ANUL XXVI 1981

STUDIA
UNIVERSITATIS BABEŞ-BOLYAI

PHILOLOGIA

1

Redacţia : 3400 CLUJ—NAPOCA, str. M. Kogălniceanu, 1 ● Telefon 1 34 50

SUMAR—CONTENTS—SOMMAIRE—INHALT—СОДЕРЖАНИЕ

STUDIA UNIV. BABEŞ-BOLYAI, PHILOLOGIA, XXVI, 1, 1981

CU PRIVIRE LA ISTORIA COLINDEI ROMÂNEŞTI

DUMITRU POP

Categorie folclorică tradiţională, a cărei vechime urcă pînă dincolo de zorii poporului român, colinda se înscrie printre cele mai interesante capitole ale folclorului nostru.

Ca şi la popoarele romanice apusene, la români (inclusiv la cei sud-dunăreni) termenul *colindă* (<sl. *kolęda* <lat. *calendae)* şi derivaţii săi denumesc cîteva noţiuni fundamentale şi arhaice totodată din sfera obiceiului colindatului. Astfel, cuvîntul *colindă* (arom. *colindă* şi *culindaru*, mgl. *cólidă)* denumeşte băţul pe care îl poartă colindătorii (îndeobşte copii) în seara Crăciunului. *Colindă, colindeţ* sau *colindeaţă* şi *bolindeţ* (arom. *cólindu)* se numeşte colacul ce se dă colindătorilor în dar, iar la aromâni sînt denumite *colindi* fructele ce se dăruiesc copiilor ce colindă în seara de Ajun. În unele părţi ale Transilvaniei, butucul ce se pune pe foc în noaptea de Crăciun se numeşte *colindău*[1].

Aşa cum spuneam, şi la celelalte popoare romanice o seamă de noţiuni strîns legate de sărbătoarea Crăciunului sînt denumite cu termeni din acelaşi *calendae* latin care stă şi la baza rom. *colindă*. Însăşi sărbătoarea Crăciunului se numeşte în fr. dial. *kalena* şi *kalêndo;* masa rituală din noaptea Crăciunului este denumită în prov. *faire calendo,* iar *pan calendau* înseamnă în prov. pîinea rituală, colacul specific acestei sărbători. În sfîrşit, în acelaşi dialect, butucul Crăciunului este numit *calendoun* sau *calendau*[2].

Spre deosebire însă de toate popoarele romanice, la români cuvîntul *colindă* denumeşte înainte de toate, ca şi derivaţii de la *kolęda* la slavi, o categorie folclorică, literar-muzicală, distinctă, proprie sărbătorii Crăciunului şi Anului nou. Termenii care denumesc la popoarele romanice apusene creaţia literar-muzicală legată de sărbătoarea Crăciunului nu au nici o legătură cu lat. *calendae*[3], fiind creaţii mai noi şi care vin să-i dezvăluie totodată însăşi semnificaţia religioasă creştină. Fr. *cantique de Noël* şi *noëls,* it. *cantico din Natale,* sp. *villancico de Noche buena,* port. *villancico* . . ., sînt cîntece religioase inspirate de evenimentul naşterii lui Iisus.

Încercînd să explice lucrurile, Al. Rosetti consideră că într-o fază tîrzie din istoria limbii latine cuvîntul *calendae* a început să evolueze semantic către înţelesul principal pe care îl are în limba română şi în cele slave[4], înţeles pe care acestea l-au consacrat o dată cu preluarea termenului din latină. Însuşindu-ne opinia învăţatului nostru filolog,

---

[1] Apud Alexandru Rosetti, *Colindele religioase la români,* Bucureşti, 1920, p. 20.

[2] *Ibidem,* p. 17—21, unde se mai indică şi alţi termeni romanici.

[3] *Ibidem,* p. 21.

[4] *Ibidem.*

socotim că după toate probabilitățile termenul latin a evoluat către noul său înțeles cu deosebire sau poate numai în regiunile estice ale imperiului roman. Este totodată posibil ca în aceste regiuni manifestările literar-muzicale legate de sărbătoarea Anului nou să fi fost și mai bogate decît în cele apusene. În acest fel s-ar putea explica mai ușor semnificația de bază pe care o are termenul în estul Europei, atît la români, cît și la slavi. Și este mai mult decît probabil că populația de limbă latină de la care au împrumutat slavii termenul *calendae*, prin secolul al VII-lea sau al VIII-lea, a fost aceea din care, în acea epocă („etapa românei comune"), se forma poporul român: străromânii, ai căror urmași aveau să-l preia apoi de la slavi, în perioada secolelor IX—XI, ajungînd astfel la forma *colindă*[5].

Cu alte cuvinte, într-o lungă perioadă de timp termenul latin *calendae*, în devenirea lui pînă la forma românească *colindă*, denumea creațiile poetico-muzicale și alte manifestări legate de sărbătoarea Anului Nou, despre care se știe că existau la toate popoarele, inclusiv la cele ce locuiau din străvechime în ținuturile carpato-dunărene. Mai tîrziu, cînd în urma organizării mai temeinice a vieții bisericești avea să se instituie și să se impună Crăciunul ca sărbătoare a nașterii lui Iisus (prin secolul al IV-lea) și cînd, în legătură cu aceasta, aveau să se creeze cîntece religioase inspirate de evenimentul creștin sărbătorit, ele aveau să fie denumite tot cu termenul tradițional: *colinde*. Cînd anume și în ce împrejurări vor fi apărut la noi primele colinde de inspirație religioasă creștină este greu de precizat[6]. Pentru Transilvania, întîia mărturie sigură ce o avem rămîne deocamdată cea a pastorului Andreas Mathesius din Cergăul Mic, din anul 1647, care atestă eforturile clericilor de a dezrădăcina vechile, „nelegiuitele" colinde și de a le înlocui cu colinde canonice[7]. Din perioada 1650—1660 avem, pentru Țara Românească, mărturiile lui Paul de Alep, care descrie „colindatul cu icoana" în mediul urban[8]. Să fi fost anticipate oare colindele religioase scrise de unele plăsmuite oral și care să fi circulat pe această cale, asemenea evangheliei, în mediile clericale? Faptul nu este exclus, dar nici nu este verificabil. Ceea ce este sigur e că pentru oamenii din popor colindele religioase, canonice, atunci cînd au apărut, reprezentau cu totul altceva decît tradiționalele creații

---

[5] Vezi, în legătură cu aceasta, **Radu Flora**, *Lat. calendae, v. sl. koleda, rom. colindă.*, în *Actele Simpozionului dedicat reciprocităților iugoslavo-române în domeniul literaturii populare* (Pancevo 28 IX—1 X 1972), Pancevo, 1974, p. 191—212; vezi și intervenția lui Ioan Pătruț, *ibidem*, p. 210—212, precum și Octavian Buhociu, *Folclorul de iarnă, ziorile și poezia păstorească*, București, Ed. Minerva, p. 103, nota 1.

[6] Vezi, în legătură cu aceasta, și opiniile lui Tache Papahagi, *Mic dicționar folkloric*, București, Ed. Minerva, 1979, p. 160—161.

[7] Vezi unele amănunte la Ovidiu Bîrlea, *Colindatul în Transilvania*, în „Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei pe anii 1965—1967", Cluj, 1969, p. 253—254.

[8] Vezi descrierea lui Paul de Alep la Traian Herseni, *Forme străvechi de cultură poporană românească*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1977, p. 158—159, nota 177. Cu privire la obiceiul colindatului cu icoana, a se vedea și Tudor Pamfile, *Crăciunul*, 1914, p. 15—16.

de Anul nou şi de Crăciun, după ce acesta din urmă începe că capete şi un înţeles de „an nou", şi este foarte probabil că multă vreme ele au fost interpretate mai ales în biserică, precum şi pe la casele clericilor şi boierilor. Dealtfel, pînă acum cîteva decenii, în zonele cu un colindat tradiţional bine conservat, cum este, de ex., zona Codrului, colindele religioase canonice aveau o frecvenţă redusă în comparaţie cu celelalte, ele interpretîndu-se cu deosebire în biserică şi pe la casele preoţilor.

În orice caz, pînă pe la mijlocul secolului al XVII-lea străvechile colinde precreştine par să fi trăit nestingherite în sistemul şi regimul lor tradiţional, ca o categorie folclorică unitară şi bine conturată şi totodată relativ ermetică, rezistentă faţă de creaţiile aparţinătoare altor categorii folclorice. Ele au continuat să reprezinte astfel modalităţi magico-religioase de influenţare în sens favorabil a vieţii oamenilor şi în acelaşi timp modalităţi de apărare a acestora de forţele malefice care, potrivit mentalităţii arhaice, erau mai active în răstimpul dintre anul vechi şi cel nou, răstimp care, în cadrul aceleiaşi mentalităţi, alcătuia o perioadă de „criză".

Este însă în afara oricărei îndoieli că încă în perioada formării sale, poporul român a fost influenţat de religia creştină şi faptul acesta nu a rămas fără ecouri nici în ceea ce priveşte creaţia folclorică, inclusiv colindele. Este foarte probabil că elemente creştine au început să pătrundă în textele colindelor încă într-o perioadă foarte veche, care precede cu mult apariţia colindelor religioase creştine; aceasta ar veni să explice asimilarea lor în straturile de adîncime ale creaţiei folclorice. Este astfel interesant de urmărit (şi lucrul acesta s-a făcut sporadic) conţinutul mitologic al colindelor, în care personaje ale mitologiei creştine ne apar într-o pură viziune „păgînă', în care Iisus, Sfînta Maria şi Dumnezeu însuşi însufleţesc idei cu care biserica creştină a avut de luptat cu înverşunare pînă către zilele noastre[9]. Atunci însă cînd colindele lansate de biserică sau create numai sub influenţa acesteia şi a cărţilor religioase încep să pătrundă efectiv în masele populare, începe să se producă o breşă, o ruptură în sistemul străvechilor colinde populare. Acestea din urmă continuă să fie interpretate potrivit datinei, în raport de situaţia gazdei colindate şi în conformitate cu normele tradiţionale, ceea ce le conferă de fiecare dată o motivare precisă, desigur în cadrul mentalităţii arhaice din care au izvorît. Alături de acestea, încep să se interpreteze acum şi colinde religioase, care însă nu au nici o motivare în mentalitatea tradiţională, ele nefiind chemate să satisfacă, asemeni celorlalte, nici una din aspiraţiile de viaţă concretă ale oamenilor. Este foarte adevărat că poporul a intervenit adeseori în textul lor, încercînd să le dea o finalitate, un rost asemănător celor izvorîte din mentalitatea arhaică, după cum este adevărat că înşişi autorii lor, clerici, au încercat — servindu-se de tiparele acestora — să le imprime o asemenea finalitate, gîndită însă în spiritul concepţiei religioase creştine. Dar pătrunderea în circuit oral a colindelor lansate de biserică, asociată cu procesul lent, dar conti-

---

[9] Cf. şi Traian Herseni, *lucr. cit.*, p. 142—143, 169—171 ş.a.

nuu, de demagizare a gîndirii umane, a dus încetul cu începutul la dispariția rigorii ce prezida anterior repertoriul de colinde și desfășurarea lui. În aceste condiții, în afara colindelor religioase, a celor canonice și a celor apocrife, au putut pătrunde în repertoriul de colinde unele creații aparținătoare altor categorii folclorice și au putut fi create o seamă de colinde noi, asemănătoare funcțional și motivate din acest punct de vedere, dar lipsite de motivație în ceea ce privește conținutul, care nu mai corespunde mentalității magice din care au rezultat cele moștenite de la înaintași. Astfel, alături de colindele de gospodar, de cioban, de vînător etc., au apărut colinde de fierar, de negustor, de preot, de primar, de oștean ș.a. Alături de colinde premaritale, de fată și de fecior, menite să influențeze în sens favorabil împlinirile firești legate de vîrstă, au apărut colinde de văduvă, colinde de doliu[10] ș.a., care sînt deplin motivate ca acte de bună cuviință, dar care nu au rostul să „menească", să asigure împlinirea unor aspirații. Tot în aceste condiții a fost posibilă contaminarea diferitelor forme de colindat, care aveau anterior un caracter autonom, constituindu-se într-un colindat complex și spectaculos sau în noi obiceiuri[11].

Dezagregarea mentalității magico-religioase arhaice și pătrunderea în circuit folcloric a colindelor religioase au dus astfel la o ruptură în riguroșul sistem tradițional al colindatului și la restructurarea continuă a repertoriului de colinde. Din categorie folclorică unitară și pronunțat ermetică, cu un conținut și cu o structură proprie, colinda a devenit cu timpul o categorie folclorică permeabilă, deschisă, neunitară din punctul de vedere al conținutului și al structurii, singurul element esențial care unește efectiv și vizibil piesele ce o alcătuiesc fiind

---

[10] Problema aceasta am discutat-o mai amănunțit într-o comunicare pe care am prezentat-o în cadrul sesiunii științifice a Universității din Cluj-Napoca, la 26—27 X 1979. De ex., colinda *Mă luai, luai*, larg răspîndită în Transilvania și în care unii cercetători văd o colindă „de doliu", a fost, credem, la origine o colindă premaritală, după cîte se pare unica întrupare cu adevărat notabilă a motivului „zburătorului" în poezia populară românească. Textul colindei înfățișează o tînără fată pornind singură la secerat. În calea ei fata află o „floare de rai", pe care o pune „în sîn" și care începe să „trîmbițeze", să se manifeste, cu alte cuvinte, să emită mesaje. Dar „nimeni nu o vede, / Nimeni n-o aude", numai „Ionaș din munte", care vine (la chemarea fetei, se înțelege), o ia pe tînăra fată în brațe „și o sărută-n față". Fata protestează, motivînd că va veni *mama* ei și va constata că nu și-a terminat lucrul. Fata îi va spune că a lovit-o „un junghiu și-o durere, / Moarte fără vrere". Abia atunci cînd mama, deznădăjduită, va porni peste cîmpuri „cu nouă ulcele / după lecurele", fata îi va dezvălui taina: „Stai, mamă, nu mere! /.../ Știu eu ce mi-e leacu: / Jolju și colacu, / Popa și diacu / Și Ion, săracu". „Joljul" denumește în graiul popular din Transilvania nu numai giulgiul cu care se acoperă mortul în sicriu, ci și batista, care reprezintă însemnul dragostei și logodnei; „colacul" este implicat în numeroase obiceiuri, inclusiv în cele de nuntă, iar „popa" și „diacul" apar nu numai la înmormîntare, ci și la căsătorie. *Mă luai, luai* ne apare astfel, cel puțin la origine, nu ca o colindă „de doliu", ci ca o colindă de dragoste, de pețit, și ea se va fi colindat odinioară la casele cu fete „feciorițe", aflate la vîrsta celor dintîi elanuri erotice.

[11] În privința aceasta, cazul *Plugușorului*, care cumulează diverse forme ale colindatului tradițional, ni se pare a fi cel mai ilustrativ.

elementul funcţional. Colinda a ajuns să reprezinte astfel mai degrabă un repertoriu decît o „specie", o categorie folclorică propriu-zisă. Pe calea aceasta însă colinda şi-a sporit valoarea ei documentară, devenind o admirabilă cronică a vieţii noastre etnice din ultimele secole[12].

Privind lucrurile din această perspectivă, putem ajunge la criterii mai ferme în stabilirea caracterului şi apartenenţei iniţiale a unor creaţii care apar deopotrivă în repertoriul de colinde şi în repertoriul altor categorii folclorice. Ştim, de pildă, că balada *Soarele şi luna* a circulat în Transilvania drept colindă; pornind de la caracterul în general mai conservator al folclorului transilvănean, unii ar fi ispitiţi să considere că iniţial creaţia aceasta a fost colindă, devenind apoi baladă în regiunile extracarpatice. Prin caracterul ei mitologic, *Soarele şi luna* se înscrie fără îndoială în fondul nostru folcloric străvechi, dar dacă avem în vedere conţinutul ei, dezvoltat pe motivul — străvechi şi el — al incestului şi avînd, pe de altă parte, în vedere conţinutul propriu vechilor noastre colinde, nimic nu ne îndreptăţeşte să apreciem că ea a fost iniţial colindă, ci invers sau altceva, evoluînd apoi funcţional diferit. Tot aşa credem că se pune şi problema baladelor *Mioriţa, Meşterul Manole, Şarpele* ş.a., avînd acelaşi regim în ceea ce priveşte circulaţia lor regională, fără să mai vorbim de creaţiile mai puţin cunoscute, cum este, de exemplu, cîntecul de înstrăinare *În grădina cea cu nalbă,* care în unele părţi ale Transilvaniei se colindă, toate „colindele de război" etc. Colinda cu caracter glumeţ *N-ai văzut caprele mele,* care se aude frecvent în nord-vestul Ardealului, nu este altceva decît binecunoscutul cîntec al ciobanului care şi-a pierdut turma.

Cît priveşte acele „colinde" cu caracter satiric sau umoristic, cum sînt cele pe tema „fetei bătrîne", pe care le cîntă ceata feciorilor mergînd de la o casă la alta, s-ar putea ridica întrebarea dacă nu sînt la origine forme ale „descolindatului", şi nu simple creaţii chemate să potenţeze atmosfera de petrecere ce caracterizează sărbătorile de iarnă, cum ne apar ele astăzi. Să nu uităm că în aceeaşi perioadă, mai ales spre sfîrşitul sărbătorilor (la Bobotează), exista obiceiul de a se pune „moşuţi" din paie sau din „cîrpe" pe la casele cu „fete bătrîne". Avem convingerea că toate aceste manifestări reprezentau în mentalitatea arhaică acte, modalităţi de purificare colectivă şi de apărare, marcînd totodată desolidarizarea colectivităţii satelor de persoanele care prin neintegrarea lor în rigorile vieţii le puteau prejudicia liniştea, existenţa normală. Privit din acest unghi, amintitul fenomen practicat de ceata feciorilor nu ne mai apare ca fiind de dată recentă, ci unul arhaic şi circumscris organic colindatului tradiţional.

Evident, nu numai colinda a asimilat din creaţiile altor categorii folclorice, ci şi invers; problema va putea fi urmărită în amănunt nu-

---

12 Apar în textul colindelor mulţime de imagini de viaţă tradiţională românească, între care imaginea tînărului ce se luptă cu „turcii" şi cu „frîncii", a „cetăţilor" „cu trei turnuri", apar costume somptuoase de epocă feudală, încărcate de „paftale" şi de „zale", „cătane" cu „steaguri" şi cu „pistoale", cîrciumari şi primari etc.

mai după ce vom dispune de indicii tematici ai tuturor categoriilor folclorului nostru.

Una din concluziile către care ne duce cercetarea materialului la care ne referim este că într-o măsură mai mare decît în cazul altor categorii folclorice (descîntecul, paparuda și caloianul, cîntecele rituale de înmormîntare...), colinda și-a lărgit în cursul timpului sfera de conținut, că ea s-a îmbogățit nu numai cantitativ, ci și calitativ, fapt de care trebuie să se țină seama în chiar definirea ei. Gradul de permeabilitate a colindei, căci despre aceasta este vorba în ultimă analiză, constituie un criteriu de apreciere a conservatorismului ei, în legătură cu care opinia noastră generală poate fi parțial revizuită. Există fără îndoială în folclorul românesc un mare număr de colinde care își au rădăcinile adînc înfipte în însăși tradiția popoarelor care au prezidat nașterea poporului nostru, numeroase elemente mitice, magice și religioase precreștine, forme și expresii care pot fi raportate la cultura antichității[13], toate acestea reprezentînd argumente indubitabile ale pronunțatului conservatorism al colindei. Alături de acestea, există însă numeroase texte a căror vechime abia atinge două secole și chiar mai puțin, după cum chiar textele vechi au încorporat o mare bogăție de elemente mai noi, care pot fi identificate în viața concretă, istorică, a poporului nostru, ceea ce nu se întîmplă în aceeași măsură cu categoriile folclorice rituale și ceremoniale (*Cîntecul zorilor, Cîntecul bradului, Dealu Mohului, Paparuda*...), care ne apar mult mai împietrite. Pe calea aceasta, colinda și-a lărgit considerabil capacitatea de reflectare, însemnătatea ei documentară. În ciuda caracterului ei ritual, colinda a înregistrat astfel în permanență evoluția vieții materiale și spirituale a poporului nostru.

O a doua concluzie generală pe care o prilejuiește cercetarea materialului este că toate categoriile de colinde, fie că este vorba de cele arhaice, profane (în raport de creștinism), fie că este vorba de cele religioase, canonice sau apocrife, datorate unor cărturari clerici cu o pregătire teologică mai înaltă sau mai modestă, toate sînt importante și trebuie prin urmare să se învrednicească de interesul cercetătorului. Mentalitatea specific românească și țărănească pe care o învederează la tot pasul colindele apocrife și realitățile sociale pe care le dezvăluie explicit sau implicit, fac din aceste creații o importantă sursă de cunoaștere a trecutului maselor noastre populare și a vieții lor culturale din secolele precedente. Chiar și cele religioase propriu-zise au valorificat adesea străvechi tipare de gîndire și de expresie populară, reprezentînd în unele cazuri simboluri și mituri păgîne îmbrăcate doar în odăjdii creștine[14]. Ele constituie astfel nu numai mărturii ale efortului făcut de biserică pentru izgonirea din circulație a manifestărilor „păgîne" ale maselor populare, ci, în egală măsură, mărturii ale forței

---

[13] În legătură cu originea colindelor românești, a se vedea Traian Herseni, *lucr. cit.*, p. 330 ș.a. și Octavian Buhociu, *lucr. cit.*, p. 89 ș.a.

[14] Vezi Mircea Eliade, *Aspecte ale mitului*, București, 1978, p. 160 și Traian Herseni, *lucr. cit.*, p. 242.

cu care acestea din urmă au acţionat pînă astăzi asupra tuturor manifestărilor culturale, inclusiv ale celor bisericeşti, asupra cărora şi-au pus neîncetat pecetea. Dacă avem mai ales în vedere modul în care au fost receptate în masele populare colindele aparţinătoare acestei categorii, înţelegem mai bine necesitatea de a le studia cu toată atenţia pe care o merită. Pentru că în procesul receptării lor colindele îşi amplificau aspectele cele mai valabile, potrivit cu propria experienţă de viaţă a celor mulţi, cu etosul nostru popular.

SUR L'HISTOIRE DU CANTIQUE DE NOËL ROUMAIN

(Résumé)

Les Roumains et les Slaves sont les seules peuples qui appellent la création littéraire-musicale propre aux fêtes de Noël et du Nouvel An par un terme dérivant du latin *calendae*. Il est probable que le latin *calendae* n'ait commencé son évolution sémantique vers ce sens que dans les régions orientales de l'Empire romain. Les Slaves ont très probablement pris le terme à la population romanisée qui allait former le peuple roumain, sous la forme *kolęda*, pour que les Roumains le reprennent ensuite aux Slaves.

Manifestation folklorique très ancienne, antérieure au christianisme, la *colindă* roumaine s'est perpétuée dans le cadre des fêtes de Noël, après son institution (au IVe s.) et même après l'apparition des cantiques bibliques, créations dues au clergé, en tant que création magique destinée, à influencer favorablement la vie des hommes: l'abondance des récoltes et des animaux domestiques, la chance des chasseurs et des pêcheurs, l'éducation des enfants, le mariage des jeunes etc.

L'apparition des cantiques religieux, associée à la désagrégation graduelle de la mentalité archaïque qui avait engendré les cantiques laïques, ont créé une brèche dans leur système traditionnel, ainsi que cette catégorie folklorique unitaire et fermée s'est transformée en répertoire. Selon le modèle des anciens cantiques de fermier, de chasseur, de pêcheur etc. sont apparus des cantiques de commerçant, de prêtre, de maire, de deuil et de guerre.

Partant ce de fait, l'auteur arrive à établir un critère qui distingue les cantiques originaux de ceux créés ultérieurement selon leur modèle ou des créations qui appartiennent aux autres catégories folkloriques assimilées aux cantiques proprement dits.

STUDIA UNIV. BABEŞ-BOLYAI, PHILOLOGIA, XXVI, 1, 1981

LE SPECTATEUR EXPLICITE

MARIA VODĂ-CĂPUŞAN

L'espace qui réalise la condition du public au théâtre reste la salle de spectacle où celui-ci assume son rôle dans le jeu qui se déroule devant et seulement devant lui, selor un code qui reste encore à definir. Mais il n'est pas moins utile de chercher à cerner son statut de l'autre côté de la rampe, sur la scène même pour y découvrir les virtualités de la réception. Le terrain privilégié d'une telle recherche reste bien un certain type de spectacle — „le théâtre dans le théâtre", qui, de Shakespeare à Michel de Ghelderode et de Pirandello à Peter Weiss, est tout aussi bien du „théâtre sur le théâtre", réflexion sur la définition du spectacle dans le cadre de la représentation dramatique elle-même. Grâce à cette formule spéculaire, le théâtre se reconnaît pour tel, il se dédouble dans un miroir qui le révèle et le démystifie à la fois.

Le spectateur présent sur la scène — Hamlet assistant à la tragédie jouée par les actuers au château d'Elseneur — celui qui est censé être le destinataire de la pièce dans la pièce, peut constituer l'objet d'une étude révélatrice des mécanismes intimes de la communication théâtrale. C'est là un spectateur *explicite*, dont les gestes et les réactions constituent en elles-mêmes un spectacle pour le public réel de la salle, mais aussi un code à déchiffrer pour le théoricien du phénomène dramatique. Il est doublement statué, de par sa position spatiale même — qui joue un rôle de tout premier ordre dans la communication théâtrale — à la fois récepteur et émetteur de messages. Spectateur d'une pièce, il se donne aussi à voir et à écouter , il s'ostente devant un public, et par là il s'apparente aux acteurs-personnages avec qui il partage la scène. Comme ces derniers, d'ailleurs, et à la différence du public véritable, il est lui aussi signe, visuel et auditif, d'un spectacle, prédeterminé par le rôle qu'on lui a assigné. Le spectateur explicite semble bien être un catalyseur de la communication, mais il est là, essentiellement, pour l'orienter dans un sens à part. Il est là surtout pour nier la fascination comme mode de réception, par sa présence il plaide pour une „distance" vis-à-vis de la scène, et de ce point de vue il est plutôt écran qui bloque l'identification avec les personnages. Par un étrange glissement, c'est en lui maintenant que le public est appelé à se reconnaître, car ils pratiquent tous les deux le même code, à partir des applaudissements jusqu'aux réactions violentes, ils appartiennent à la même catégorie de destinataires.

On a fait le départ[1] entre un mode de réception traditionnelle du

---

[1] Richard Demarcy, *Éléments d'une sociologie du spectacle*, Union générale d'Editions, 1973, p. 329, passim.

spectacle, „la lecture horizontale“ qui est „l'attente anxieuse de la fin“ où l'attention du public porte à l'intrigue, à son développement linéaire et continue situé notamment au registre auditif, et une autre plus moderne, dite „transversale“ et discontinue qui consiste à repérer les unités signifiantes combinées dans le spectacle. La présence du spectateur explicite provoque cette lecture discontinue: par ses interventions visuelles et auditives, il brise la linéarité de la réception, disperse l'attention du public, l'invite à un simultanéisme actif qui embrasse la „polyphonie informationnelle“ du jeu dramatique.

En tant que chaînon intermédiaire dans cette communication médiate qu'est „le théâtre dans le théâtre“, il ne peut jamais rester neutre; son indifférence, sa non-intervention constitue aussi un signal pour le public, sa seule présence vient moduler la réception de la pièce (Tom Stoppard, *Rosenkranz et Guildenstern sont morts)*. Il peut être, en apparence, par ses sifflements et son agressivité (Pirandello, *Ce soir, on improvise;* Jean Vauthier, *Le Sang)* bruitage de la communication. Mais c'est que là, l'auteur mise délibérément sur la discontinuité du spectacle, les arrêts et les coupes font partie de son scénario, son message n'est autre que la vision d'un univers fragmentaire, son oeuvre est celle impossible à faire, et c'est avant tout cet état de crise qu'il veut transmettre à son public. Le bruitage est donc partie intégrante du spectacle, sans laquelle le tout serait faussé.

Mais jusqu'où peut aller cette identification du public avec le spectateur explicite? Celui-ci n'est jamais son double parfait, sinon pour être d'un pas en avant sur l'autre par ses réactions qu'il manifeste de façon ostentatoire. Il faut préciser d'ailleurs qu'il ne nomme pas ici tel spectateur individuel présent sur la scène — le Faust le Ghelderode, assistant à la représentation de sa propre histoire. Ce n'est pas son attitude concrète, circonstanciée qui nous intéresse, mais son mode de réception en tant que „personnage global“[2] de l'acte dramatique. Il ne correspond pas à ce que l'on appelle généralement le lecteur réel, sujet d'études sociologiques, il n'ést pas, non plus, l'explicitation d'un lecteur „implicite, conceptionnel“ de l'oeuvre, sur qui porte, ces derniers temps, l'attention de la Rezeptionsästhetik[3]. Il se rapproche davantage du lecteur „imaginaire:“, „intentionnel“, image idéale du destinataire conçue et réalisée par l'auteur. Il trahit l'attente de celui-ci vis-à-vis de son public réel, déterminée à la fois par les codes de réception courants à l'époque donnée et par le genre de théâtre qu'il pratique. Il est donc nécessaire d'abstraire de son comportement sur la scène les données essentielles de son attitude participative. Pour caractériser son faire réceptif et en même temps la teneur de sa participation il semble inutile de passer en revue les hypostases existentes et possibles du spectateur explicite; besoin est plu-

---

[2] Solomon Marcus, *Semiotics of Theatre; a mathematical lingvistic Approach,* in „Revue roumaine de linguistique“, 1980, no 3.

[3] Voir à ce propos Gunter Grimm, *Einführung in die Rezeptionsforschung,* in *Literatur und Leser,* Reclam, Stuttgart, 1975, p. 75.

tôt de fixer les deux pôles entre lesquels s'inscrit sa compétence. Le pôle négatif n'est pas, comme on pourrait le croire, la non-intervention, mais l'acceptation béate de „la pièce dans la pièce". C'est ce qui arrive souvent dans le théâtre commercial où, par l'intermédiaire de cet émissaire, le public réel est invité à digérer sans difficulté le spectacle amusant et inoffensif qu'on lui offre comme „entertainement". „Le théâtre dans la théâtre" ne se justifie guère dans ce cas, il reste une formule sophistiquée et superflue qui sert uniquement à masquer la pénurie du spectacle grâce à un procédé à la mode. Le spectateur explicite, quelque bruyant qu'il puisse être, n'est là qu'un catalysseur d'applaudissement et de recettes commerciales.

L'autre pôle est constitué par la participation active maximale, là où il dépasse son rôle de destinataire pour s'ériger en véritable créateur du spectacle. Une telle situation apparaît chez Brecht *(Monsieur Puntila et son valet Matti)* où le spectateur explicite d'une pièce improvisée intervient pour changer le cours de la représentation. Le théoricien du théâtre épique veut provoquer la réaction du public non pas tant dans le domaine théâtral mais au-delà de lui, il l'incite à changer, dans la réalité même, une situation dont la fiction dramatique offre l'image desuète. Cette expérience est menée plus loin encore par un Armand Gatti jusqu'à la frontière du happening, quand les spectateurs prennent part à la création du scénario et de sa représentation. Force est de reconnaître que les composantes fondamentales de tout spectacle — Auteur / Acteur / Public / — sont des fonctions relatives et donc interchangeables, comme le prouve non seulement les „potlachs" primitifs et les fêtes civiques au Moyen Âge mais aussi mainte expérience de la scène moderne. Chez Pirandello, le spectateur explicite aspire à briser les limites de son rôle pour se substituer à l'Auteur ou à l'Acteur[4]. Il y a dans *Six personnages en quête d'auteur* une véritable démission du spectateur, car personne ne se résigne à assumer son rôle dans ce „théâtre dans le théâtre" où l'auteur aussi se dérobe à sa fonction. L'oeuvre de Pirandello reste un témoignage de la crise des formules spéculaires et du spectacle situé dans ce qu'il appelle lui-même „des conditions d'impossibilité:".

Le spectateur explicite apparaît donc comme un moyen d'impliquer, de façon décisive, le public réel dans la production du spectacle, à son exemple celui-ci se doit d'être concerné par l'acte dramatique jusqu'au crime, chez Shakespeare ou bien jusqu'au lynchage dans les *Géants de la montagno* chez Pirandello. De part de sa position et son statut ambigus, il est un lien entre la scène et la salle, non pas dans les termes d'une fascination béate éminemment passive, mais en catalysant une communication bilatérale dont la complémentarité des codes pourrait bien constituer un sujet fertile d'investigation.

---

[4] Maria Vodă Căpuşan, *Dramatis personae*, Editions Dacia, Cluj-Napoca, 1980, p. 240—247.

SPECTATORUL EXPLICIT

(Rezumat)

Prezența „spectatorului explicit“ în piesele uzînd de formula speculară a „teatrului în teatru“ — întîlnită adeseori în istoria genului și cu precădere în secolul al XX-lea — mediază comunicarea dramatică, orientînd receptarea spre ansamblul semnelor de spectacol, la nivel verbal și paraverbal, spre așa numita lectură „transversală“. Dublu statuat, ca destinatar, dar și ca emițător de mesaje, comportamentul spectatorului explicit se înscrie între polul negativ al acceptării — ea însăși codificată de tradiția reprezentației teatrale — și participarea maximală, cînd el tinde să-și depășească atribuțiile de public pentru a se erija în creator secund al spectacolului. El oferă de fapt modele posibile pentru publicul real, imaginate de autor, explicitîndu-i intențiile și opțiunile estetice.

STUDIA UNIV. BABEŞ-BOLYAI, PHILOLOGIA, XXVI, 1, 1981

ASPECTE ALE RELATIVIZĂRII ÎN LIMBILE ENGLEZĂ ŞI ROMÂNĂ

MARIANA GRUIŢĂ

0. Procesul *relativizării* se manifestă în linii mari la fel în majoritatea limbilor naturale, el fiind una din universalii̇le lingvistice. Deosebirile la acest nivel apar legate de *elementele relativizatoare* care sînt specifice fiecărei limbi. În consecinţă, într-o analiză contrastivă a relativizării în limbile engleză şi română, de exemplu, interesant de urmărit nu e atît procesul în sine, cît unele aspecte privind *relativizatorii*[1]: importanţa trăsăturilor semantice ale lui GN_1 în selecţia relativizatorului, posibilităţile de elidare a relativizatorului, precum şi comportamentul grupului *prepoziţie + relativizator (PREP + REL)*. În articolul de faţă ne propunem să analizăm acest ultim aspect.

1. Meniţonăm faptul că în literatura lingvistică de factură generativ-transformaţională nu există încă un consens privind *poziţia* elementului relativizator. Astfel, un prim punct de vedere este acela că *REL* este inexistent în structura de adîncime, el apărînd în structura de suprafaţă ca rezultat al *pronominalizării*[2]. O a doua ipoteză susţine că *REL* există în structura de adîncime ca nod dominant, iar GN_2 nu este pronominalizat, ci doar *elidat*[3].

1.1. Admiţînd că *REL* este rezultatul unei pronominalizări, trebuie să menţionăm că această transformare nu afectează prepoziţia care poate să apară în faţa unui GN_2, în sensul că ea se păstrează şi după pronominalizare. Astfel, structura de adîncime a unui enunţ ca:

(1) (a) *Am văzut omul despre care mi-ai vorbit.*

(b) *I saw the man about whom you told me.*

ar putea fi redată într-o formă simplificată ca:

GN_1 prep + GN_2

(2) (a) *Am văzut* **omul** — *tu mi-ai vorbit* **despre omul**

(b) *I saw* **the man** — *you told me* **about the man**

---

[1] Prin *relativizatorii* unei limbi, gramatica generativ-transformaţională înţelege atît pronumele, cît şi adverbele relative. Pentru articolul de faţă am reţinut echivalenţa relativizatorului cu un pronume relativ.

[2] Vezi Noam Chomsky, *Aspects of the Theory of Syntax,* Cambridge, Mass., 1965, p. 177; Carlota Smith, *Determiners and Relative Clauses in a Generative Grammar of English,* în D. Reibel and S. Schane (eds), *Modern Studies in English,* Englewood Cliffs, New Jersey, 1969, p. 251; John Ross, *Constraints on Variables in Syntax,* Ph. D. Dissertation, M.I.T., 1967, p. 2; Robert Stockwell, Paul Schacher and Barbara Partee-Hall, *The Major Syntactic Structures of English,* New York, 1973, p. 421—440.

[3] Vezi Emanuel Vasiliu şi Sanda Golopenţia-Eretescu, *The Transformational Syntax of Romanian,* Mouton, The Hague, 1972, p. 168.

Condiţia relativizării este ca GN_1 şi GN_2 să fie *coreferenţiali*. În acest caz GN_2 este pronominalizat. adică înlocuit cu un pronume relativ:

GN_1 prep + rel

(3) (a) *Am văzut* **omul** — *tu mi-ai vorbit* **despre care**

(b) *I saw* **the man** — *you told me* **about whom**

Următoarea operaţie este *repoziţionarea termenilor*, adică deplasarea relativizatorului împreună cu prepoziţia în *poziţie interpropoziţională:*

GN_1 prep + rel

(4) (a) *Am văzut* **omul** — **despre care** *tu mi-ai vorbit*

(b) *I saw* **the man** — **about whom** *you told me*

1.2. În ipoteza non-pronominalizării, structura de adîncime a acestor enunţuri ar arăta în felul următor:

GN_1 prep + GN_2

(5) (a) *Am văzut* **omul** — **REL [+ care]** — *tu mi-ai vorbit* **despre omul**

(b) *I saw* **the man** — **REL [+ whom]** — *you told me* **about the man.**

Condiţia relativizării fiind aceeaşi, prima transformare care are loc este *elidarea lui* GN_2, iar cea de-a doua *glisarea prepoziţiei* spre stînga, în faţa pronumelui relativ, în *poziţie interpropoziţională:*

GN_1 prep + rel

(6) (a) *Am văzut* **omul** — **despre care** *tu mi-ai vorbit*

(b) *I saw* **the man** — **about whom** *you told me*

2. Şi într-un caz, şi-n celălalt, glisarea prepoziţiei în poziţie interpropoziţională este absolut obligatorie în limba română, un enunţ ca (7) fiind nereperabil:

(7) **Am văzut omul* **care** *tu mi-ai vorbit* **despre.**

În limba engleză însă nu există această obligativitate, în sensul că prepoziţia poate să nu preceadă pronumele relativ, ea rămînînd în poziţie finală:

(8) *I saw the man* **who(m)** *you told me* **about.**

Fenomenul este cunoscut în literatura engleză de specialitate sub denumirea de *preposition — stranding*[4] (abandonarea prepoziţiei).

2.1. Glisarea prepoziţiei în poziţie interpropoziţională este în majoritatea cazurilor *opţională* în limba engleză:

(9) (a) *The question* **to which** *he checked the answers were correct.*

(b) *The questions* **which** *he checked the answers* **to** *were correct.*

Ambele variante sînt corecte, deosebirea dintre ele fiind o problemă de stil[5]. În exprimarea formală, prepoziţia precedă întotdeauna pronumele relativ, acesta fiind în acelaşi timp marcat pentru cazul acuzativ. În exprimarea colocvială, numai pronumele relativ se găseşte în poziţie

---

[4] Vezi Robert Rodman, *On the Stranding of Preposition in English*, în *U.C.L.A. Papers in Syntax*, Los Angeles, California, 1972, p. 78—106.

[5] Vezi Randolph Quirk, Sidney Greenbaum, Geoffrey Leech and Jan Svartvik, *A Grammar of Contemporary English*, New York, 1972, p. 869.

interpropozițională, prepoziția fiind abandonată la sfîrșitul enunțului. În această situație, pronumele relativ pierde, de obicei, marca acuzativului, el apărînd în cazul nominativ. Să se compare:

(10) (a) *The man* **for whom** *I found the job is John.*

(b) *The man* **who(m)** *I found the job* **for** *is John.*

2.2. Deplasarea prepoziției împreună cu pronumele relativ în poziție interpropozițională este *obligatorie* în următoarele cazuri:

2.2.1. În propozițiile relative infinitivale:

(11) (a) *Here is a pen* **with which** *to write your homework.*

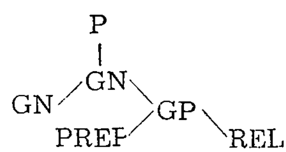
(b) **Here is a pen* **which** *to write your homework* **with**.

2.2.2. În cazul prepozițiilor *opposite, round, during, concerning, except* etc.[6]:

(12) *The department meeting was the one* **(during) which** *we discussed the problem that came up the other day* **(*during)**.

2.2.3. Ori de cîte ori prepoziția este parte componentă a unui grup prepozițional (P⁀GN) care, la rîndul lui, este subcomponentul unui grup nominal (GN) imediat dominat de un P[7] (propoziție). Schematic, acest lucru ar arăta în felul următor:

(13)

Cu alte cuvinte, *PREP* + *REL* este o structură inseparabilă cînd introduce o relativă pe al cărui subiect îl determină:

(14) (a) *The race* **(of) which** *an inquiry* **(*of)** *was requested was run on a muddy track.*

(b) *There's the factory* **(in) which** *the damage* **(*in)** *was deplored.*

Cînd grupul *PREP* + *REL* nu determină subiectul relativei, ci o altă parte de propoziție, întîlnim situația de la **2.1.**:

(15) (a) *The race* **(of) which** *he requested an inquiry* **(of)** *was run on a muddy track.*

(b) *There's the factory* **(in) which** *we deplored the damage* **(in)**.

2.3. Glisarea prepoziției în poziție interpropozițională împreună cu pronumele relativ este *blocată* în următoarele situații:

2.3.1. Cînd prepoziția face parte dintr-un *grup prepozițional idiomatic* sau intră în componența unor *idiomuri verbale* de tipul: *to do away with, to get rid of, to get one's hooks into, to put up with, to take pleasure in, to keep track of, to get around* etc.:

---

[6] Vezi Otto Jespersen, *Essentials of English Grammar*, London, 1964 [1933] p. 366.

[7] Pentru detalii, vezi Robert Rodman, *op. cit.*, p. 93—97.

(16) (a) *Who bought these books* **(*of) which** *I want to get rid* **(of)**?
(b) *My friend* **(*with) who(m)** *I should put up* **(with)** *is here now.*
(c) *Here's the man* **(*around) whom** *we'll get* **(around)** *somehow.*

2.3.2. În cazul verbelor cu prepoziţie obligatorie, de tipul: *to be fond of, to delight in, to laugh at, to long for, to insist on, to approve of, to gloat over* etc.[8]:

(17) (a) *The books* **(*of) which** *he is fond* **(of)** *are all in my library.*
(b) *The man* **(*for) whom** *she longs* **(for)** *is coming tomorrow.*

2.3.3. Cînd pronumele relativ este *that*, deoarece *that* nu este niciodată precedat de prepoziţie:

(18) *The book* **(*on) that** *they decided* **(on)** *is very interesting.*

3. Ca o observaţie doar, fără a intra în prea multe detalii, trebuie să menţionăm aici că în engleză există şi posibilitatea suprimării pronumelui relativ (a relativizatorului, în general), chiar şi cînd acesta este însoţit de o prepoziţie. În asemenea cazuri, prepoziţia este întotdeauna postpusă, apărînd oarecum cu regimul nominal suspendat:

(19) (a) *The book they decided* **on** *is in the library.*
(b) *The family he lived* **with** *simply adored him.*
(c) *What is it he is staring* **at**?

4.1. După cum am arătat, româna nu permite separarea prepoziţiei de elementul relativizator, dar admite deplasarea acestuia din urmă (adică a pronumelui relativ, cînd acesta nu e însoţit de prepoziţie) în interiorul relativei[9]. Să se compare:

(20) (a) *Am văzut o casă pe* **al cărei** *acoperiş era o pisică.*
(b) *Am văzut o casă pe acoperişul* **căreia** *era o pisică.*

Observaţie. **Pe**, aici, nu e prepoziţia pronumelui relativ, ci a cuvîntului *acoperiş*, relativizatorul fiind în *cazul genitiv.* Condiţia ca pronumele relativ să se poată deplasa în interiorul relativei este ca el să se rescrie ca: *REL → căruia, căreia, cărora:*

(21) (a) *Am văzut un om despre nevasta* **căruia** *ştim multe.*
(b) *Am o prietenă despre bărbatul* **căreia** *ştim multe.*
(c) *Nişte prieteni, despre inteligenţa* **cărora** *nu ne îndoim, ne-au vizitat de curînd.*

---

[8] P. Culicover *(The Treatment of Idioms within a Transformational Framework,* I.B.M. Technical Report, Gaithesburg, Md., 1967) propune următoarea structură de adîncime pentru idiomurile verbale şi verbele cu prepoziţie obligatorie *V — (GN) — x — GP*, în care *x* poate fi o particulă adverbială, un adjectiv, un verb sau un substantiv. El explică postpunerea prepoziţiei în aceste cazuri prin faptul că ea e mai strîns legată de verbul după care apare decît de grupul nominal pe care îl guvernează.

[9] John Ross *(op. cit.*, p. 109) a formulat un principiu *(Pied Piping)* pentru limba engleză, dar în acelaşi timp general valabil şi pentru alte limbi (deci şi pentru limba română), conform căruia grupul nominal coreferenţial (GN_2) se poate deplasa în anumite condiţii în interiorul relativei. Fenomenul este semnalat şi de *G.L.R.*, ed. II, vol. II, Ed. Academiei R.S.R., Bucureşti, 1966, p. 275.

Deci pronumele relativ se poate deplasa spre dreapta doar atunci cînd are *funcție atributivă*. Trebuie menționat că un *REL-atribut* se rescrie diferit atunci cînd nu are loc această deplasare:

REL → *al, a, ai, ale cărui;*
al, a, ai, ale cărei;
al, a, ai, ale căror.

(22) (a) *Am văzut un om despre* **a cărui** *nevastă știm multe.*
(b) *Am o prietenă despre* **al cărei** *bărbat știm multe.*
(c) *Copiii* **ai căror** *părinți sînt ocupați își fac lecțiile singuri.* În vederea unor selecții adecvate, trebuie să se țină seamă de prezența trăsăturilor [± Masc] și [± Sing] atît la GN_1, cît și la regentul sintactic al relativizatorului:

POS → *al, a, ai, ale* — în funcție de regentul sintactic al relativizatorului
REL → *cărui, cărei, căror* — în funcție de GN_1.

De exemplu, *Bărbații a căror soartă* actualizează niște restricții care s-ar putea reprezenta în felul următor:

GN_1	POS	REL	GN_3[10]
[+ Pl, + Masc]	[+ Sing, + Fem]	[+ Pl, + Masc]	[+ Sing, + Fem]

În cazul cînd *REL-atribut* se deplasează în interiorul relativei, schema e mai simplă, deoarece *POS* nu mai apare[11]: *Bărbații despre soarta cărora:*

GN_1	GN_3	REL
[+ Pl, + Masc]		[+ Pl, + Masc]

Limba română cunoaște două situații în care deplasarea unui *Rel-atribut* în interiorul relativei este obligatorie:

4.1.1. Cînd grupul nominal care este regentul sintactic al lui *REL* este un G_3 (genitiv cu prepoziție)[12]:

(23) (a) *Omul împotriva propunerii* **căruia** *am votat este aici.*
(b) **Omul împotriva* **a cărei** *propuneri am votat este aici.*

4.1.2. Cînd grupul nominal care-l domină pe *REL* este un D_3 (dativ cu prepoziție):

(24) (a) *Omul datorită propunerii* **căruia** *am reușit este aici.*
(b) **Omul datorită* **cărui** *propuneri am reușit este aici*[13].

---

[10] GN_3 = regentul sintactic al lui REL.

[11] În acest caz GN_3 nu mai intră în sistemul de termeni angajați în acord.

[12] Pentru clasificarea cazurilor în C_1, C_2, C_3, vezi D. D. Drașoveanu, *O clasificare a cazurilor cu aplicare în problema posesivelor*, în „CL", XIV, 1969, nr. 1, p. 77—81.

[13] Elsa Nilson (*Les termes relatifs et les propositions relatives en roumain moderne*, Lund, 1969, p. 19—20), explică aceste restricții prin inexistența unei forme de GD a articolului posesiv în limba română.

4.2. În engleză, deplasarea lui *REL* spre interiorul relativei cunoaşte alte restricţii. Ca şi în română, condiţia deplasării este apariţia lui *REL* la genitiv, la care engleza adaugă o condiţie suplimentară: genitivul lui *REL* să se realizeze prepoziţional *(of which, of whom)*:

(25) (a) *The book the cover* **of which** *is blue is mine.*
(b) *The man the coat* **of whom** *is on the chair is John.*

Menţionăm însă că în timp ce în română fenomenul este destul de frecvent şi, în anumite situaţii obligatoriu, pentru engleză el apare mai rar, generînd uneori variante evitate de vorbitori[14].

5. Concluzii. Comportamentul grupului *prepoziţie + relativizator* prezintă destule diferenţe în cele două limbi, încît acestea merită efortul de a fi scoase în evidenţă, fie chiar şi numai din raţiuni de ordin didactic. N-am încercat o explicaţie a acestor diferenţe, dar e clar că una din cauzele care trebuie avute în vedere aici ar fi statutul neidentic al prepoziţiilor în cele două limbi. Gradul de sudură a acestora cu termenul din dreapta este mult mai pronunţat în română, pe cînd în engleză această legătură este mai elastică.

ASPECTS OF RELATIVIZATION IN ENGLISH AND ROMANIAN

(Summary)

The present article represents a contrastive analysis of the syntactic behavior of the group *preposition + relativizer (PREP + REL)*. While in Romanian, prepositions can never be separated from the relativizers which they must always precede, in English, *preposition-stranding* is a common phenomenon *(stranding* is what happens to the preposition in a structure like PP $\rightarrow$ PNP where the NP is moved away). The author analyzes the conditions under which preposition-stranding is *optional, obligatory* and *blocked* in English. The conclusion that she comes up with is that the different syntactic behavior of English and Romanian prepositions, occurring in the above-mentioned contexts, can be accounted for by the different status that prepositions have in the two languages under scrutiny. Thus, it seems that the Romanian preposition is bound more closely to the word it governs than the English preposition.

---

[14] Vezi Robert Stockwell, Paul Schachter and Barbara Partee-Hall, *op. cit.*, p. 460—461.

STUDIA UNIV. BABEŞ-BOLYAI, PHILOLOGIA, XXVI, 1, 1981

PREZENŢE FRANCEZE ÎN PUBLICAŢIILE INTERBELICE ROMÂNEŞTI: JULES SUPERVIELLE

RODICA BACONSKY

Credem necesară, de la bun început, o subliniere vizînd fixarea cercetării noastre, în paginile de faţă, asupra unui aspect particular al asimilării culturii franceze; am risca altminteri să falsificăm o stare de fapt, şi anume situaţia privilegiată a adaptării valorilor franceze în genere, mai mult, francofilia împinsă pînă la snobism a unor publicaţii dintre cele două războaie mondiale. Această conjunctură generează şi momente paradoxale cum ar fi recunoaşterea meritelor propriilor noştri scriitori prin filieră franceză (Tristan Tzara, Benjamin Fondane) şi inspiră riposta pe care vor încerca să o dea, în jurul anilor '38—40, unii critici, importului de literatură, cu sau fără discernămînt.

Receptarea poeziei moderne în România interbelică cunoaşte unele sinuozităţi, datorate, pe de-o parte, tendinţei justificate într-un anumit cadru istoric de promovarea prioritară a valorilor autohtone, iar pe de alta, unor reticenţe în faţa noului, explicabile şi prin teama de a şoca gustul literar al publicului, încîntat de intimismul unui Francis Jammes, Albert Samain sau Paul Géraldy, de delicatele arabescuri ale unui Hérédia sau François Coppée. Dealtminteri, încadrarea acestora în clişee este şi mult mai puţin dificilă, verbiajul poetic găsindu-şi mai curînd corespondenţe decît substanţa concentrată a versului baudelairian, de pildă. Temerari se vor găsi cu toate acestea şi revistele interbelice îşi nuanţează progresiv rubricile de traduceri sau comentarii de poezie: Baudelaire, Verlaine, Rimbaud, Mallarmé, Apollinaire, Valery-Larbaud devin permanenţe, „încorporîndu-se estetic“ (P. Constantinescu) limbii române. Cu toate acestea, fenomenul poetic strict contemporan trezeşte doar în răstimpuri ecouri singulare, cunoscînd, pare-se, în comparaţie cu proza, o deliberată ignorare. Dacă Gide, Proust, Valéry *(Monsieur Teste)*, Maurois, Colette sau mai tîrziu Céline şi Malraux sînt traduşi şi asimilaţi cu promptitudine, dacă teatrul lui Giraudoux sau Claudel chiar se bucură de audienţă şi interes, soarta poeţilor e sensibil mai ingrată. Mişcarea suprarealistă, ea însăşi, nu trezeşte iniţial decît reflexe palide, estompate, care-i subliniază mai puţin esenţa de reviriment poetic, cît îi exploatează alura de scandal.

Jules Supervielle, care formează obiectul studiului nostru, nu va face nici el excepţie: materialul pe care-l comentăm, şi care ar putea părea relativ bogat, a presupus cercetarea a zeci şi zeci de reviste, cercetare încheiată, de multe ori, cu un pronunţat sentiment de deziluzie. Excludem de la bun început pretenţia de exhaustivitate, în sensul parcurgerii integrale a presei interbelice şi postbelice imediate: colecţiile de ziare şi reviste nu sînt, în totalitatea lor, complete, iar unele „efemeride“ au devenit inexistente. Considerăm că am văzut însă cotidie-

nele și revistele cele mai reprezentative, centrale și provinciale, precum și aparițiile de o mai mică întindere, ce ne-au fost accesibile la bibliotecile din țară.

Prima semnalare privitoare la poet o întîlnim în „Gîndirea" *(Bilanț după sfîrșit de vacanță)* din 20 octombrie 1922; ea consemnează apariția volumului *Débarcadères*, care avea să-l facă cunoscut pe Supervielle ca pe „un cîntăreț al exotismului, al popasurilor, al bungalow-ului paraguaian. Departe de dulcegăria unui Loti, neexagerînd asprimea unui Kipling, [el] rămîne voinic în accent și colorat în imagine". Nota din „Gîndirea" este vizibil determinată de includerea poemului *Terre* în „La Nouvelle Revue Française", aceasta din urmă fiind unul dintre punctele de referință permanente ale presei românești. Un interviu semnat cu inițialele J. H. atrage atenția, cinci ani mai tîrziu, în „Rampa" (1 aprilie 1927), asupra celor două romane *L'Homme de la Pampa* și *Le Voleur d'enfants* (datînd respectiv din 1923 și 1926). „Omul cu două patrii" își comentează pasiunea pentru călătorii, „evaziuni cu picioarele pe pămînt [...] fără de care / arta nu e posibilă", postulînd totodată dubla dimensionare a imaginației într-o permanentă oscilare între abstracție și materialitate. Supervielle intuiește cu precizie caracterul „impur" al propriei sale fantezii creatoare, supusă mai totdeauna legii „gravitațiilor". Autorul o denumește „antifantezie", pentru că presupune cu consecvență un element „omenesc, de carne", o emoție prealabilă, singura în măsură să potențeze virtualitățile poetice. O altă remarcă interesantă vizează imaginea, element definitoriu al liricii supervielliene; e pentru prima dată cînd poetul operează disocierea între o imagine inițială, generatoare *(matrice* am spune într-o terminologie modernă) și imaginile derivate, oferindu-le viitorilor săi exegeți un teren propice de interpretare și dispută.

Însoțind o primă traducere (poemul *Echanges* — *Schimburi,* din *Gravitations)* apărută în „Universul literar" din 8 aprilie 1928, nota lui Emil Gulian (semnatar și al versiunii românești) conturează metamorfozele unei poezii ce-și caută încă echilibrul lăuntric și tonalitatea originală. Tributar într-o primă ipostază unei stranii confluențe de ecouri, pendulînd între lirismul discursiv al lui Valery-Larbaud (amintit de Gulian) și acordurile cu subtile disonanțe ale melopeei verlainiene, Supervielle se desprinde treptat de ele, devenind „creator de lumi noi și ceva mai mult: de universuri. Adică sisteme de imagini contrabalansate după legi individuale sau pondere de stări, nu de sentimente cu legile lor de atracție speciale. Universuri cele mai adesea statice cînd nu le tulbură rare mișcări mute și lente prin algele și sarea fundului de mare sau prin cristalul cosmic". Vădit atras de inflexiunile pe alocuri eterate ale unora dintre poemele *Gravitațiilor,* cu o simbolică ușor ermetică, obsedată de viziunea alunecării în neant, a unei componente ontologice dramatice, comentariul lui Gulian e oarecum circumscris propriei sale viziuni despre poezie, anticipînd motive și modalități din viitorul ciclu *Duh de basm:* „Plutim în ținuturi înegrite. Țară a morții sau a poeziei, n-ai putea bine să spui. Poezia e o moarte în care viața piere pentru a se înțelege mai bine... Dar această incursiune în moarte și

vis se regăsește mai pură în ultimele poeme, în ciclul *Suffit d'une bougie* și în parte în *Coeur astrologue*, cînd scapă chiar de terestrul transformat în nerecunoscut al fundului de mare negru-verzui, pentru ca să evadeze în supraterestru, în imaterial, unde desenul stufos, bizar și cam prea încărcat, devine linie subțire neagră pe alb și cristal. Distilarea e vizibilă; și rezultatul: tăria esențelor imateriale". Dacă aproximările ideaticii lirice trădează un demers critic impresionist, în schimb raportarea expresiei metaforice la tipul suprarealist al imaginii, ca și particularizarea acestuia în contextul creației lui Supervielle, reflectă o cunoștere aprofundată a operei studiate.

„Adevărul literar și artistic" publică în același an (16 sept. 1928) un portret sintetic al lui Supervielle, inspirat de comentariile critice din presa franceză, interesată la acea epocă în determinarea ascendențelor literare posibile ale romanelor (Andersen, Kipling) și în intuirea esenței singulare a „lirismului absolut, de un tragism aparte" al *Gravitațiilor*.

Axată pe o traiectorie interpretativă înrudită cu cea a lui Gulian, meditația lui Dan Botta (din „Rampa", 18 sept. 1929), *Jules Supervielle reîntors din infern* (reluată în volumul IV din *Scrieri*, București, EPL, 1968), glosează în marginea ciclului *Saisir* (1928). Tensiunea existențială, iminența disoluției lucrurilor în chiar momentul intuirii substanței lor intime, îi sugerează exegetului imaginea plastică a reactualizării mitului orfic, substrat și constantă psihologică a poeziei lui Supervielle:

„Ne tourne pas la tête, un miracle est derrière
Qui guette et te voudrait de lui-même altéré:
Cette douceur pourrait outrepasser la Terre
Mais préfère être là, comme un rêve en arrêt.
Reste immobile, et sache attendre que ton coeur
Se détache de toi comme une lourde pierre".

Astfel Supervielle îi apare lui Dan Botta ca un „suflet rătăcitor", bîntuit de nostalgia tăcerii și de „dorul imobilității"; nota stenică pe care o inaugurează ciclul *Saisir* pare a-i fi străină criticului. Nu putem trece însă cu vederea încercările de a transpune versurile într-o variantă românească de o surprinzătoare consonanță cu originalul și să nu regretăm abandonarea acestei inițiative.

Un proiect similar va fi formulat de Ilarie Voronca în coloanele ziarului „Facla" (29 nov. 1933), după ce autorul *Frumuseții lumii acesteia* publicase în revista de avangardă „Azi" (oct. 1933) trei traduceri însoțite de o notă din care reținem situarea lui Supervielle în zonele limitrofe continentului poetic al lui Saint-John Perse și Léon-Paul Fargue. Prieten cu Supervielle, ar fi vrut să-i deschidă acestuia porțile culturii românești. Compatibilitatea lor temperamentală îi prilejuiește lui Voronca pe de-o parte, traduceri de o mare expresivitate și potențează, pe de alta, acea facultate de mimetism poetic definitorie pentru versul scriitorului român.

Trecem peste cîteva semnalări nesemnificative din „Facla“ (5 martie 1930), „Credința“ (1 martie 1934), „Naționalul Nou“ (16 aug. 1934) sau „Familia“ (2 febr. 1936).

Inserată în „Adevărul“ (23 dec. 1934), ampla prezentare a lui Xavier de Magallan, *Poezia franceză contemporană*, scrisă de pe pozițiile unui neoclasicizant, îl plasează pe Supervielle în descendența simbolistă, reproșîndu-i preferința pentru „imaginea caleidoscop“ și conferindu-i totodată meritul — ușor ironizat — de a „menține onoarea versului liber“ alături de L. P. Fargue, Fernand Divoire, O. W. de Milosz. Această trecere în revistă, preocupată să îngrămădească mai ales nume, ca și cum mulțimea lor ar fi criteriul justificativ al calității, îi prilejuiește autorului confuzii și judecăți eronate la care contribuie și acel „parti-pris“ de care aminteam.

Tudor Șoimaru va atrage atenția cititorului român în „Rampa“ (28 febr. 1938) asupra unui aspect inedit al operei lui Supervielle, și anume creația teatrală. De fapt, articolul se structurează ca o carte de vizită a poetului, prozatorului și dramaturgului: creionarea lui Șoimaru, vehiculînd judecăți critice formulate și argumentate de exegeții francezi și elvețieni (G. Bounoure, M. Raymond, D. Saurat, R. Brasillach, L. G. Gros), se remarcă prin pertinența sublinierilor, prin logica și rigoarea portretului. Interesant e însă demersul de definire al acelui labil „arhipelag dramatic“ căruia criticul îi intuiește cu justețe esența lirică. Opțiunea pentru teatru a autorului *Prietenilor necunoscuți* este motivată prin însăși mărturia lui Supervielle, ce concepe „teatrul ca pe un monolog cu mai multe personagii, care-l silește pe poet să colaboreze cu viața, să dea mai multă transparență poemelor sale și să nu se lase înghițit de viața interioară“. În prezența unei perpetue amenințări a echilibrului fragil dintre vis și realitate, el ar semnifica, deci, contactul nemijlocit cu lumea. Ceea ce T. Șoimaru nu pare să surprindă în aceleași cuvinte ale lui Supervielle este adeziunea scriitorului la teoria claudeliană a valorii de tensiune, a ceea ce Claudel definea ca esență dramatică, „la parole échangée“, opunînd-o torentului liric „al cuvîntului proferat“ („la parole proférée“). Adeziune, dealtfel, pur teoretică, ca și menționata dorință de implantare în real. Încorsetate în termenii realității, piesele *Bolivar* sau *Le Voleur d'enfants* (ambele adaptări, după o nuvelă, *Bolivar et les femmes*, și, respectiv, romanul omonim, de o debordantă fantezie) își pierd, în mod paradoxal, consistența, devin terne, opace. Pentru a fi eficient, dialogul supervìellian trebuie să regăsească registrul dominant al operei, imaginea. Evadarea în feerie, recompunînd cu uneltele poetului o lume mirifică de basm, în care personajele — tratate în aceeași tonalitate de ironie tandră, în care eroul liric își transcrie reveriile — nu ezită să-și reprofileze destinul, imaginînd o mitologie inedită, dar nu mai puțin fantastică, face din *La Belle au Bois* (sau mai tîrziu din *Robinson* sau *Shéhérazade)* mai curînd un poem dramatic. Analiza lui T. Șoimaru înregistrează doar permanența lirică a pieselor — fără a opera disocierile implicite — și realizează apropierea lor de universul scenic al lui Jean Giraudoux. Comparația ne apare fortuită: teatrul lui Giraudoux trăiește deopotrivă prin geniul „specta-

cularului", cît și prin demonstrația riguroasă și gradată a unui adevăr esențialmente dramatic, iar personajele nu sînt reductibile la „voce".

Eugen Herovanu își va baza demonstrația unuia dintre capitolele *Cărții prieteniei* (București, Ed. Cartea românească, 1939) pe mărturii extrase din ultimele două prezențe editoriale (pînă în acel moment) ale lui Supervielle: *Les Amis inconnus* și *La Fable du Monde*, care pledează, în viziunea scriitorului român, pentru acea „grandioasă aventură a lumii, care e amiciția universală" (p. 147). Herovanu desprinde cu o intuiție sigură, cele mai sugestive pasaje, cu care-și amendează opiniile, fără a încerca însă o interpretare sistematică a lor.

Se apropie ceasul de restriște, ceasul îndoielii și al plîngerilor. Rezonanța ciclului *Les Poèmes de la France malheureuse* e însă de natură să confirme că dincolo de circumstanța istorică determinantă, desigur, pentru audiența sensibil lărgită de care va beneficia acesta, poezia lui Supervielle nu mai e o necunoscută, ci o valoare asimilată, cu implicații profunde în conștiința poetică a timpului. Revenind la ecourile ciclului amintit, vom semnala nota lui Petre Manoliu din „Basarabia literară" (6 dec. 1942) — comentar al unui articol contemporan din „Candide", a lui Tiberiu Iliescu din „Meridian" (iulie 1943), a lui Dan Bălteanu din „Viața socială C.F.R." (nr. 2, 1946), care-l citează pe Supervielle printre scriitorii mișcării intelectuale de Rezistență, pentru a ne opri asupra unor considerații mai substanțiale din „Victoria" (27 aprilie 1945 — N. Steinhardt, *Poezia patriotică a lui Jules Supervielle)*, „Studentul român" (25 dec. 1946 — Ov. S. Croh[mălniceanu], *Carnet francez)* și „Fapta" (5 oct. 1947 — G[eorge] D[emetru] P[an], *Marginalii)*. Opiniile celor trei critici sînt concordante și vizează armonioasa contopire a *tezei* într-o orchestrație melodică în care „fiecare sunet are un tîlc, dar și substanță" (G.D.P.). Puritatea și greutatea specifică a imaginii nu sînt alterate în contextul acestei „poezii de circumstanță", în care destinul încetează de a-și mai căuta coordonatele într-un spațiu și timp metafizic, pentru a se înscrie în *istoric*. Cronicile subliniază accentul de revoltă reținută, acel „dinamism surd, atenuat de oroare" (G.D.P.), „copleșit de simțul usturător al umilinței" (N. Steinhardt), accent de o pregnantă intensitate tragică, pentru că evită declamația, retorismul (și aci paralela schițată de Steinhardt cu poemele lui Aragon ar fi găsit și punctul de disjuncție a celor două modalități lirice), și concepe catastrofa Franței în primul rînd ca pe o catastrofă a ființei însăși. N. Steinhardt insistă, dealtfel, asupra caracterului de universalitate pe care-l dobîndește poezia lui J. Supervielle, pornind tocmai de la această interiorizare a evenimentului tragic, de la această raportare a lui la valorile familiare ce condiționează însăși existența ființei umane, în datele sale fundamentale. Integrate în contextul creației lui Supervielle, *Poemele Franței nefericite* reiau de fapt obsesiv tema însingurării, a dificultății ontologice de circumscriere într-o esență autentică și imuabilă și fac totodată să transpară motivul principal al viitorului volum, *Oublieuse mémoire*. Comentariile (cu excepția lui Ov. S. Crohmălniceanu) le desprind însă de totalitatea operei, creînd pe alocuri sentimentul unei rupturi de meditațiile poetice care

le-au precedat. Fișele de lectură ale lui Ov. S. Crohmălniceanu cuprind, pe lîngă ciclul amintit, și reflecții în marginea unei nuvele *La veuve aux trois moutons,* din aceeași familie cu „preafrumoasele povești din *L'Enfant de la Haute Mer* ... [...] de o fluiditate misterioasă, istorisire calmă, aeriană...". Reținem doar una dintre considerațiile criticului și anume, cea referitoare la punctele de tangență ale prozei lui Supervielle cu cea a lui Michaux: „Supervielle e mai puțin interesat de geografie și antropologie atunci cînd pășește în domeniul fantasticului și de aceea întîmplările lui se aseamănă, rămînînd totuși deosebite, cu carnetele de drum ale lui Henri Michaux, acest neobosit călător în „Grande Garabagne".

Deducem din acest parcurs, pe care am dori să-l reluăm, continuîndu-l pînă în zilele noastre, o anume deschidere a conștiinței literare românești, o dorință manifestă de integrare a valorilor autentice și poate, mai pregnantă, căutarea unui acord, a unei consonanțe a propriei noastre expresii lirice cu vocile poeziei universale. Am mai sublinia dialogul, pe alocuri deosebit de interesant, pe care critica românească interbelică îl susține cu critica europeană, impunînd puncte de vedere originale, interpretări ce-i acreditează modernitatea.

PRÉSENCES FRANÇAISES DANS LES PUBLICATIONS ROUMAINES DE L'ENTRE-DEUX-GUERRES: JULES SUPERVIELLE

(Résumé)

L'étude, qui est une d'histoire littéraire, se propose de surprendre dans les périodiques et les livres de l'entre-deux-guerres roumain, l'impact d'une voix qui marque profondément la poésie française de l'époque. Son accueil est symptomatique: la présence de J. Supervielle dans la conscience littéraire roumaine est moins une *présence en soi,* que la recherche d'un accord, d'une consonance, à l'échelle européenne, de notre propre expression lyrique.

STUDIA UNIV. BABEŞ-BOLYAI, PHILOLOGIA, XXVI, 1, 1981

ÎN PROBLEMA «ARTICOLULUI NEHOTĂRÎT» *UN, O*

G. G. NEAMŢU

Profesorului Eugen Coşeriu,
la 60 de ani

0. Segmentele *un* şi *o* (inclusiv formele flexionate) sînt tratate constant în gramatici împreună cu *-(u)l, -le, -a* etc. (şi formele flexionate) ca făcînd parte din aceeaşi clasă gramaticală, indiferent dacă sînt denumite articole, morfeme ale determinării sau unităţi parţial asimilabile desinenţelor cazuale[1]. Altfel spus, cele două serii de unităţi sînt situate la acelaşi nivel, al determinării, reclamîndu-se reciproc, fapt reflectat şi în numele sub care ne apar ele de regulă în gramatici: articol *nehotărît* (nedefinit / articol *hotărît* (definit).

Majoritatea contribuţiilor la teoria articolului[2] se referă exclusiv sau în primul rînd la cel hotărît (definit) — articolul «propriu-zis», articolul «prin excelenţă», dar rezolvarea într-un fel sau altul a problematicii acestuia este subînţeleasă ca valabilă şi pentru cel nehotărît.

---

[1] Vezi *Gramatica limbii române,* Ed. Acad. R.S.R., ed. a II-a, Bucureşti, 1966, vol. I, p. 97 (articole; în continuare folosim sigla GLR); Paula Diaconescu, *Structură şi evoluţie în morfologia substantivului românesc,* Bucureşti, 1970, p. 54 (morfeme ale determinării); Valeria Guţu Romalo, *Articolul şi categoria determinării în limba română actuală,* în *Elementele de lingvistică structurală,* Bucureşti, 1967, p. 227 şi urm. (morfeme ale determinării); Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *Limba română contemporană,* Bucureşti, 1978, p. 344 (morfeme ale determinării minimale); Ion Coteanu, *Contribuţii la teoria articolului,* în SCL, IX, 1958, nr. 1, p. 41—42 şi Mircea Zdrenghea, *Limba română contemporană — morfologia,* Cluj, 1970, p. 35—36 (suplinesc lipsa desinenţelor cazuale la substantiv, avînd rolul morfologic al unei desinenţe); Emanuel Vasiliu, *Observaţii asupra flexiunii nominale în limba română,* în SCL, IV, 1953, p. 137—146 (morfeme ale cazuli oblic).

[2] Nu sînt considerate articole unităţile *al (a, ai, ale)* şi *cel (cea, cei, cele),* întrucît acestora, după părerea a tot mai mulţi specialişti, le sînt străine atît valorile, cît şi distribuţia articolului, ele fiind, în fapt, pronume (adjective pronominale), caracterizate printr-o autonomie sintactică limitată. Vezi, în acest sens, Mircea Zdrenghea, *Articol sau pronume?,* în *Omagiu lui Al. Rosetti,* Bucureşti, 1966, p. 1029—1032; Valeria Guţu Romalo, *lucr. cit.,* p. 230—231; Iorgu Iordan, Valeria Guţu Romalo, Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane,* Bucureşti, 1967, p. 177—179; Maria Manoliu Manea, *Sistematica substitutelor din româna contemporană standard,* Bucureşti, 1969, p. 79—92; Gligor Gruiţă, *Observaţii asupra pronumelui posesiv,* în StUBB, Philologia, 1969, fasc. 2, p. 143—146; G. G. Neamţu, *Despre calitatea de pronume a lui* **cel (cea, cei, cele)**, în CL, XV, 1970, nr. 2, p. 313—322; idem, *Din morfosintaxa demonstrativului* **cel (cea, cei, cele)**, în StUBB, Philologia, 1973, fasc. 1, p. 145—148; D. D. Draşoveanu, *O clasificare a cazurilor cu aplicare în problema posesivelor,* în CL, XIV, 1969, nr. 1, p. 77—83.

În cele ce privesc formele de singular *un* și *o*, se apreciază că acestea aparțin la trei clase de cuvinte — articol nehotărît, numeral cardinal (de la *unu, una)* și adjectiv nehotărît (de la pronumele nehotărît *unul, una)*, contextul fiind acela care rezolvă încadrarea la o clasă sau alta[3].

Deosebirea dintre *un, o* „numeral cardinal" și *un, o* „nedefinit" (articol, adjectiv) nu pare a ridica dificultăți analizei[4].

1. *Un, o* este **numeral cardinal** cînd:

a) servind la numărare[5], se încadrează explicit în seria lui *doi (două), trei, patru* etc., fiind în opoziție cu alte numerale exprimate în context *(***Un** *elev vine,* **doi** *pleacă)*[6];

b) apare pe lîngă substantive ce denumesc unități de măsură — spațiu, timp, greutate etc. — în construcții cu sens cantitativ *(A stat o zi în Satu-Mare; A mai parcurs* **un** *kilometru; A primit* **un** *kilogram de mere; Pachețelul costă* **un** *leu)*;

c) este precedat de unele adverbe de mod cu sensuri ca restricția, aproximarea, precizarea etc.[7] *(numai (cel puțin, doar, nici* etc.) **un** *elev)*;

d) este însoțit de adjectivul *singur (-ă)*, împreună cu care semnifică *numai un (o)*[8] *(***un** *singur gînd... — numai un gînd...)*[9];

e) chiar lipsind alte indicii, este accentuat în vorbire *(Am cumpărat* **o** *carte)*[10].

1.1. Probleme mai dificile ridică *un, o* și formele sale substantivale *unu(l), una* în contexte în care este prezent atît un numeral cardinal *(doi, trei* etc.), în stînga, cît și un pronume (adjectiv) nehotărît *(alt, altul)* sau demonstrativ compun *(celălalt)*, în dreapta, cu acestea din urmă *un, o (unu(l), una)* intrînd într-un raport de reciprocitate: *Are* **doi** *unchi în Turda,* u n *unchi* / u n u l *dinspre mamă și* **altul**/**celălalt** *dinspre tată; Martin... bău* **două** *pahare mari,* u n u l *după* **altul**, *apoi se întinse în pat*[11].

Analiza gramaticală se află în fața alternativei: ori numeral cardinal (în opoziție cu *doi, două)*, ori pronume (adjectiv) nehotărît (în corelație cu *altul, celălalt)*.

---

[3] Vezi Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, [București], 1954, p. 343—344; Mircea Zdrenghea, **Un, o** — *articol, numeral, pronume*, în LR, IX, 1960, nr. 5, *passim;* GLR, vol. I, p. 109.

[4] Vezi Iorgu Iordan, *lucr. cit.*, p. 343.

[5] Vezi GLR, vol. I, p. 184.

[6] Vezi M. Zdrenghea, *Un, o...*, p. 39.

[7] Vezi, pentru inventarul acestora, GLR, vol. I, p. 309—310.

[8] Vezi *Dicționarul explicativ al limbii române*, Ed. Acad. R.S.R., București, 1975, s.v. *singur* (în continuare: DEX).

[9] Tot numeral este considerat și cu forma sa substantivală: *de unul singur* (vezi GLR, vol. I, p. 187).

[10] Vezi, inclusiv pentru exemplu, M. Zdrenghea, *Limba română...*, p. 85.

[11] Ultimul exemplu este luat de la Ileana Câmpeanu, **Un, o; unu, una; unul, una.** *Probleme privind delimitarea gramaticală și lexicografică*, în CL, XXIII, 1978, nr. 2, p. 173. Tot aici, p. 172—173, se găsesc multe alte exemple de acest tip, interpretate toate de către autoare ca numerale cardinale.

Optăm pentru a doua soluție — pronume (adjectiv) nehotărît, motivînd-o, în afară de corelația, în dreapta (și totdeauna în dreapta)[12], cu *altul*, corelație invocată de regulă drept argument suficient pentru calitatea de pronume nehotărît[13], prin posibilitatea de a substitui pe *unul* cu *altul* sau *celălalt* (*un steag roșu și* **unul** / **altul** *alb*), precum și de a-l trece pe *unul* (*una*) la plural (*I-a tras cinci palme,* **una după alta** / **unele după altele**[14]; *S-au prezentat toți zece,* **unul după altul** / **unii după alții**), forma de plural (*unii, unele*) neaparținînd, firește, numeralului.

Observație. Aceeași substituție și/sau alternanță a lui *unul* cu *altul* (*celălalt*) pune sub semnul întrebării calitatea de numeral pentru *unul* din exemplul cu care GLR, vol. I (p. 180) ilustrează însăși definiția numeralului: *Iată vin în cale, / Se cobor la vale / Trei turme de miei / Cu trei ciobănei.* / **Unu**-*i moldovan,* / **Unu**-*i ungurean / Și* **unu**-*i vrâncean*[15].

1.2. Interpretînd articolul hotărît și cel nehotărît ca „forme necomparabile"[16], într-o lucrare recentă se consideră că la *un, o* este vorba de „o unică familie flexionară adjectivală"[17], al cărei sens fundamental este cel cantitativ și, ca atare, *un, o* este un adjectiv cantitativ[18], un numeral al unității[19].

Este firesc ca determinarea cantitativă să fie prezentă în *un, o* în toate situațiile, tocmai în baza calității de singular al unității, *un, o* conținînd lexical ideea de unitate, una singură, după cum, ca pluralitate, o conține și *unii, unele.*

Ca numeral cardinal, *un, o* (*A parcurs* **un** *kilometru* / **o** *milă*) nu poate fi decît un determinant cantitativ, unul „exact", „definit" (neexistînd un numeral *un, o* „nedefinit"). Prin sensul lor exclusiv cantitativ, numeralele cardinale, chiar dacă le numim adjective (numerale, cantitative), realizează o determinare de altă natură decît cea calitativă (proprie adjectivelor în general), și anume una cantitativă.

---

[12] *Un elev vine, altul pleacă,* dar niciodată cu ordine inversă (**Altul pleacă, un elev vine*); *unul—altul,* nu și **altul—unul.*

[13] Vezi M. Zdrenghea, *Limba română...,* p. 86.

[14] *Unii după alții, unele după altele* — expresie corectă în română, deși mai puțin „firească", datorită caracterului în parte fixat al grupării *unul după altul* (similar: *unul lîngă altul, unul cu altul* etc.).

[15] Discutabilă este interpretarea ca numeral cardinal și a formei *una* cu sens neutral: *...ești tot* **una** *cu avocatul Radu Comșa?; De aceea* **una**-*mi este mie...; Ea o ținea* **una** *și bună...; Are să-ți spună* **una**, *de ai să te miri,* cum apare în GLR, vol. I, p. 187—188, de unde sînt luate și exemplele enumerate. Tot ca numeral este interpretat *una* la I. Câmpeanu, *lucr. cit.*, p. 173. În baza sensului său neutral, *una* se încadrează într-un sistem al pronumelor neutrale din română (cu formă de feminin): **Asta**-*i bine; Ce-i* **asta**?; *Ce-i* **aceea** *„nu știe"?; A luat-***o** *la goană.*

[16] Barbu B. Berceanu, *Sistemul gramatical al limbii române (reconsiderare),* București, 1971, p. 145.

[17] B. B. Berceanu, *lucr. cit.*, p. 148.

[18] Vezi B. B. Berceanu, *lucr. cit.*, p. 149.

[19] Vezi B. B. Berceanu, *lucr. cit.*, p. 149.

Fără a afirma că într-un enunț ca *Și-a cumpărat* **un** *creion nou, un* își pierde sensul cantitativ, trebuie remarcat că acest sens rămîne aici doar „un fond" — nedepășind ca semnificație desinența de singular —, pe care se așază, estompîndu-l, un sens nou, necantitativ, de natură calitativă, acela de nedefinit.

Observație. Prezența ideii de cantitate (numeral cardinal) în adjectivul (articolul) nehotărît este comparabilă, ca dimensiune, cu prezența sensului fundamental al unui cuvînt în sensurile derivate ale aceluiași cuvînt (comp., de exemplu, *drum* „cale de comunicație..." cu *(a-și face) drum (în viață)* „rost în viață"[20]).

În consecință, *un, o* are cel puțin două valori ce pot fi actualizate succesiv, dar, ca „tărie", nu și concomitent: una definită, (exclusiv) cantitativă *(Avea* **un** *fecior și două fete)* și alta nedefinită, calitativă, căreia cantitatea îi este subiacentă *(Are* **un** *palton negru;* **Un** *client intră, altul iese).* Prin aceasta, avem grupate laolaltă articolul nehotărît și adjectivul nehotărît — notă comună: sensul calitativ nedefinit — și opuse în bloc numeralului.

2. Odată degajată valoarea de numeral cardinal, lui *un, o* îi este rezervată o largă zonă a «nedefinitului», repartizată — afirmă gramaticile — pe două clase de cuvinte (articol nehotărît și adjectiv nehotărît), între care, practic, distincția rămîne mai mult decît problematică („... în *un om* determinantul *un* poate fi considerat la fel de just articol nedefinit sau pronume [= adjectiv nehotărît — nota mea, G.N.] nedefinit"[21]).

2.1. Reținînd pentru moment numai forma de plural, *niște,* se cuvin făcute următoarele observații[22]:

(1) În ipoteza că există un articol nehotărît, distinct valoric de adjectivul nehotărît omonim, *niște* nu se încadrează, ca formă de plural, în el, întrucît:

a) în expresie, *niște* nu este pluralul de la *un,* după cum între el și *un, o* nu există nici o legătură etimologică *(niște* < lat. *nescio quid* „nu știu ce")[23];

b) în conținut, *niște* arată „un număr, o cantitate nedeterminată"[24], adică o valoare ce nu aparține articolului, ci numeralului sau adjectivelor cantitative nedefinite *(mulți, puțini, cîțiva).*

(2) Pluralul de la *un, o* este *unii, unele* (același și pentru *unul, una).* Acesta din urmă, *unii, unele,* este considerat însă pronume (adjectiv) nehotărît, nu articol, calitate probată prin:

a) echivalența, și numai parțială, cu *cîțiva, cîteva* sau cu *anumiți* (formă intensivă a adjectivului nehotărît[25]);

---

[20] Vezi DEX, s.v. *drum.*

[21] Iorgu Iordan, *lucr. cit.,* p. 343—344.

[22] Cele aici mai jos formulate (vezi *infra* **2.1.**) coincid în parte cu concluziile la care ajunge I. Câmpeanu, *lucr. cit.,* p. 174.

[23] Vezi DEX, s.v. *niște.*

[24] Vezi DEX, s.v. *niște* (exemplu: **niște** *cărți*).

[25] Vezi Maria Manoliu Manea, *lucr. cit.,* p. 116.

b) posibilitatea ca *unii, unele* să se afle într-un raport de reciprocitate cu *alţi(i), alte(le)*, corelaţie care nu s-ar putea stabili între un articol şi un pronume (adjectiv) nehotărît şi care, tocmai de aceea, este interpretată în gramatici ca hotărîtoare pentru calitatea de pronume (adjectiv) a lui *unii, unele*[26].

În consecinţă, interpretarea unităţilor *unii, unele* ca adjective nehotărîte nu credem că se cere revizuită[27].

(3) Dacă atît *unii, unele*, cît şi *nişte* rămîn unităţi exterioare articolului nehotărît, este firesc să presupunem că nici *unor*, formă de genitiv-dativ de la *unii, unele* (nu de la *nişte)*, nu este articol nehotărît. Opoziţia *unora* / *unor* corespunde opoziţiei „pronume nehotărît / adjectiv nehotărît", chiar dacă la nominativ-acuzativ există o singură formă pentru ambele întrebuinţări *(unii, unele*, nu şi **uni*, **une)*.

Concluzia ce se desprinde din cele de mai sus — inexistenţa unui articol nehotărît la plural — implică şi îndeamnă la o reexaminare şi a unităţilor *un, o (unui, unei)* de la singular.

2.2. În planul c o n ţ i n u t u l u i, situaţia cea mai „clară" a lui *un, o* — dată de gramatici — ca adjectiv nehotărît şi nu articol ne-o oferă contextele în care acesta se află în corelaţie cu *altul, alta*[28], în baza unui raport de reciprocitate între *unul, una* şi *altul, alta* şi, de aici, şi între formele lor adjectivale *(un, o* şi *alt, altă)*: **un** *creion roşu şi* **alt** *creion verde;* **unul** *roşu şi* **altul** *verde;* **un** *creion roşu şi* **altul** *verde.*

În lipsa din context a corelativului *altul, alta (alt, altă)*, absenţă care ar fi dublată, cum s-ar deduce, de o modificare de sens la *un, o*[29], gramaticile, cu deosebiri nesemnificative, îl consideră pe *un, o*, convenţional, articol nehotărît *(A cumpărat* **o** *carte)*[30].

O atare interpretare comportă din punctul nostru de vedere următoarele observaţii:

(1) Acceptînd că *unii, unele* este pluralul lui *un, o* şi că acesta, *unii, unele*, nu poate fi niciodată articol, e îndoielnic că singularul său, *un, o*, ar putea fi.

(2) Eliminarea substantivului de după *un, o* produce întotdeauna transformarea acestuia în pronume nehotărît *(cartea* **unui** *elev* → *cartea* **unuia**; *cartea* **unei** *eleve* → *cartea* **uneia**; *a venit* **un** *elev la mine* → *a venit* **unul** *la mine* etc.), indiferent de valoarea (adjectiv sau articol) pe

---

[26] Vezi, spre exemplu, pentru forma de singular, M. Z d r e n g h e a, *Limba română...*, p. 86; GLR, vol. I, p. 109.

[27] Cum reiese din DEX (s.v. *un, o* şi *unii, unele*), unde se postulează existenţa în română a două articole nehotărîte pentru plural *(nişte* şi *unii, unele)*. Despre *unii, unele* se spune că este articol nehotărît (dacă singularul este *un, o*) sau pronume nehotărît (dacă singularul este *unul, una)*. Nu ştim însă dacă *unii, unele*, în afară de articol (pronume) nehotărît, poate fi şi adjectiv nehotărît sau întrebuinţarea sa pe lîngă substantiv este exclusiv cea de articol.

[28] Vezi M. Z d r e n g h e a, *Limba română...*, p. 86.

[29] De o schimbare la nivelul expresiei nu poate fi vorba, iar interpretarea gramaticală diferită s-ar putea motiva aici numai printr-o (eventuală) schimbare de sens.

[30] Vezi M. Z d r e n g h e a, *Limba română...*, p. 86.

care am conveni să i-o acordăm lui *un, o*[31]. Această transformare în pronume este caracteristică adjectivelor pronominale, nu articolului.

(3) Dacă prin transformarea adjectivului în pronume (și viceversa) sensul rămîne același — **alt** *om* / **altul, cărui** *om* / **căruia, acest** *elev* / **acesta** etc. —, consecvența ne obligă la o interpretare identică și în cazul lui *un, o (unul, una)*, adică invariabilitate de sens[32].

(4) *Unul, una* își păstrează calitatea pronominală (nedefinită) și în absența din context a lui *altul, alta*, după cum, în lipsa aceluiași corelativ, *unii, unele*, cînd determină un substantiv, nu încetează a fi (tot) adjectiv nehotărît: *A venit* **unul** *și m-a anunțat; Au venit* **unii** *elevi și m-au anunțat*. Or, consecvența mai sus pomenită reclamă și pentru *un, o* aceeași interpretare — adjectiv nehotărît.

(5) Aparența că există o deosebire de asemenea dimensiune — articol (nehotărît) / adjectiv (nehotărît) — între *un* din *A plecat* **un** *tren* și *un* din *A plecat* **un** *tren, a sosit altul* este creată de absența, respectiv prezența unui raport de reciprocitate între *un, o (unul, una)* și *alt, altă (altul, alta)*, relație semantică generată de către (și dinspre) *alt, altă (altul, alta)*.

Acest raport nu este însă unul obligatoriu pentru calitatea de pronume (adjectiv) a celor două lexeme, deoarece:

(a) oricare poate apărea în absența celuilalt;

(b) mai mult, *alt, altă (altul, alta)* poate stabili acest raport și cu alte lexeme decît cu *un, o (unul, una)*: *Pleacă* **acesta (acela; el; Popescu** etc.), *vine* **altul (celălalt)**.

(c) contextual, *alta* poate fi substituit cu *una* (**una** *rece*, **alta** *caldă;* **una** *rece*, **una** *caldă)*.

(6) În ce privește „substantivizarea" realizată prin *un, o* — rol pe care-l are și articolul hotărît —, aceasta caracterizează toate adjectivele pronominale proclitice, încît ea nu este de natură să-l opună pe *un, o* adjectivelor pronominale, grupîndu-l în schimb cu articolul hotărît. Toți acești predeterminanți, inclusiv *un, o*, se comportă adjectival, acordîndu-se cu cuvîntul devenit substantiv (comp. *un leneș, un „of", un bine* etc. cu *acest leneș, acest „of", acest bine* etc.).

2.3. Alături de aceste argumente și în sprijinul lor se înscriu o serie de fapte care privesc în mod special situația lui *un, o* la nivelul organizării e x p r e s i e i.

(1) *Un, o* are o f l e x i u n e tipică adjectivelor pronominale proclitice, degajînd, pentru genitiv-dativ, alături de un radical (*un-*), desinențe de gen, număr și caz *(-ui, -ei)*: comp. *un-ui, un-ei* cu *alt-ui,*

[31] Vezi, în același sens, I o a n B a c i u, *Precis de grammaire roumaine*, Lyon, Editions L'Hermès, [1978], p. 45.

[32] Din acest punct de vedere, interpretarea lui *un, o (unul, una)*, dată de DEX (s.v. *nici*), în grupurile *nici unul, nici una (nici un, nici o)* este contradictorie: *nici unul (una)* — pronume nehotărît negativ format din p r o n u m e nehotărît *(unul, una)* + *nici*, iar *nici un (o)* — adjectiv nehotărît negativ format din a r t i c o l nehotărît *(un, o)* + *nici*.

alt-ei (acest-ui, acest-ei; (a)cel-ui, (a)cel-ei; căr-ui, căr-ei; fiecăr-ui, fiecăr-ei etc.).

(2) *Un, o* se acordă, întocmai ca orice adjectiv pronominal, în gen, număr și caz cu substantivul determinat. Acordul, mijloc de subordonare și categorie de primă mărime în sintaxa limbii române, obligă, prin desfășurarea lui sintagmatică, la constituirea în termeni (T și T′) a celor două elemente implicate în acord.

(3) Raportînd articolul hotărît propriu-zis la categoriile mai sus discutate — acordul și flexiunea —, deosebirile față de *un, o* sînt evidente, prea evidente pentru a încadra ambele grupe de unități *(-(u)l, -a, -le* etc. și *un, o)* în aceeași clasă, a articolului.

(a) La articolul hotărît, problema acordului cu substantivul nu se pune la modul practic[33], întrucît el, la nivelul limbii române contemporane, este subunitate a substantivului[34], alcătuind împreună cu desinența, acolo unde există, pozitiv realizată, „modificatorul“[35] substantivului. Or, nu se cunoaște nici un tip de acord între subunitățile unui cuvînt, între modificator (flectiv, morfem) și temă (radical, rădăcină), între elementul lexical și cel gramatical[36]. Acordul reclamă, prin definiție, un radical lexical pe care să-l atribuie unui termen exterior.

(b) În ce privește flexiunea articolului hotărît, foarte redusă dealtfel, aceasta nu mai este simțită de vorbitorii limbii române ca flexiune proprie a articolului, alta decît a substantivului, ci ca formînd împreună cu desinența substantivului un singur morfem, aparținător substantivului[37].

3. Cele cuprinse în observațiile de mai sus ne conduc la formularea ipotezei că româna nu are articol nehotărît, opozant pentru articolul hotărît. *Un, o,* în afară de numeral cardinal, este doar adjectiv nehotărît, din categoria predeterminanților nominali. La acest statut gramatical, *un, o* ne trimite prin: poziție, sens lexical nedefinit, transformare de pronominalizare, formă proprie de plural *(unii, unele),* flexiune și acord.

Printre consecințele acestei interpretări în planul morfosintaxei substantivului am reține:

3.1. Menținînd în cadrul categoriei determinării[38] opoziția „definit / nedefinit“, reducerea valorii lui *un, o* la adjectiv nedefinit implică situarea lui „nedefinit“ la nivelul determinării semantico-sintac-

---

[33] Decît, cel mult, etimologic, în baza provenienței pronominale.

[34] Vezi *Limba română contemporană*, sub conducerea acad. Ion Coteanu, București, vol. I, 1974, p. 137.

[35] Paula Diaconescu, *lucr. cit.*, p. 50.

[36] Cuvintele compuse, la care s-ar putea vorbi de un acord intern, între subunități lexicale, foste unități lexematice independente (**altă***dată*, **Sîntă***mărie*, *care***va** etc.), nu sînt comparabile cu substantivul articulat enclitic.

[37] Vezi Iorgu Iordan, Valeria Guțu Romalo, Alexandru Niculescu, *lucr. cit.*, p. 169.

[38] Pentru unele obiecții formulate în legătură cu existența acestei categorii, vezi Ion Z. Coja, *Articolul — parte de vorbire sau morfem al determinării?*, în SCL, XX, 1969, nr. 2, p. 167—181.

tice (*un, o* = T' = subordonat substantivului — atribut adjectival). În măsura în care — și numai dacă — se poate vorbi în română de o categorie a determinării (minimale[39]), exclusiv morfologice, aceasta ar fi numai definită și ar corespunde, în linii mari[40], articulării cu articol hotărît (definit). Lipsindu-i opozantul la același nivel (al determinării), calificativul „definit" din „articol definit" devine superfluu.

3.2. Întrucît articolul este un mijloc esențial — cel mai adesea singurul — de marcare a cazului oblic[41] la substantivul articulat, rol pe care, la substantivul nearticulat, îl au desinențele predeterminantului nominal, declinarea cunoaște, ca realizare în expresie, două tipuri: declinare articulată și declinare nearticulată (= cu predeterminanți nominali)[42].

SUR L'ARTICLE INDEFINI *UN, O*

(Résumé)

Après avoir relevé le sens de numéral cardinal de *un, o*, l'auteur veut remettre en cause l'existence, en roumain, de l'article indéfini.

L'examen se déroule á partir de la considération de la forme de pluriel *niște* (génitif et datif: *unor*), à laquelle on conteste la qualité d'article et que l'on considère comme un adjectif indéfini de quantité.

La forme du singulier *un, o* révèle sa qualité d'adjectif indéfini, à travers des traits de contenu et d'expression: position spécifique des prédéterminants nominaux, sens indéfini, accord et flexion.

---

[39] Vezi, pentru precizarea „minimală" pe lîngă „determinare", Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *lucr. cit.*, p. 344.

[40] Spunem „în linii mari", întrucît sînt frecvente cazurile în care articolul hotărît nu individualizează, ci generalizează, încît substantivul articulat apare ca nedeterminat (**Lupul** *nu atacă ziua*).

[41] Vezi Emanuel Vasiliu, *lucr. cit.*, passim.

[42] Vezi GLR, vol. I, p. 82.

CENTENARUL VOLTAIRE-ROUSSEAU ÎN PRESA ROMÂNĂ DIN TRANSILVANIA

GHEORGHE LASCU

Aniversările marilor personalităţi culturale sînt un bun prilej de a sonda popularitatea, difuzarea, influenţa şi importanţa acordată operelor lor în intervale diferite de timp şi în spaţiu, de a observa, în afara unor aprecieri globale, care laturi ale activităţii lor reţin atenţia comentatorilor la un moment dat, într-un anumit spaţiu geografic, istoric, social-politic şi cultural.

Am urmărit, în acest sens, cum s-a reflectat în presa română din Transilvania aniversarea, în anul 1878, a centenarului morţii lui Voltaire şi a lui Rousseau, aceşti doi „fraţi învrăjbiţi", din atîtea puncte de vedere deosebiţi unul de celălalt, dar pe care o soartă capricioasă i-a transmis posterităţii uniţi nu numai prin semnificaţiile generale ale scrisului şi acţiunii lor, ci şi prin prozaica dată a morţii (Voltaire — 30 mai 1778, Rousseau — 2 iulie 1778).

Primul ecou îl găsim în „Albina Carpaţilor", într-o scurtă notiţă de pe ultima pagină[1], care informează despre o reuniune a unor personalităţi republicane din capitala Franţei, în scopul pregătirii aniversării Voltaire de la 30 mai 1878, în Parisul care avea să trăiască în acele zile o mare afluenţă de vizitatori la *Expoziţia universală*. În afara discursurilor festive, se preconizau apariţia unei ediţii populare a operelor lui Voltaire, reprezentarea principalelor sale creaţii dramatice ş.a.

În ordine strict cronologică, deşi nu menţionează aniversările iminente, dar semnificative prin momentul apariţiei (aprilie 1878), referiri la Voltaire şi Rousseau figurează în corpul unui lung articol, găzduit în mai multe numere ale revistei „Biserica şi şcoala" din Arad. Iată ce spune, printre altele, Ioan Damşa, paroh şi asesor consistorial, autorul articolului *Despre şcoală în genere şi despre cea creştină ortodoxă în specie*[2]. Trecînd în revistă dezvoltarea creaţiei artistice de-a lungul secolelor, „epoca filosofilor" capătă o apreciere de ansamblu negativă. „Gustul estetic a dispărut şi în locul lui din toate părţile au păşit vanitatea şi reacţiunea din secolul 18, susţinute de *Voltaire, Rousseau* şi scrierile *Enciclopediştilor, naturaliştilor, raţionaliştilor* şi *comuniştilor*..."[3] În afara confuziei terminologice, remarcăm poziţia clericală, care inversează datele problemei, arătînd cu degetul ca «reacţionari», creatori şi opere care au deschis noi orizonturi în dezvoltarea umanităţii.

---

[1] *Centenarul lui Voltaire*, în „Albina Carpaţilor", II (1878), nr. 26, p. 308 (februarie).

[2] Ioan Damşa, *Despre şcoală în genere şi despre cea creştină ortodoxă în specie*, în „Biserica şi şcoala", Arad, II (1878), nr. 5 (28 ian./10 febr.) — 24, 26, 30—32 (6/18 aug.)

[3] *Ibidem*, nr. 14 (2/14 apr.), p. 109.

în numărul următor[4] tonul urcă, ajungînd la pamflet, acuzîndu-i pe „filosofi“ de două crime „de neiertat“ — au nesocotit religia creştină şi au instigat la schimbarea orînduirii sociale — prin „cărţi vătămătoare pentru religiunea creştină, preoţime şi domnitori, care nu numai în Franţa, ci şi în întreaga Europă, ba şi în America au răspîndit veninul lor ucigător“. Revenind la Voltaire şi Rousseau, aceşti „doi îngeri negri“, autori de „cărţi rele“, Ioan Damşa e de părere că „în scrierile lui Voltaire se găseşte tot ce numai poate strica fundamentul o generaţie uşoară la minte. *Voltaire* — continuă indignat parohul ortodox — acest *balaur, tigru* şi *patriarh* al iluminiştilor necredincioşi [. . .] a declarat că religiunea creştină e o amăgire, fanatism, magie şi fermecătorie, cum că religiunea creştină întrece pe religiunea păgînă în nebunie şi năucire şi cum că trebuie prefăcută în nimica, ca o vrăjitorie“. Cît despre Rousseau, „— paradoxal [. . .], mai fin şi întru ascuns, dară cu mult mai periculos, a învăţat că toate religiunile trebuie suferite [. . .]. Opurile lui, *Emil* şi *Eloise*, sînt mai potrivite a creşte locuitori sălbatici decît civilizaţi; deosebit în opul său *Contractul social*, tocmai ca Voltaire, de nu mai mult, a lucrat pentru răsturnarea tronurilor [. . .] şi aşa [. . .] a adus în ordine sistematică revoluţiunile, care au răpit cu sine şi au zguduit toată Europa“.

Ce ne-a rămas moştenire de la Voltaire, de la Rousseau, d'Alembert şi de la ceilalţi filozofi, n-ar fi altceva decît „beţia şi inreligiozitatea“ /sic/[5]. Pentru un plus de autoritate, citează aprecieri negative asupra lui Voltaire şi Rousseau, aparţinînd lui Condorcet, lui Napoleon şi regelui Ludovic al XVI-lea, ultimul afirmînd că „aceşti doi oameni au ruinat Franţa“.

Cu mult mai multă obiectivitate şi lipsă de prejudecăţi este evocată personalitatea lui Voltaire şi a lui Rousseau în revista „Familia“. Mai întîi o scurtă notiţă informează despre comemorarea lui Voltaire la Paris în ziua de 30 mai, cu participarea în exclusivitate a republicanilor, la festivitatea literară orator fiind Victor Hugo[6]. Apoi se publică portretul lui Voltaire, cu sumare date biografice[7], iar două săptămîni mai tîrziu, acelaşi lucru pentru Rousseau[8]. Voltaire se bucură de ceva mai multă atenţie. „Este om inteligent care să nu cunoască acest nume?“ se întreabă redacţia. „Voltaire — ca poet, istoric, satiric şi filosof, ca învăţat şi polihistor, a fost un geniu universal“, iar „spiritul său va trăi în etern“. Arătînd în continuare că rămăşiţele lui sălăşluiesc azi în loc de cinste — în Panthéon —, redacţia formulează şi unele rezerve: „sarcasmul său necruţător, care nu se sfia a zbiciui tot ce aveau alţii sînt /=sfînt/ şi vanitatea lui personală întunecau mult splendoarea acţiunilor sale“. Elogiul lui Rousseau este făcut pe un ton şi mai reţi-

[4] *Ibidem*, nr. 15 (9/21 apr.), p. 115.
[5] *Ibidem*, nr. 16 (16/28 apr.), p. 125.
[6] *Serbarea Voltaire*, în „Familia“, XIV (1878), nr. 40 (25 mai/6 iunie), p. 256.
[7] *Voltaire*, în „Familia“, XIV (1878), nr. 47 (25 iunie/7 iulie), p. 306 (portretul la p. 304).
[8] *Jean-Jacques Rousseau*, în „Familia“, XIV (1878), nr. 51 (9/21 iulie), p. 330 (portretul la p. 328).

nut — a fost „unul din cei mai mari filosofi francezi“, iar „numele lui a ajuns să fie pomenit de-alăturea cu cei mai renumiți bărbați de litere ai lumii întregi“. Dacă în cazul lui Voltaire „Familia“ enumeră mai multe tragedii, romane, lucrări istorice și filozofice, dintre scrierile lui Rousseau este amintit numai romanul pedagogic *Emile*, cu mențiunea că a fost foarte apreciat de Goethe, la timpul său.

Cîteva zile în urma „Familiei“, și în „Gazeta Transilvaniei“ transpar ecouri ale sărbătoririi lui Voltaire[9], gazeta din Brașov publicînd extrase dintr-o corespondență pariziană a „Telegraphului“. Este prezentat în rezumat discursul rostit de Victor Hugo, apoi, în trei numere consecutive, textul integral, reprodus după „Românul“[10]. Cuvîntarea lui Victor Hugo e un cald elogiu adus lui Voltaire, „amicul dreptății și inimicul fanatismului“ și întregului raționalism al secolului al XVIII-lea („filosofii care ne-au precedat sînt apostolii adevărului“). Se reamintește auditoriului lupta fără preget împotriva magistraturii și a clerului obscurantist și fanatic dusă cu arma fragilă, dar necruțătoare în mîna lui Voltaire — condeiul. E evocat inimitabilul surîs voltairian. Încheie cu o paralelă Voltaire-Rousseau, reafirmînd unele deziderate general-umane: „să invocăm aceste umbre ilustre; pe cînd monarhiile visează răzbele, ele să proclame dreptul omului de a trăi, dreptul conștiinței de a fi liberă, suveranitatea rațiunii, sfințenia muncii, bunătatea păcii, și fiindcă noaptea iese din tronuri, lumina să iasă din fundul mormintelor“.

Fără îndoială că publicarea integrală a acestui discurs reflectă și adeziunea tacită și prudentă a redacției față de ideile cuprinse în el, la adăpost de orice acuzație i s-ar fi putut aduce în cazul unui material propriu, ce n-ar fi atins nicidecum elocința lui Victor Hugo.

De-abia în „Observatoriul“ se materializează un efort de concepție originală, prin comentariile închinate lui Jean-Jacques Rousseau[11]. O notă a redacției precizează că acestea sînt prolegomene, după care va urma *Contractul social*, în traducere (a și apărut în anul următor, fiind prima traducere integrală din Transilvania și a doua din cultura noastră[12]).

---

[9] *Centenarul lui Voltaire*, în „Gazeta Transilvaniei“, XLI (1878), nr. 42 din 28 mai/9 iunie.

[10] *Discursul lui Victor Hugo*, în „Gazeta Transilvaniei“, XLI (1878), nr. 44, 45 și 46 din 4/16, 8/20, și 11/23 iunie.

[11] Ieronim G. Barițiu, *Conversațiuni literarie. J. J. Rousseau*, în „Observatoriul“, I (1878), nr. 47 (10/22 iunie) și nr. 48 (14/26 iunie).

[12] J. J. Rousseau, *Contractul social*, trad. Ieronim G. Barițiu, în „Observatoriul“, II (1879) nr. 45 — III (1880), nr. 5; prima traducere integrală a apărut sub titlul *Contraptulu sociale* de Jean-Jacques Rousseau, inversu in romanesce de Petru Borsiu, Iassii, Tipografia Minervei Podul-Lung (1861), comentarii pe marginea traducerilor și lista acestora în lucrările lui Alexandru Duțu — *Explorări în istoria literaturii române*, EPL, București, 1969 (cap. *Voltairianism și rousseauism*, p. 65—85), *Ecouri rousseau-iste în cultura română* (250 de ani de la nașterea lui Jean-Jacques Rousseau), „Viața românească“, XV (1962), nr. 7 (iulie), p. 79—85, *Completări la ecourile rousseau-iste în literatura română*, „Viața Românească“, XVII (1964), nr. 3 (martie), p. 179—183 — și în teza de doctorat a Sorinei Bercescu, *Rousseau în România*, Universitatea București (f.a.)

Recunoaştem stilul lui George Bariţ în redactarea notei: „. . . e timpul ca să ne ocupăm şi noi românii de dincoace măcar de unul din acei mari reformatori [e vorba despre Rousseau şi Voltaire], ale căror scrieri în România şi în toată Europa sunt în mîinile tuturor bărbaţilor serioşi şi independenţi în judecata lor sănătoasă. [. . .] Nu ne mai este permis a rămîne *unilaterali* în cunoştinţele noastre, sub pericolul de a rămîne în coada tuturor[13]".

Articolul e semnat de Ieronim G. Bariţ (fiul redactorului-şef). care, prin cîteva notaţii autobiografice, redă foarte sugestiv o anume atmosferă din instituţiile de învăţămînt ale împărăţiei. La gimnaziul din Transilvania pe care-l frecventase, confesorul punea pe rînd elevilor întrebarea dacă au citit cărţile lui Rousseau, Voltaire, David Strauss, Ernest Renan, Darwin şi Ludwig Büchner, avînd însemnate pe o bucată de hîrtie numele acestor „eretici detestabili" care aveau să sufere toate torturile infernului. La răspuns afirmativ, elevul era copleşit cu o doză de învăţături pioase şi pedepsit cu post şi mătănii. Într-o nouă notă a redacţiei se precizează că de fapt călugării din Ardeal, necunoscînd limba franceză, „nu prea ştiau ce combat; îi auziai numai strigînd în catehizaţiunile lor: Impius ille Volta-i-rus et maledictus ille Ro-usse-a-us!" Mai tîrziu, student la Viena, I. G. Bariţ audia cursurile monotone ale unui profesor de istorie universală, care, cînd ajungea să trateze Revoluţia franceză, se anima şi vitupera împotriva „hienelor revoluţiei", ţintuindu-i la stîlpul infamiei pe Voltaire şi Rousseau, „monştri cu două capete". „Aşa şi în zilele noastre — continuă articolul — Rousseau, unul din cei mai mari binefăcători ai omenimei întregi prin adevărurile eterne ce le-au descoperit şi le-au testat", mai e persecutat de la catedre şi de pe amvoane[14].

Dar scrierile sale — şi aici se răspunde indirect publicistului improvizat de la Arad — au fost şi sînt periculoase numai pentru despotism şi nicidecum pentru popoare, cărora le-a redat demnitatea arătîndu-le „profunzimile abisului de umilire în care au zăcut secoli întregi ca sclavi". Influenţa cea mai mare a avut-o şi o are *Contractul social*, care a parafat şi proclamat drepturile omeneşti, influenţînd direct declaraţia din 1776 a Congresului american, precum şi declaraţia de la 4 august 1789 a revoluţionarilor francezi. Dacă Rousseau n-a fost pe deplin original, preluînd idei de la englezii Locke şi Sydney, el a fost „primul care a ştiut să scrie în limbajul libertăţii, aşa ca să fie înţeles de lumea întreagă, iară nu numai de republica eruditilor". Deşi opera sa e înconjurată de interpretări răuvoitoare, în necunoştinţă de cauză şi exagerate (cum ar fi aceea că Rousseau ar dori să readucă omenirea înapoi la starea de primitivism a popoarelor barbare), ea e mereu actuală, într-un moment în care mulţi oameni politici (este vizat în mod direct Bismark) se ghidează după principiul *forţa primează dreptul*. „Nu cunoaştem — precizează I. G. Bariţ, făcînd aluzie şi la situaţia românilor ardeleni — scop mai demn şi mai sublim pentru un popor,

---

[13] „Observatoriul", I (1878), nr. 47.
[14] *Ibidem, passim*

decît a se lupta pentru libertatea sa și pentru garantarea ei". Iar in opera lui Rousseau, I. G. Bariț vede un catehism revoluționar: „Citiți, deci, voi toți acei români cari doriți să trăiți și să muriți liberi, citiți și recitiți *Contractul social*[15]", subliniind oportunitatea traducerii în limba română.

Ca replică, un lung studiu, extins pe zece numere de revistă, publică „Foaia scolastică" de la Blaj, sub titlul *Centenariul lui Voltaire și Rousseau*, semnat de dr. Alexandru Grama[16], personaj de tristă celebritate în cultura română. Dăm cîteva mostre, care ilustrează „metoda" de analiză folosită.

Alexandru Grama mărturisește un dezacord profund față de acea parte a jurnalisticii din Transilvania care, cu ocazia serbării centenarului, a ajuns la „o tămîiere și adorațiune ce se apropie de idolatrie" și își propune să desprindă „adevărata însemnătate a acestor doi bărbați geniali în lumea literară și științifică, precum și efectele lor produse în lumea politică și religioasă"[17].

Pe scurt, despre Voltaire afirmă că popularitatea lui s-ar baza exclusiv pe calitățile de „maestru al cuvîntului *par excellence*"[18]. În lucrările sale istorice (din care *Essai sur les mœurs* e menționată ca cea mai însemnată), sub frumusețea stilului se ascunde un lung șir de neadevăruri; ca filozof nu reprezintă nimic, n-a dezvoltat nici un sistem în locul celui „teistico-creștin" pe care l-a combătut; în politică e lipsit de originalitate și utopic. Voltaire, ca om, înmănunchiază alte defecte: infestat de ireligiozitate, francmason, îmbogățit prin speculații (inclusiv prin comerțul de sclavi), a intrat în Academie prin mijlocirea Dnei de Pompadour, metresa regelui, patriotismul său e suspect în grad suprem, cu alte cuvinte, e un spirit corupt: „abia este un vițiu sau o patimă care să nu fi fost încarnată de Voltaire"[19]. Singurele merite i le găsește ca poet, dar și aici cu rezerve serioase — e prea retoric, face publice idei filozofice-revoluționare detestabile, e ireverențios față de papalitate (în epopeea *Henriada), a* ultragiat memoria Ioanei d'Arc, simbol creștin și popular al Franței (în *La Pucelle d'Orléans*, considerată de Grama un pamflet).

Rousseau se bucură de un tratament ceva mai îngăduitor, avînd mari merite ca pedagog, iar *Confesiunile* sînt considerate opera cea mai perfectă, prin „ușurătatea, claritatea și eleganța" expresiei, care justifică situarea autorului printre clasicii francezi (aici, contrar opiniei curente, Rousseau este considerat superior lui Voltaire în mînuirea limbii franceze). Dar, toate acestea numai făcînd abstracție de erorile sale politice și religioase — se simte dator să precizeze Grama. Prin-

---

[15] *Ibidem*, nr. 48.

[16] Dr. Alexandru Grama, *Centenariul lui Voltaire și Rousseau*, în „Foaia scolastică", VI (1878), nr. 14 (15/27 iunie) — 19, 21—24 (15/27 dec.), p. 105—108, 113—116, 121—124, 129—132, 137—139, 145—148, 161—163, 169—171, 177—180, 185—188.

[17] *Ibidem*, nr. 14 (15/27 iunie), p. 105—106.

[18] *Ibidem*, nr. 16 (15/27 august), p. 122.

[19] *Ibidem*, nr. 19, (1/13 oct.), p. 147.

cipalele idei, folosite de Revoluţia din 1789 şi dezvoltate de socialişti, *suveranitatea poporului* şi *contractul social*, ar fi în contra logicii sănătoase, o ficţiune, o himeră; principii care au cauzat dezastre, deoarece sînt diferite de principiile creştine despre originea puterii de stat.

După ce am prezentat sintetic ecoul din presa românească din Transilvania al sărbătoririi unui secol de la moartea lui Voltaire şi a lui Rousseau, cîteva consideraţii finale se impun. Nu am găsit nici o urmă a vreunei festivităţi locale, lucru care ar fi fost şi greu de conceput în condiţiile social-politice şi culturale ale momentului. Unele publicaţii preiau însă, din ziarele ce apăreau la Bucureşti („Telegraphul", „Românul" etc.) sau în străinătate, ştiri privitoare la sărbătoririle organizate în capitala Franţei, altele publică studii omagiale, iar altele păstrează o tăcere nu mai puţin semnificativă („Telegraful român", de exemplu). Confruntarea de opinii nu vizează domeniul estetic, în care lucrările lui Voltaire şi Rousseau nu au deschis perspective noi literaturii din Transilvania şi nici literaturii române în general, ci şi-a găsit un teren de desfăşurare în ideologie. Dacă reacţiile celor care au înregistrat evenimentul sînt diferite, ele converg, în schimb, în a recunoaşte în scrierile „filosofilor" din secolul al XVIII-lea şi în special ale lui Voltaire şi Rousseau existenţa unui ferment revoluţionar, încă activ după scurgerea a mai bine de o sută de ani, lucru socotit extrem de periculos de către cercurile ecleziastice de ambele confesiuni, care au căutat prin toate mijloacele să stăvilească difuzarea operelor incriminate, să pună în gardă opinia publică şi n-au ezitat să-i denigreze pe autorii lor. În schimb, spiritele progresiste ale vremii recurg la ideile profesate de luminiştii francezi, găsindu-le corespunzătoare, atît din punctul de vedere al importanţei teoretice, cît şi al finalităţii politice, aspiraţiilor întemeiate *pe drept* ale poporului român din Transilvania.

LE CENTENAIRE VOLTAIRE-ROUSSEAU DANS LA PRESSE ROUMAINE DE TRANSYLVANIE

(Résumé)

L'auteur passe en revue les échos, dans la presse roumaine de Transylvanie, de la célébration, en 1878, du centenaire de la mort de Voltaire et de Rousseau. Aucune trace de festivités locales n'a pu être décelée, ce qui n'est pas surprenant, compte tenu des conditions socio-politiques et culturelles du moment. Des informations concernant les fêtes organisées à Paris, ou même des études critiques (plus ou moins étendues) paraissent dans plusieurs journaux et revues, alors que d'autres publications gardent un silence non moins révélateur pour la divergence des attitudes, allant de l'hommage suprême jusqu'au pamphlet dénigrant. Si les cercles ecclésiastiques des deux confessions continuent à considérer les oeuvres de Voltaire et de Rousseau comme extrêmement dangereuses, les esprits progressistes du temps font appel aux idées professées par le XVIIIe siècle français. Ceux-ci y trouvent des appuis théoriques pour les revendications, basées *sur le droit*, du peuple roumain de Transylvanie.

STUDIA UNIV. BABEŞ-BOLYAI, PHILOLOGIA, XXVI, 1, 1981

ADVERBES MODIFIEURS DE PARADIGME (I)

IOAN BACIU

1. Les adverbes sont d'habitude définis à l'aide d'un trait morphologique — l'invariabilité — et d'un trait distributionnel: ils peuvent accompagner un verbe, un adjectif ou un autre adverbe. Or, il existe des mots invariables qui peuvent pratiquement accompagner toute partie de la proposition — et même une proposition enchâssée dans une autre! —, compte non tenu de la partie du discours par laquelle est exprimée cette partie de la proposition. Il s'agit essentiellement de certaines acceptions de *aussi, même, non plus, seul (ement)* et *surtout* délimitées ci-après.

2. MÊME. Il faut d'abord distinguer plusieurs emplois de *même:*

a) l'emploi adjectival *(même$_1$)*, probablement le plus ancien[1]: *même* suit le substantif ou le pronom qu'il détermine. Il y conserve le sens étymologique: „*Même* marque qu'il s'agit exactement de l'être ou de la chose en question“[2].

b) postarticle *(même$_2$)* pouvant suivre les articles définis, les adjectifs possessifs et démonstratifs et l'indéfini singulier *un(e)*. *Même* y indique „l'identité absolue“[3], „l'identité, la ressemblance, l'égalité“[4], „que l'objet désigné est identique à un objet déjà connu“[5]. J. Dubois et Fr. Dubois-Charlier[6] identifient un autre postarticle, dont le sens est opposé à celui de *même: autre*. Il est intéressant de constater que les deux ont une valeur comparative abstraite (identité et altérité).

---

[1] Une réanalyse de séquences latines telle *egomet ipse a* conduit à attacher la particule de renforcement *-met à ipse*, d'où *metipse* qui, mis au superlatif, donne *metipsimus*, étymon de *même*. Le correspondant roumain de *même$_1$*, *însumi*, etc. remonte au même *ipse* renforcé par des personnels au datif agglutinés. Pour les emplois du type *moi-même, voir D.* C o u q u a u x, *«Même» marque-t-il qu'un pronom est réfléchi?*, in *Le Français moderne*, 2, 1977, pp. 126—143.

[2] P. R o b e r t, *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, [Paris], 1967.

[3] *Ibidem.*

[4] J. D u b o i s et alii, *Dictionnaire Larousse du français contemporain*, Paris, [1966].

[5] W. v. W a r t b u r g et P. Z u m t h o r, *Précis de syntaxe du français contemporain*, Berne, 1958, § 654.

[6] *Eléments de linguistique française. Syntaxe*, Paris, 1970, p. 39.

[7] Bien sûr l'adverbe n'est que l'adjectif devenu invariable (cf. *parler bas, s'arrêter net*, etc. et les adverbes roumains) qui, à une certaine époque, était en concurrence avec *mêmement* finalement disparu. En comparant la place de *même* dans le SN dans les cas a) à c), on constate que plus il s'éloigne de la valeur étymologique représentée par a), plus il se déplace vers la gauche pour finir en tête du SN.

c) en tant qu'adverbe, *même*$_3$ précède[7] d'habitude[8] la séquence qu'il détermine. Dans ce qui suit il ne sera plus question que de cette dernière acception de *même*. Ajoutons pourtant que l'analyse en *même*$_{1+2+3}$ est appuyée par ce qu'en roumain à chacun correspond un autre monème:

— à *même*$_1$ correspond *însumi, însămi*, etc., adjectifs variables selon la personne, le nombre et le genre;

— à *même*$_2$ correspondent *acelaşi, aceeaşi*, etc. qui, à la différence de *même*$_2$, sont prédéterminants, car contenant dans leur sens un article: *acelaşi* est l'équivalent exact de *le même*. Ceci explique que *acelaşi* exclue l'adjectif démonstratif *(ce même livre = aceeaşi carte)*, renvoie l'adjectif possessif après le nom *(mon même ami = acelaşi prieten al meu)* et n'accepte l'article indéfini que par influence du français *(une même réponse = un acelaşi răspuns)*.

— à *même*$_3$ correspond *şi*, mais surtout *chiar şi, pînă şi* (l'absence de *chiar* est compensée par un fort accent d'insistance sur la séquence que précède et détermine *şi)*. Dans une phrase négative, le correspondant roumain est *nici* ou *nici chiar*. On remarquera aussi que *même*$_3$ est le seul qui puisse attirer la négation *pas: Même pas sa soeur ne le sait.* On peut ajouter aussi une autre différence qui oppose *même*$_3$ à *même*$_{1+2}$: M. Gross[9] remarque que distributionnellement *même Paul* serait un SN, mais qu'au passif *par* sépare *même* de *Paul (Même*$_3$ *Paul lit l'affiche → L'affiche est lue même*$_3$ *par Paul)*, ce qui n'arrive pas avec *même*$_{1+2}$ *(le même*$_2$ *passant lit l'affiche — L'affiche est lue par le même*$_2$ *passant)*. Ajoutons la pronominalisation: *Même*$_3$ *Paul lit* donnera *Même lui lit* ou *Même qui lit?*, ce qui suggère que, malgré les apparences distributionnelles, *même*$_3$ reste en dehors du SN qu'il détermine. Cela est valable aussi pour *aussi*$_3$, *non plus, seulement*$_1$, *seul (= seulement*$_1$*)* et *surtout* dont il sera question ci-après.

La pronominalisation occasionnerait une réflexion sur les possibilités de co-occurrence des *même*$_{1+2+3}$ dans un même SN: *les mêmes individus sont acceptés → ils sont acceptés* où *ils* peut être déterminé par *même*$_{1ou3}$: *même eux sont partis* ou *eux-mêmes sont partis*, ce qui correspondrait à: (i) *même les mêmes individus sont acceptés une seconde fois*, qui paraît acceptable (cf. *chiar şi aceiaşi indivizi sînt acceptaţi)* et à (ii) *les mêmes individus mêmes sont acceptés*, qui semble moins acceptable que la variante *les mêmes individus eux-mêmes*... Il semble

---

[8] *Même*$_3$ peut précéder le verbe, mais non pas le constituant du DV qu'est l'Auxiliaire tel qu'il est défini par J. Dubois et Fr. Dubois-Charlier *(op. cit.*, p. 93):

$$\text{Aux} \rightarrow \text{Tps} + (\text{Parf}) + (\text{M}) + (\text{Parf}).$$

Donc il ne pourra pas précéder en la déterminant une forme verbale à désinence temporelle *(*Il même chante)*, un auxiliaire des temps composés (Parf: **Il même a chanté)* ou un semi-auxiliaire modal (M: **Il même veut chanter)*. Dans ces cas *même* précède le verbe à conjuguer (au participe ou à l'infinitif) ou le suit à un temps simple non modalisé: *Il chante même, Il a même chanté, Il veut même chanter.*

[9] *Méthodes en syntaxe. Régime des constructions complétives*, Paris, 1975, pp. 35—36.

que le sens du verbe et le prédéterminant du nom aient un rôle dans l'acceptabilité de phrases comme (i-ii) ci-dessus. Il semble aussi que *même*$_1$ et *même*$_3$ s'excluent réciproquement et que la co-occurrence des 3 *même* soit impossible (**même les mêmes individus mêmes).*

3. AUSSI. Ici aussi il faut distinguer:

a) *aussi*$_1$ placé en tête de la phrase et considéré comme une conjonction. Il demande l'inversion du sujet et peut être suivi de *bien*. En roumain lui correspond *de aceea*. Dans une phrase comme: „— Vous êtes comme cette pauvre bête, dit le Jésuite en riant, vous soufflez et vous transpirez. Mais *aussi*, pourquoi marchez-vous comme un dératé?" (B. Clavel), *aussi*, est précédé de la conjonction *mais*, ce qui fait douter de sa nature conjonctive en général (qu'il puisse précéder une interrogative en *pourquoi* quand son sens est „c'est pourquoi" fait penser qu'ici il porte sur l'énonciation: *mais aussi vais-je vous demander pourquoi . . .).*

b) *aussi*$_2$ est adverbe comparatif et peut dans certains contextes être remplacé par *si* et *autant*. Son correspondant roumain est *la fel de*.

c) *aussi*$_3$ adverbe modifieur d'extension se plaçant, à la différence de *aussi*$_{1+2}$, après la séquence qu'il détermine. En roumain lui correspond l'adverbe *și* (frappé d'un accent qui le distingue de la conjonction homonyme): *Elle aussi s'en va* „Și ea pleacă". Dans une phrase négative, *aussi*$_3$ cède la place à *non plus* „nici". Dans ce qui suit il ne sera question que de *aussi*$_3$.

4. SURTOUT signifie „plus que tout autre chose", „avant tout", „plus particulièrement" (selon P. Robert cité sous la note 3 qui ajoute „qualifie un élément plus important parmi plusieurs"). Lui correspond le roum. *mai ales*.

5. SEULEMENT. Il faut ici aussi distinguer:

a) *seulement*$_1$ adverbe restrictif dont le sens est „sans rien d'autre que ce qui est mentionné"[10]. Dans cette acception de base, la seule qui va retenir notre attention, il a pour synonymes dans divers contextes: *rien que, simplement, uniquement*. Dans certains cas l'adjectif *seul* a le sens adverbial de *seulement*$_1$: *Seuls les résultats comptent* „Numai rezultatele contează"[11].

b) *seulement*$_2$ précédé par *si* prend le sens de „au moins": *Si seulement il pouvait partir!* „Numai de-ar putea pleca!".

c) *seulement*$_3$. Les auteurs[12] mentionnent *seulement* qui précède ou suit la seconde négation (*pas* ou *point* d'habitude) placée entre l'auxiliaire

---

[10] P. Robert, *op. cit.*

[11] On peut se demander si *seul* n'y est pas adverbe (les prédéterminants pluriels des SN qu'il précède ne permettent jamais la liaison et le *-s* final peut n'être qu'un simple artifice graphique): ainsi entre *mêmement* et *même* invariable la langue a choisi la variante non marquée, entre *seulement* et *seul* il y a une petite hésitation et une nette préférence pour *seulement*.

[12] G. et R. Le Bidois, *Syntaxe du français moderne*, Paris, 1933—38, II, p. 105; J. P. Colin, *Nouveau dictionnaire des difficultés du français*, Paris, 1970, p. 694; J. Hanse, *Dictionnaire des difficultés grammaticales et lexicologiques*, Bruxelles, 1949, p. 663.

et le participe passé d'une forme verbale composée. Placé avant, il serait populaire et synonyme de *même$_3$: Je n'en ai seulement point eu connaissance*[13]. Il y serait pourtant littéraire avec le sens de *cependant: Celles-ci sont vénérables personnes que je n'introduirai seulement pas dans un conte où l'on badine*[14]. Placé après la négation, *seulement* serait littéraire et aurait le sens de *même$_3$: Je n'en ai pas seulement eu connaissance*[15]. Toujours auprès du verbe, cette fois affirmatif, *seulement* peut être temporel: *il vient seulement d'entrer.*

d) *seulement$_4$* placé en tête de la phrase exprime une idée proche de celle qu'exprime *mais: Leurs temples sont trois fois hauts comme le tien . . . seulement ils ne sont pas solides* (E. Renan, ap. P. Robert).

Les acceptions 1, 2 et 4 peuvent être traduites par le même adverbe roumain *numai* (en d) la phrase étant reliée à *numai* par la conjonction *că:* la phrase de Renan ci-dessus se traduira:... *numai că nu sînt solide;* en b) on peut aussi traduire par *cel puțin,* équivalent de *au moins).* Quant au sens *cependant* relevé par J.-P. Colin, il nous semble qu'il s'agit de *seulement$_4$* qui, ne pouvant pas se placer en tête de la subordonnée relative, passe dans le SV. Comme en roumain la traduction par *numai că* mènerait à la collision de deux conjonctifs *(că* et le relatif), on traduira par *totuși (=cependant).*

Pour revenir à *seulement$_1$,* c'est la seule acception de *seulement* pour laquelle la langue admette l'alternative d'une négation à second terme *que* „restrictif"[16].

6. La place par rapport à l'élément déterminé:

a) *même$_3$* précède d'habitude (cf. la note 8). Pourtant il peut suivre le SN qu'il détermine, ce qui conduit à une ambiguïté mentionnée par la plupart des auteurs : on ne sait pas toujours s'il faut y voir un *même$_1$* ou un *même$_3$,* s'il faut l'accorder ou non[17]. En échange, on a toujours *même$_1$,* après un SN prononominalisé et après certains adverbes de temps et de lieu *(moi-même, ici même, cela même, alors même,* etc.). Aussi reprend-on parfois le SN déterminé par *même$_1$* par un pronom personnel pour éviter la confusion avec *même$_3$: Ses amis eux-mêmes s'en étonnent.*

Ne pouvant que suivre les verbes à un temps simple (cf. note 8), *même$_3$* prête à une nouvelle ambiguïte: on ne sait s'il se rapporte au verbe ou à l'objet qui suit. Ainsi, dans:

(1) *Il écrit même des lettres,*

l'ambiguïté peut être révélée par deux phrases au passé composé:

---

[13] Phrase de Maupassant citée par Le Bidois et reprise par J. Hanse dans les ouvrages cités sous la note 12.

[14] Phrase de R. Boylesve citée par J. P. Colin, *op. cit.* sous note 12.

[15] J. Hause, *op. cit.*

[16] Cf. I. Baciu, *La négation restrictive,* in *Le Français moderne,* 2, 1978, pp. 135—142.

[17] J. P. Colin, *op. cit.,* pp. 451—452; J. Hanse, *op. cit.,* pp. 431—432; W. v. Wartburg et P. Zumthor, *op. cit.,* § 656, etc.

(2) (a) *Il a même écrit des lettres,*
(b) *Il a écrit même des lettres*

ou par le détachement du SN objet:

(3) (a) *Des lettres, il en écrit même,*
(b) *Même des lettres, il en écrit.*

Dans la langue parlée, une légère pause après et avant *même* oppose les acceptions (a). respectivement (b) de (1).

Enfin, l'inacceptabilité de (4) opposée à l'acceptabilité de (5):

(4) **Jean même écrit des lettres* (avec le sens „... écrit même ..."),

(5) *Jean lit et même écrit des lettres,*

fait penser que la contrainte présentée sous la note 8 serait destinée à éviter une autre ambiguïté: *même*$_3$ pourrait être interprété comme *même*$_1$ attaché à *Jean* dans (4), ce qui n'arrive plus dans (5), *Jean* étant supprimé par zeugme. Il faut pourtant dire que (6) et (7) opposent nettement *même*$_1$ et *même*$_3$ et pourtant (7) n'est pas accepté:

(6) *Lui-même écrit des lettres,*

(7) **Il même écrit des lettres* (avec le sens (a) de (2) et (3)), peut-être à cause de ce que le féminin n'a pas d'opposition formelle semblable à *lui/il* et (6) et (7) se confondraient (orthographe mise à part) pour donner (8):

(8) *Elle (-) même écrit des lettres.*

À l'intérieur du SN, *même*$_3$ ne peut déterminer (en les précédant ou leur suivant) que des déterminants postposés au substantif centre. Ces déterminations sont pratiquement toujours appositives (et restrictives, jamais descriptives[18]). Aussi peut-on les déplacer devant le SN (devant le prédéterminant):

(i) *Les livres, même beaux, seront vendus* =
(ii) *Même beaux, les livres seront vendus.*

Il serait intéressant de pouvoir expliquer comment *même* impose cette restriction sur la fonction du déterminant et expliquer en même temps la relation entre (i) à (v):

(iii) *Même les beaux livres seront vendus,*
(iv) *Même s'ils sont beaux, les livres seront vendus,*
(v) *Même quand ils sont (seraient) beaux, les livres seraient vendus.*

b) *aussi* suit toujours le mot qu'il détermine, mais il peut le faire en séquence immédiate ou à distance. Dans ce dernier cas, il peut y avoir ambiguïté. Ainsi, (9) peut avoir les interprétations (10) (a) et (b):

(9) *Marie chante aussi,* paraphrasable par:

(10) (a) *Marie aussi chante,*
(b) *Marie fait diverses choses, de plus elle chante.*

---

[18] Selon J. C. Anscombre (*Même le roi de France est sage*, in *Communications*, **20**, 1973, pp. 40—82) la possibilité de paraphraser (i) par (iv) en est la preuve.

Tout comme pour *même*$_3$, la reprise par un personnel du SN déterminé par l'adverbe peut lever l'ambiguïté de phrases comme (9) et indiquer le sens (10) (a):

(11) *Marie chante elle aussi.*

Il est à noter que le pronom personnel ne prend la forme disjointe qu'en séquence immédiate avec *aussi*. On aura donc:

(12) (a) *Je chante aussi,*
(b) *Je chante moi aussi,*
(c) *Moi aussi je chante.*

Tout ce qui vient d'être dit est valable pour le pendant négatif de *aussi: non plus* (qui n'est pas une seconde négation)[19]:

(9') *Marie ne chante pas non plus,* avec les sens:

(10') (a) *Marie non plus ne chante pas,*
(b) *Il y a diverses choses que Marie ne fait pas, de plus elle ne chante pas.*

(11') *Marie ne chante pas elle non plus* (synonyme de (10') (a)),

(12') (a) *Je ne chante pas non plus,*
(b) *Je ne chante pas moi non plus,*
(c) *Moi non plus je ne chante pas.*

Si l'on ajoute à (9) un objet direct, comme dans (13):

(13) *Marie chante aussi cette chanson,*

on constatera une triple ambiguïte. Il y a d'abord les sens (10) auxquels s'ajoutera le sens paraphrasable par (14):

(14) *Marie chante cette chanson aussi.*

Ce dernier fait impose que soit revue l'affirmation initiale sur la place de *aussi:* il pourrait suivre aussi bien que précéder l'élément qu'il détermine, à deux exceptions près:

— *aussi*$_3$ placé devant le premier élément de la phrase se confondrait avec *aussi*$_1$ et il en naîtrait une ambiguïté;

— il y a la même restriction que pour *même*$_3$ devant un verbe à un temps simple, mais il suffit, tout comme pour *même,* que le SN initial (sujet) soit omis pour que *aussi*$_3$ puisse précéder le verbe:

(15) *Il lit et aussi écrit des lettres,* tandis que:

(16) **Il aussi écrit des lettres* (avec le sens de (15)).

Les contraintes sur la place de *aussi*$_3$, visant à éviter des ambiguïtés structurales et sémantiques, agissent dans la partie préverbale de la phrase, mais non dans le syntagme verbal où les ambiguïtés seraient moins graves (surtout dans la langue parlée qui désambiguïse par des accents et des pauses).

c) *surtout* peut précéder aussi bien que suivre le mot (séquence) qu'il détermine avec, pourtant, de nouveau, une exception: devant un verbe à un temps simple il ne se rapportera jamais à ce verbe. Sans cette

---

[19] Cf. pourtant „Elle non plus n'avait changé, sauf de peau" (H. Bazin) où *pas* manque peut-être par contamination de la phrase avec *sauf* par celle contenant *que* restrictif (Elle non plus n'avait changé que de peau).

restriction il y aurait des ambiguïtés. Ainsi, avec un sujet pronom personnel on pourrait distinguer:

(17) (a) *Toi surtout tu chantes,*

(b) **Tu surtout chantes* (possibilité non exploitée par la langue), mais si le sujet est de III-e personne féminin ou SN, (a) et (b) s'y confondent:

(18) *Elle surtout chante,*

(19) *Marie surtout chante.*

(18) et (19) seront donc interprétés comme correspondant à (17) (a).

Dans deux phrases consécutives, la première contenant *surtout* et la seconde débutant par *d'autant plus (moins) que* et expliquant *surtout* (qui serait une sorte d'antécédent), *surtout* a pu se déplacer dans la seconde et supplanter *d'autant plus (moins),* d'où l'emploi critiqué *surtout que: Il lit surtout. D'autant plus qu'il aime ça → Il lit. Surtout qu'il aime ça.*

d) *seulement.* Tout ce qui vient d'être dit de *surtout* est valable de *seulement.* Il s'ensuit qu'il peut précéder le sujet, par exemple, et donc se retrouver en tête de la phrase. D'où le danger de confusion avec $seulement_4$:

(20) *Seulement Marie chante* est explicité par:

(21) (a) *Seule Marie chante,*
Marie seulement chante,
Il n'y a que Marie qui chante,

(b) *Mais Marie chante,*
Toutefois Marie chante.

Dans la prononciation, le sens (21) (a) de (20) sera rendu par une insistance sur et une légère pause après *Marie,* tandis que le sens (b) s'y oppose par une pausule après *seulement* et une insistance sur le verbe.

7. Dans une phrase négative, *aussi* est remplacé par *non plus* qui, étant négatif par lui-même, est assez indépendant des négations du verbe. Si pourtant il porte sur le verbe il se place après la seconde négation des temps simples:

(22) *Je ne mens jamais non plus,*

mais dispose de trois possibilités topiques aux temps composés:

(23) (a) *Je n'ai pas menti non plus,*

(b) *Je n'ai pas non plus menti,*

(c) *Je n'ai non plus jamais menti*[20].

Les mêmes possibilités se retrouvent avec *seulement* qui, pourtant, aux temps composés, placé entre auxiliaire et participe, avant ou après la

---

[20] Dans ces phrases, prises dans M. Grevisse, *Le Bon Usage,* 7-e éd., § 890, Rem. 3, la place de *non plus* serait dictée par l'harmonie de la phrase. On peut se demander à quels degrés elles sont ambiquës *(non plus* pouvant se rapporter à *je* ou à *mentir).*

seconde négation, peut prendre des valeurs qui l'écartent de la valeur *seulement*$_1$ (cf. § 5):

(24) (a) *Je n'ai pas menti seulement,*
(b) *Je n'ai pas seulement menti,*
(c) *Je n'ai seulement pas menti.*

Pourtant aux temps simples il y a deux places possibles:

(25) (a) *Il ne ment pas seulement,*
(b) *Il ne ment seulement pas.*

Dans (24) (c) et (25) (b) *seulement* semble être synonyme de *même*$_3$.

Sourtout portant sur un verbe négatif précède la seconde négation:

(26) (a) *Je ne mens surtout pas,*
(b) *Je n'ai surtout pas menti.*

La même affirmation est valable, dans les mêmes conditions, pour *même*$_3$:

(27) (a) *Je ne mens même pas,*
(b) *Je n'ai même pas menti.*

Cela est valable même pour l'infinitif: *Je voudrais ne même pas le voir*[21]. Mais la langue littéraire pratique l'ordre inverse également:

(28) (a) *Je ne mens pas même,*
(b) *Je n'ai pas même menti,*

d'où à l'infinitif: „pour ne pas même attirer l'attention" (H. Bazin). De plus, *même* a une autre particularité: portant sur un membre de la phrase autre que le verbe, il peut attirer avec lui les secondes négations *pas* et *plus:*

(29) (a) *Même pas Marie ne chante,*
(b) *Pas même Marie ne chante.*

Le statut de *pas (plus)* y est assez complexe: il sert à nier surtout *même*, laissant à *ne* la négation du verbe. Pourtant *pas* ne s'est pas complètement détaché de *ne* et du verbe[22]: aussi y a-t-il hésitation entre (29) et:

(30) *Même Marie ne chante pas,*

tournure soutenue par les autres secondes négations qui ne quittent jamais la place après le verbe:

(31) *Même les planches neuves des loges n'étaient jamais visibles.*

---

[21] C'est ce qui explique la remarque de W. v. Wartburg et P. Zumthor: „Lorsque l'un des adverbes *presque, même, jamais* précède l'infinitif, on l'intercale le plus souvent entre les éléments de la négation..." *(op. cit.,* § 81, c) *in fine),* c'est-à-dire *même* précède la seconde négation et comme celle-ci suit la première, *même* s'en trouve inséré entre les deux.

[22] A propos de phénomènes similaires W. v. Wartburg et P. Zumthor disent qu'„on a alors deux groupes de déterminations au lieu du seul groupe verbe — négation" *(op. cit.,* § 81, a)). Selon eux ce phénomène se rencontre aussi avec *seulement* (déterminant un complément postposé au verbe, préciserions-nous): „il ne s'agit, dans cette circonstance, pas seulement de sa sécurité, mais de sa vie" *(ibid.).* Nous ferons remarquer qu'accompagnant *même*, *pas* peut subsister après la suppression du verbe: „En fait, je ne désirais rien, pas même que Geneviève restât..." (H. Bosco), ce qui le rend en quelque sorte équivalent de *ni.*

8. Analyse du sens. Soient les phrases (32) à (36) où, pour simplifier, il sera admis que l'adverbe porte uniquement sur *Marie:*

(32) *Marie chante,*

(33) *Même Marie chante,*

(34) *Marie aussi chante,*

(35) *Marie surtout chante,*

(36) *Marie seulement chante.*

Qu'est-ce qui oppose (32) aux autres et les autres les unes aux autres? L'examen attentif du sens de phrases semblables nous a conduit à l'idée que l'insertion de ces adverbes dans une phrase produit une modification radicale de ses présupposés. Ainsi (32) présuppose:

(pp 32) *Marie fait quelque chose*[23].

Or les présupposés des autres phrases sont:

(pp 33) (a) *Marie ne chante pas,*
(b) *Quelqu'un chante,*

(pp 34) *Quelqu'un chante*[24],

(pp 35) *Quelqu'un d'autre chante moins (bien),*

(pp 36) *Marie chante.*

Tandis que chacune des phrases (33) à (35) présuppose autre chose, elles posent, affirment positivement et explicitement, toutes la même idée: leur posé à toutes est (32). De l'articulation de ce posé[25] avec chacun des présupposés (pp 33) à (pp 35) résulte le sens global des phrases (33) à (35). Ce qu'il y a de commun aux phrases (33) à (35), c'est que leurs présupposés contiennent tous le présupposé de (34), c'est-à-dire (pp 34). Par conséquent les sens de *même* et de *surtout* incluent celui de *aussi* et tous les trois indiquent qu'à „quelqu'un" qui chante vient s'ajouter *Marie.* Leur insertion dans (32) en modifie le présupposé et par là indique une e x t e n s i o n du paradigme des agents possibles de *chanter* dans le contexte donné. Ils indiquent une adjonction et on les appellera a d j o n c t i f s[26].

---

[23] C'est ce présupposé qui justifie la question la plus spontanée que suscite une phrase comme (32): *Que fait Marie?*

[24] Cf. „— ... La science, c'est autre chose. — C'est aussi autre chose" (A. Malraux). À supposer que, dans les énoncés (33) à (35), le locuteur se trompe sur la connaissance de la situation, de l'univers du discours qu'il a en commun avec l'interlocuteur. Ce dernier pourra s'étonner: „Pourquoi aussi (même, surtout)?" et l'autre de répondre: „C'est qu'il y a d'autres qui chantent".

[25] La notion théorique de présupposition nous la concevons comme dans O. D u c r o t, *Dire et ne pas dire. Principes de sémantique linguistique,* Paris, 1980.

[26] Cherchant une propriété commune aux „opérateurs" *même, aussi, seul* et quelques autres, O. Ducrot affirme: „Supposons qu'ils soient appliqués à la première place (celle du sujet grammatical) d'un prédicat «P». Ils présupposent alors une proposition dans laquelle on appliquerait le prédicat «P» (ou sa négation) à un certain argument, et ils posent une autre proposition dans laquelle ce même prédicat (ou sa négation) est appliqué à un autre argument. Ainsi *Seul Jacques est venu* présuppose que «venir» vaut pour Jacques, et pose que «ne pas venir» vaut pour les autres personnes du groupe." *(op. cit.,* p. 253).

A l'opposé des adjonctifs, *seulement*, par le présupposé affirmatif (pp 36), opère une r e s t r i c t i o n de la négation contenue dans le posé:

(p 36) *Personne (d'autre que Marie) ne chante:*
aux divers agents qui ne font pas l'action de *chanter*, il faut soustraire *Marie*. On l'appellera r e s t r i c t i f.

Si le côté restrictif n'est représenté que par *seulement* (et par les négations à second élément *que*[27]), le côté extensif est articulé sur les trois adverbes ci-dessus. Quelle est la différence entre *même* et *surtout*, d'un côté, et le terme neutre, coextensif, contenu dans les autres, de l'autre côté?

Même a une partie de son présupposé, (pp 33) (a), qui est la négation du posé représenté par (32). Il en résulte que *même* indique une extension à laquelle on ne s'attendait pas, qui surprend, car contrariant un fait établi: d'habitude, Marie ne chante pas (parce qu'elle n'aime pas le faire, elle n'a pas de voix, elle se gêne, etc.), *pourtant* maintenant elle chante, C'est sans aucun doute cette opposition entre posé et présupposé des phrases à *même*, sentie intuitivement, qui fait dire à R. L. Wagner et à J. Pinchon que: „Cet adverbe a le sens de *aussi* mais implique en plus une valeur concessive"[28], tandis que M. Grevisse insiste surtout sur „l'extension" qu'il réalise, sur les traits sémantiques qu'il a en commun avec „aussi, de plus, jusqu'à"[29].

Surtout indique, comme *aussi*, qu'un actant ou un circonstant nouveau s'ajoute à d'autres qui participent à une action verbale ou qu'une nouvelle action verbale s'ajoute à d'autres se faisant ou s'étant déjà faites. Ce qui oppose *surtout* à *aussi*, c'est que *surtout* indique que ce dernier élément participe plus intensément, est en quelque sorte superlatif.

Ce qui oppose les énoncés (33) à (36) à l'énonce (32), c'est que ce dernier est neutre en ce qui concerne l'extension: il ne nous dit pas si Marie est seule à chanter ou si elle se joint à d'autres pour le faire.

Les présupposés d'un énoncé ne sont pas modifiés par la négation ou par l'interrogation, mais seulement les posés. Ceci est vrai des phrases comme (33) à (36):

(33) → (37) (a) *Il est faux que même Marie chante,*
(b) *Est-ce que même Marie chante?*
(34) → (38) (a) *Il est faux que Marie aussi chante,*
(b) *Est-ce que Marie aussi chante?*

---

[27] *Que* est un limitateur de zone négative. Dans une phrase contenant *ne ... que*, la zone négative commence par *ne* et prend fin à *que* (qui, de ce fait, ne peut jamais être le dernier mot d'une phrase). C'est ce qui explique qu'un SN placé dans cette zone puisse avoir son article remplacé par *de*, mais jamais après *que (Elle ne mange DE glaces qu'en été / Elle ne mange que DES glaces en été)*. Ainsi *ne* nie et *que* soustrait quelque chose à cette négation, d'où la valeur restrictive, synonyme de celle de *seulement*.

[28] *Grammaire du français classique et moderne*, Paris, 1962, p. 406.

[29] *Op. cit.*, § 459, B.

(35) → (39) (a) *Il est faux que Marie surtout chante,*
(b) *Est-ce que Marie surtout chante?*
(36) → (40) (a) *Il est faux que Marie seulement chante,*
(b) *Est-ce que Marie seulement chante?*

où la négation et l'interrogation contenues dans les matrices *(il est faux que, est-ce que)* ne porte que sur les posés, c'est-à-dire, dans (37) à (39) sur:

(32) *Marie chante,*

et dans (40) sur:

(p 36) *Personne (d'autre que Marie) ne chante,*

laissant intacts les présupposés qui sont les mêmes que (pp 33) à (pp 36).

L'analyse que nous venons d'esquisser est confirmée par toute une série de faits et sert à en éclairer d'autres dont il sera question dans la seconde partie de cet article.

ADVERBE MODIFICATOARE DE PARADIGMĂ (I)

(R e z u m a t)

Sînt studiate adverbele fr. *même* „chiar şi“, *aussi* „şi“, *non plus* „nici“. *sortout* „mai ales“ şi *seulement* (cu varianta adjectivului *seul)* „numai“ care se caracterizează prin posibilitatea de a determina orice parte a propoziţiei, şi chiar propoziţii subordonate în cadrul frazei, modificînd presupoziţiile enunţului în care sînt inserate în sensul că sugerează că argumentul (sau predicatul) pe care îl însoţesc nu este singurul, ci se alătură altora deja existente (unei paradigme). În cazul lui *seulement*, e vorba nu de o extindere, ci de restrîngerea de către afirmaţia „presupusă“ a acţiunii unei negaţii „puse“. Sensul enunţurilor conţinînd aceste adverbe rezultă din articularea componentelor explicită *(posé)* şi implicită *(présupposé)*, articulare realizată tocmai de respectivele adverbe.

STUDIA UNIV. BABEŞ-BOLYAI, PHILOLOGIA, XXVI, 1, 1981

MODELE INTONAŢIONALE ALE ÎNTREBĂRILOR DISJUNCTIVE DIN ENGLEZĂ, DIN PUNCTUL DE VEDERE AL VORBITORILOR CU LIMBA MATERNĂ ROMÂNĂ*

TATIANA MAKARENKO şi ANA-MARIA FLORESCU-GLIGORE

Este un fapt îndeobşte admis că intonaţia reprezintă trăsătura fonetică cea mai specifică a unei limbi, utilizarea ei incorectă contribuind — poate mai mult decît cea a unor alte elemente fonetice — la formarea unui „accent străin“. Mai mult, o intonaţie greşită este în stare să compromită comunicarea, deoarece aceeaşi construcţie gramaticală poate exprima relaţii sintactice diferite şi un alt colorit emoţional, în funcţie de intonaţie.

Pînă nu de mult, studiului intonaţiei nu i s-a acordat atenţia cuvenită. Într-o excelentă trecere în revistă a literaturii de specialitate, David Crystal a subliniat recent că „n-au existat încercări sistematice de cercetare a relaţiilor dintre intonaţie şi alte aspecte ale structurii lingvistice, mai ales sintaxa“[1]. Abia în ultimii ani s-a produs o cotitură în acest domeniu, atît în străinătate, cît şi la noi, intonaţiei atribuindu-i-se un rol esenţial în funcţionarea limbii.

În procesul de predare şi însuşire a unei limbi străine, este important să se ţină cont de faptul că sistemul de intonaţie al unei limbi nu este haotic. În cadrul marii diversităţi de modele intonaţionale întîlnite într-o limbă, există întotdeauna cîteva care s-au consolidat în cursul unei îndelungate perioade de dezvoltare istorică şi care continuă să fie folosite „cu o frecvenţă mult mai ridicată şi cu o mai largă utilitate decît altele“[2]. Tocmai aceste variante socialmente acceptate fac posibilă înţelegerea între vorbitor şi ascultător.

Îndelungata practică a predării limbilor străine a arătat că numeroase greşeli se datorează interferenţei cu fenomenele lingvistice ale limbii materne. Astfel, un anumit model de intonaţie al limbii-scop este adeseori interpretat în termenii contururilor intonaţionale ale limbii-bază. De aici rezultă utilitatea şi eficienţa analizei contrastive a fenomenelor lingvistice în cauză, întemeiate pe ideea că similitudinile şi deosebirile existente între limba-bază şi limba-scop, implicate în procesul de învăţare a limbii străine, vor determina felul în care aceasta este însuşită[3].

---

* Exemplele noastre provin din materialul înregistrat de vorbitorii englezei britanice la laboratorul de fonetică al Facultăţii de filologie din Cluj-Napoca.

[1] David Crystal, *The English tone of voice*, E. Arnold, London, 1975, p. 3.

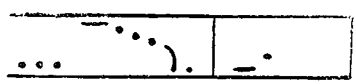
[2] J. D. O'Connor and G. F. Arnold, *Intonation of Colloquial English*, Longmans, 1966, p. 29.

[3] Vezi W. Nemser, T. S. Cazacu, *A Contribution to Contrastive Linguistics (A Psychological Approach: Contact Analysis)*, în RRL, nr. 2, 1970.

Avînd o experiență în predarea foneticii limbii engleze unor studenți români și fiind convinse că pînă și studenții avansați sînt adeseori începători în ceea ce privește studiul intonației, ne propunem să discutăm modelele intonaționale ale întrebărilor disjunctive din engleză în raport cu același fenomen din limba română. O asemenea abordare comparativă ne va permite să punem în evidență punctele slabe ale procesului de însușire a intonației în situațiile concrete în care cele două sisteme se află în contact, contribuind totodată la elaborarea unor metode în stare să prevină sursa unor erori potențiale.

În sistemul interogativ al limbii engleze, întrebările disjunctive ocupă un loc destul de important, ele fiind caracteristice în primul rînd conversației uzuale. În conformitate cu o statistică elaborată de A. Cohen (și citată de Laurenția Dascălu)[4], acest tip de întrebări reprezintă 15% din totalul propozițiilor interogative analizate de autor. Din punct de vedere fonetic, întrebările disjunctive sînt constituite din două unități de sens, fapt ce determină o secvență de două tonuri nucleare. (Termenul de „ton nuclear" desemnează în fonetica limbii engleze tonul ce cade pe ultima silabă accentuată a unității de sens). Prima unitate de sens fiind o propoziție enunțiativă, tonul ei nuclear este întotdeauna descendent. A doua unitate de sens are structura lexico-sintactică a unei întrebări totale. În ceea ce privește conturul ei intonațional, aceasta depinde de intențiile vorbitorului. Dacă vorbitorul nu este întru totul sigur de cele enunțate în prima parte și dorește să obțină o confirmare, tonul ascendent al celui de al doilea segment va fi o marcă a caracterului interogativ al acestuia. De exemplu:

A: *You are interior decorators, aren't you?*

B: *Yes, we are.*

Cohen conchide că în acest tip de întrebări intonația este de fapt redundantă, „interogativitatea" fiind exprimată prin mijloace gramaticale.

O interpretare ca aceasta nu epuizează încă situația reală. Engleza, asemenea limbii române, face parte din limbile care posedă structuri identice, în care mijloacele sintactice și lexicale funcționează alternativ cu cele intonaționale. Aceasta înseamnă că atunci cînd structurile lexico-sintactice sînt ambigue, intonația este aceea care clarifică sensul exact și tipul comunicativ al propoziției. Astfel, întrebările disjunctive din engleză pot reprezenta „întrebări" numai din punctul de vedere al structurii sintactice, deoarece vorbitorul, dacă este sigur în privința celor enunțate în prima parte, va pronunța și cea de a doua parte cu un ton

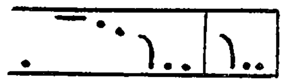
[4] Laurenția Dascălu, *Statistical Remarks on Question Types in Romanian*, în RRL, nr. 3, 1976, p. 391—393.

descendent. În acest caz nu intervine o pauză după întrebarea disjunctivă, deoarece nu se așteaptă răspuns. De exemplu:

A: *This is very pleasant.*
B: *It is, isn't it? But I'm a bit cold here.*

X: *The weather is fine today, isn't it? So let's get together.*

David Crystal a subliniat imposibilitatea apariției anumitor tonuri după anumite construcții sintactice, arătînd că un conținut enunțiativ exprimat cu ajutorul unor construcții interogative cere folosirea tonului descendent. Exemplul lui este *How well she* ↘ *sings,* ↘ *doesn't she?* față de ↗ *doesn't she?*, care este imposibil în acest context.

Lista unor propoziții enunțiative, admițînd secvența a două elemente cinetice — coborîse plus coborîre — poate fi continuată. De exemplu: *It's carrying coal to* ↘ *Newcastle,* ↘ *isn't it?*; *It is* ↘ *cold in winter,* ↘ *isn't it?*

Existența unor structuri lexico-gramaticale identice realizate prin modele intonaționale diferite, care reprezintă opoziția „propoziție interogativă adevărată — propoziție enunțiativă adevărată", dovedește astfel statutul fonologic al intonației în limba engleză. Sîntem deci de acord cu Laurenția Dascălu, care consideră exagerată concluzia că în limba engleză n-ar exista o intonație interogativă specifică.

Echivalentul întrebărilor disjunctive engleze în limba română este construcția „nu-i așa?", cu un singur model intonațional în care elementul neaccentuat se rostește pe un ton înalt. Este deci deosebit de important a atrage atenția studenților asupra celor două realizări diferite ale celei de a doua unități de sens în limba engleză:

1) nucleu descendent plus una sau două silabe neaccentuate posttonice — adică o silabă accentuată în care tonul pornește de la un nivel destul de ridicat pentru a coborî treptat, iar silabele posttonice se situează la același nivel coborît;

2) nucleu ascendent plus silabe neaccentuate posttonice, model în care nucleul se află la nivelul cel mai coborît, în timp ce tonul urcă treptat pe silaba sau silabele neaccentuate posttonice.

Necesitatea însușirii ambelor modele este dictată de valoarea lor semantică diferită.

Fenomenele de interferență din acest domeniu produc următoarele greșeli tipice din partea unor vorbitori cu limba maternă română:

1) În cazul „pseudo-întrebărilor", care sînt de fapt propoziții enunțiative, coborîrea din nucleul descendent nu este suficient de pronun-

țată și rămîne astfel greu perceptibilă. Îndreptarea acestei greșeli se va face prin mărirea diapazonului, pentru a obține o trecere gradată de la un nivel înalt la unul mai coborît.

2) În cazul întrebărilor disjunctive adevărate, nucleul ascendent este realizat adeseori prin secvența „coborîre plus urcare", iar silabele neaccentuate posttonice sînt rostite pe un un ton coborît. Schimbarea acestei deprinderi va trebui să urmărească o coborîre suficient de marcată pe silaba accentuată, pentru a realiza apoi urcarea treptată a tonului pe silabele posttonice.

INTONATIONAL PATTERNS OF ENGLISH TAG-QUESTIONS FROM THE POINT OF VIEW OF A ROMANIAN LEARNER

(Summary)

The article lays special accent on the existence of identical lexico-grammatical structures realized by different intonational patterns representing an opposition: real questions versus real statements. Since the peculiar intonation patterns of the target-language are likely to be interpreted in terms of the base-language contours, the authors elaborate some methods by which one is able to prevent the source of possible, potential errors.

STUDIA UNIV. BABEŞ-BOLYAI, PHILOLOGIA, XXVI, 1, 1981

НЕИЗМЕНЯЕМЫЕ СЛОВА В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

О. АЛДЯ, П. КИРИЛОВ, И. Т. СТАН

Иноязычные слова в лексике современного русского языка представляют довольно многочисленный пласт, но не превышают 10% всего словарного состава.

Вопросом очень большого значения в проблематике заимствования является вопрос об отношении к заимствованиям со стороны воспринимающего общества. Закрепление заимствованного материала в словаре данного народа и интенсивность этого процесса тесно связаны с такими факторами как: степень национального самосознания, уровень филологической культуры и научного осознания процесса заимствования.

Ещё в XVI—XVII вв. иноязычные слова начинают постепенно проникать в книжную и бытовую русскую речь. Появление новых слов в начале XVIII-го века привело к составлению при Петре I-ом словаря иноязычных слов: *Лексикон вокабулам новым по алфавиту*. В нём приводятся иностранные слова и даются пояснения в виде синонимов.

Большинство неизменяемых слов заимствовано из французского языка. Проникновение французских слов началось при Петре I-ом и раньше, но большинство французских заимствований относится к концу XVIII-го и началу XIX-го вв.

Французские заимствования составляют самую разнообразную категорию слов иноязычного происхождения в русском языке. Интенсивность связей с Францией подчёркнута появлением в 1762 г. *Русско-французского Лексикона*, который содержит свыше 700 заимствованных слов.

В первой половине XVIII-го века происходило формирование салонно-дворянского жаргона, который влиял на средства или нормы литературного выражения. Создалась манера включать в русскую речь французские слова и выражения: *мерси*, *бонмо*, *атандэ*, *а-ля* и т. д.

Заимствованные слова претерпевают и фонетические и фонологические изменения и наряду с этими приобретают грамматическую оформленность по законам грамматики заимствующего языка.

Иностранные слова заимствуются устным и письменным путями. То, каким путём проникло иноязычное слово определяется, с одной стороны, временем заимствования и сферой его употребления, а, с другой, тем, какого рода понятие — бытовое или принадлежащее к сфере науки, искусства, политических и общественных отношений. Иноязычные слова, заимствованные устным путём, быстрее подчиняются строю заимствовавшего их языка: они подвергаются основательной фонетической и грамматической обработке и часто изменяют своё значение. Приведём примеры давних заимствований общенародного характера: *пальто*, *кофе*, *бюро* и т. д. Они вошли в сферу бытовых слов и употребляются очень часто.

В то время как в других славянских языках наблюдается тенденция трансформировать неизменяемые слова в изменяемые, в русском литературном языке, наоборот, много заимствованных слов являются неизменяемыми и сохраняются „tale quale", они сохраняют свойство не склоняться: *пенсне, кашне, алоэ, сопрано, ватерполо, джиу-джитсу, сальто-мортале* и т. д. Но ряд заимствованных слов, которые в настоящее время не склоняются, в первой половине XIX-го в. склонялись: *бюро — на бюре, каре — карея, мадам — с мадамой* и т. д.

В большинстве случаев при заимствовании сохранились грамматические категории этих слов, но имеются и исключения. Например, слова, относящиеся в русском языке к именам существительным, могут восходить к другой части речи: *ассорти* — фр. *assorti* (причастие от глагола *assortir* „подбирать, сортировать"); *декольте* — фр. *décolleté* (‚декольтированный", „декольте" — субстантивированное причастие от глагола *décolleter* „снимать косынку" — „открывать шею"), например, *платье ; декольте*; *визави* — фр. *vis-à-vis* (наречие), (*визави:* 1 — двухместный экипаж, 2 — сущ. м. рода: *мой визави); атташе* — фр. *attaché* „атташе", прикомандированный является субстантивированным причастием от *attacher* „прикомандировать, прикрепить, присоединить, например, *военный атташе.*

Большинство неизменяемых слов являются существительными; очень мало наречий, междометий и прилагательных: существительные *(бюро, рококо, радио, мисс, микадо, лассо)*; наречия *(фортиссимо, априори)*; междометия *(бис)*; прилагательные *(бордо, плиссе, брутто, нетто)*.

Ряд заимствованных слов принадлежит к двум частям речи: *бордо:* а) существительное „вино из Бордо"; б) прилагательное „тёмно-красный" „цвет вина бордо"; *визави:* а) сущ. „тот, кто находится напротив" *(мой визави)*; „друг против друга" *(сидеть визави)*; *плиссе:* а) сущ. „мелкие параллельные складки на материи"; б) прил. „с такими складками, сборками" *(воротничок плиссе)*; *аллегро:* а) нареч. „быстро, оживлённо (о темпе музыкальных произведений)", б) сущ. „музыкальное произведение или часть его в таком темпе"; *адажио:* а) нар. „медленно, протяжно (о темпе исполнения музыкальных произведений)", б) сущ. „музыкальное произведение или часть его в таком темпе".

Иногда в процессе грамматического освоения заимствованного слова появляются колебания. Например, французские имена женского рода с *-e* основы, прикрытым *-e muet* дали ряд дублетов: *желе — желей — желея*, а французские существительные мужского рода на *-e: carré, défilé* дали два типа руссифицированных форм: *карей — карея* (народная форма), *дефилей — дефилея.*

От ряда неизменяемых слов образуются новые слова, изменяющиеся по правилам грамматики русского языка. В большинстве случаев образуются прилагательные от существительных: *кофейный — кофе, кофеёк* (уменьш. разг.) — *кофе, желейный — желе, фортепьянный — фортепьяно, релейный — реле, бисировать — бис.*

Несколько этнонимов и названий лиц входят в русские группы существительных среднего рода, несмотря на то, что они являются наз-

ваниями лиц женского или мужского рода: *эскимо* (ср. р.), *контральто* (ср. р.) „певица с таким голосом", *сопрано* (ср. р.) „певица с таким голосом", *меццосопрано* (ср. р.) „певица с таким голосом". Эти слова представляют собой только названия женских голосов. Сказуемое при этих значениях употребляется в женском роде: *Пела знаменитое меццосопрано; Пела знаменитое сопрано.*

Иногда одно и то же существительное может относиться к женскому или к мужскому роду в зависимости от пола лица, к которому оно относится : *протеже* (сущ. м. ж. р.).

Обычно неизменяемые существительные употребляются в единственном числе и только в редких случаях в форме pluralia tantum: *бигуди*, мн. ч.

Немой финальный согласный не появляется у существительных, которые в русском языке не склоняются: *бильбоке* — фр. *bilboquet*, *бланманже* — фр. *blancmanger*.

Существуют несколько слов, являющимися в настоящее время несклоняемыми и оканчивающимися на *-е* во французском языке, которые в начальный период их заимствования подчинились общему закону русского языка. Например, *дефилей* — фр. *défilé* м. р., *канапей* — фр. *canapé* м. р. и т. д. Во всех этих случаях победило стремление приближения к форме слова в языке источнике, т. е.: *желе*, *дефиле*, *канапе* и т. д.

Иногда при заимствовании слов происходит процесс лексикализации, т. е. превращение в русском языке в одно слово того, что в другом языке является группой слов: *портмоне* — фр. *porte-monnaie*, *пенсне* — фр. *pince-nez*, *буриме* — фр. *bouts-rimés*.

Ряд заимствованных слов получили в русском языке и другие значения, кроме тех, которые были им свойственны в языке источнике: у существительного *амбре* — фр. *ambré* значение „приятный запах", в то время как прежнее значение у него было „дурной запах".

Другие неизменяемые слова, которые в начале принадлежали определённой сфере, стали употребляться в разговорном языке: например, *антраша* — термин балета. В разговорной речи *антраша* используется со значением „делать затейливые, замысловатые движения ногами".

Давние заимствования прочно вошли в русский язык и употребляются в разговорной речи: *какао*, *кофе*, *меню*, *пюре*, *каре* и т. д. От них образовались даже народные формы: *карея* (от *каре*) и т. д. Другие заимствованные слова употребляются только в определённых стилях письменной речи: *априори*, *буржуа*, *резюме*, *кредо*, *маэстро* и т. д.

В процессе развития языка некоторые значения слов устарели: *амбре* „приятный запах", *мадам* в значении „воспитательницы иностранки в богатой семье в буржуазно-дворянском быту дореволюционной России". Существительное *депо* первоначально имело более широкое значение: „склад для хранения чего-либо". В настоящее время такое значение считается устарелым. Устарели не только значения, но и формы некоторых слов: *алой* (теперь *алое*), *бардеус (бордо)*; отмечается уже и в Петровскую эпоху: *мадама (мадам)* и т. д.

В иноязычных словах по нормам русского языка перед буквой *е* согласные произносятся мягко; однако в ряде слов сохраняются следы иноязычного произношения в виде твёрдости согласного: *ателье* [тэ], *реле* [рэ], *каре* [рэ], *турне* [рэ], *плиссе* [сэ].

Неизменяемые слова можно распределить и по различным сферам употребления. Например, бытовой номенклатуре принадлежат: а) наименования кондитерских изделий и кулинарных блюд: *драже, желе, какао, кофе, меню, мокко, монпансье, безе, пюре, рагу, филе, бланманже;* напитки: *бордо, ситро;*

б) наименования разновидностей одежды, обуви, драгоценностей: *галифе, декольте, кашне, кепи, манто, пальто, плиссе, трико, боа, шевро, джерси (джерсе), колье;*

в) наименование изделий из убранства квартиры: *драпри, жалюзи, бра, трюмо, канапе;*

г) наименования разновидностей игр: *лото, макао, бильбоке, ва-банк, конфетти, домино;*

д) разные наименования: *амбре, бигуди, визави, кино, метро, мулине, папье-маше, пари, пенсне, портмоне, протеже, радио, ландо, бистро, шоссе, пресс-папье, интервью, ателье, досье, бюро, баккара, паспарту, купе, кафе, такси, рандеву, лино.*

К другой сфере относятся политические, социальные, юридические, военные и дипломатические термины: *вето, коммюнике, буржуа, атташе, каре, алиби, эмбарго, рантье.*

К научной терминологии относятся термины из а) ботаники: *алоэ, кольроби;*

б) зоологии: *боа, какаду, кенгуру, колибри, фламинго, шимпанзе;*

в) истории: *аутодафе;*

г) медицины: *бери-бери;*

д) физики: *реле, перпетуум-мобиле;*

е) философии: *кредо;*

ж) языкознания: *эсперанто, арго;*

З) орфографии: *тире;*

и) географии: *плато, сирокко, дефиле.*

Представлено также определённое количество технических и спортивных терминов: *депо, магнето, шасси, ватерполо, джиу-джитсу, жюри, каноэ, маэстро, самбо, турне, сальто-мортале.*

Зарегистрировано множество терминов из различных областей искусства:

а) архитектура: *барокко, палаццо, рококо;*

б) театр и балет: *амплуа, ревю, турне, фойе, импресарио, бис, конферансье, варьете, антраша;*

в) живопись: *ателье, панно, клише;*

г) литература: *резюме, факсимиле, буриме;*

д) музыка: *адажио, аллегро, интермеццо, контральто, либретто, пианино, меццо-сопрано, попурри, соло, скерцо, сольфеджио, сопрано, фортепьяно, фортиссимо;*

е) танцы: *болеро, танго.*

Представим ещё несколько наименований, которые относятся к названиям профессий и лиц в других странах: *кули*, *денди*, *леди*, *мисс*, *мадам*, *мадемуазель*, *микадо*.

Несколько терминов имеют разнообразный характер: *инкогнито*, *харакири*, *фиаско*, *нетто*, *лассо*, *брутто*, *априори*.

Из представленного анализа неизменяемых слов вытекает, во-первых, что они проникли и обслуживают самые разнообразные сферы словарного состава русского языка: быт, общественно-политическую, научную и техническую терминологию, разнообразные области искусства и т. д. Во-вторых, отмечаем во внешней и строевой структуре этих слов определённые признаки, которые в некоторых отношениях выделяются своеобразными признаками, сравнивая их с исконными словами русского языка.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Аванесов, Р. И., *Русское литературное произношение*, Москва, 1972.
2. Биржакова, Е. Э., Войнова, Л. А., Кутина, Л. Л., *Очерки по исторической лексикологии русского языка XVIII-го века, Языковые контакты и заимствования*, Ленинград, 1972.
3. *Взаимодействие языков*, Свердловск, 1969.
4. Галкина — Федорук, Е. М, Горшкова, К. В, Шанский, Н. М., *Современный русский язык*, Москва, 1958.
5. Ефимов, А. И., *История русского литературного языка*, Москва, 1971.
6. *Русская литературная речь в XVIII-ом веке*, Москва, 1968

CUVINTE INVARIABILE ÎN LIMBA RUSĂ

(Rezumat)

Autorii analizează o seamă de cuvinte invariabile în limba rusă, provenite, în majoritate, din franceză, dar şi din italiană, engleză, germană etc., arătînd modul cum se încadrează acestea în sistemul gramatical şi lexical rusesc.

STUDIA UNIV. BABEŞ-BOLYAI, PHILOLOGIA, XXVI, 1, 1981

O IPOTEZĂ PRIVIND GENEZA NUVELEI *POPA TANDA* DE IOAN SLAVICI

SARA IERCOŞAN şi ELENA VIOREL

De la apariţia sa în „Convorbiri literare", cea dintîi nuvelă slaviciană s-a instalat definitiv în atenţia şi preţuirea publicului, a criticilor şi istoricilor literari, fiindu-i recunoscută, nu o dată, calitatea de capodoperă. Studiile ce i-au fost consacrate reprezintă fie încercări de analiză şi interpretare, fie tentative de reconstituire a genezei, asociate adesea cu abordări comparatiste.

În cercetările genetice s-au conturat, în principal, două orientări. S-a susţinut, astfel, că Slavici a pornit de la un model real autohton, identificîndu-se prototipul Sărăcenilor în satul prosper Rontău din apropiere de Oradea, pe care scriitorul l-a cunoscut în cele trei luni de popas în oraşul de pe Crişul Repede[1]. Adepţii acestei idei se sprijină mai ales pe o mărturisire din lucrarea memorialistică *Lumea prin care am trecut,* conform căreia, impresionat de lupta românilor crişeni pentru păstrarea ortodoxiei, în calitatea sa de arhivar la Consistoriul ortodox din Oradea, Slavici a făcut în toamna anului 1873 o călătorie pentru a-i cunoaşte şi „sub impresiunile acelei călătorii am scris novela *Popa Tanda,* pe care-n urmă, cînd mă aflam la Iaşi, am prescurtat-o după ce am citit-o prietenilor mei M. Eminescu, Samson Bodnărescu şi Miron Pompiliu, care era din părţile Orăzii-Mari"[2]. Această ipoteză este respinsă categoric de I. Pervain, cu argumentul că ea este rezultatul identificării mecanice a literaturii cu realitatea[3]. Am mai adăuga aici observaţia că dacă întîlnirea cu realităţile bisericeşti şi social-economice ale românilor crişeni, prilejuite de călătoria amintită, a avut un rol în geneza nuvelei, şi nu avem nici un motiv să ne îndoim de adevărul spuselor lui Slavici, faptul s-a datorat mai degrabă impresiei puternice pe care i-au făcut-o aşezările mizere întîlnite şi mai ales abdicarea multor preoţi şi prelaţi de la misiunea lor de conducători ai poporului. În aceeaşi lucrare memorialistică citim: „Cu totul altfel mi se prezentau lucrurile după ce mi-am dat seamă că slujitorii altarului nu sînt şi îndrumători ai credincioşilor în ceea ce priveşte viaţa practică, atît ca fii, ca soţi, ca părinţi şi ca oameni între oameni, cît şi ca cetăţeni în viaţa economică şi-n cea morală..." (p. 258).

Pe de altă parte, ideea rolului civilizator al preotului sătesc este reluată insistent în paginile revistei „Lumina" din Arad, exact în peri-

---

[1] Vezi, de ex., Romulus Ciorogariu, *Merindea cu care a plecat Ioan Slavici la Viena,* în „Convorbiri literare", 1930, p. 23—27.

[2] Ioan Slavici, *Opere,* IX, Bucureşti, 1978, p. 253. În continuare vom cita din aceeaşi ediţie.

[3] Iosif Pervain, *Popa Tanda. Precizări,* în „Tribuna", 1973, nr. 11, p. 3.

oada în care Slavici activa temporar în orașul de pe Mureș, în iarna anului 1872/73. Din articolele pe această temă reținem două. În primul, cineva, care semnează I. L., se plînge de greutățile misiunii preotului. Acesta trebuie să fie, se spune în articol, și „luminător", și „econom" adică țăran, gospodar. Amintind proverbul „cine cum își așterne, așa se odihnește", autorul îndeamnă: „Prin cuvîntările și învățăturile voastre, fraților, educați-vă în comune generațiuni luminate și moralmente sănătoase; cu lumina și sănătatea vine și bogăția, — și apoi, în comuna bogată nu se va putea ca preotul să rămînă sărac"[4]. Este ceea ce crede la început și popa Tanda, care formulează aceeași idee mai expresiv: „cînd are vaca hrană, ea nu rămîne stearpă"[5]. Cel de-al doilea articol este semnat de preotul brașovean B. Baiulescu, el însuși un fel de „Aufklärer", și se intitulează *Preoții de astăzi cum i-avem, ce să facă întru a corespunde chemării lor?*[6] Mai aproape de ceea ce va fi *Popa Tanda,* Baiulescu pune accentul pe ideea de exemplu, pe activitatea economică a preotului: „Este o necesitate la români ca preotul să fie econom, să cunoască deplin ocupațiunea ce o au parochianii săi, ca să-i poată conduce, să le fie exemplu în cultivarea pămîntului, a vitelor, a grădinilor ș.c.l.".

Această atmosferă ideologică, coroborată cu experiența practică a scriitorului din scurta perioadă orădeană, a contribuit, desigur, la elaborarea nuvelei *Popa Tanda,* furnizîndu-i tema și constituind un puternic imbold spre creație. Ne aflăm astfel în fața unor primi factori autohtoni ai plăsmuirii.

Cea de-a doua orientare în studiile genetice consacrate nuvelei slaviciene are în vedere existența unui model literar în iluminismul european, considerat a fi, de către cei mai mulți cercetători, opera poligrafului german stabilit în Elveția, Heinrich Zschokke, *Das Goldmacherdorf (Satul făcătorilor de aur)*[7].

Ampla nuvelă a lui Zschokke i-a fost probabil cunoscută lui Slavici, întrucît scriitorul elvețian s-a bucurat de o largă audiență la noi[8]. Ea relatează pe larg istoria ridicării unui sat odinioară prosper, ai cărui locuitori, cu timpul, datorită calamităților istorice, viciilor și exploatării, ajunseseră pe ultima treaptă a decăderii economice și morale, la o nouă înflorire. Această redresare se produce grație acțiunii civiliza-

---

[4] Preotulu I. L., *Starea preoților,* în „Lumina", 1872, nr. 26, p. 106.

[5] Ioan Slavici, *Opere,* II, București, 1967, p. 13. Citatele din nuvelă, în continuare, după aceeași ediție.

[6] „Lumina", 1872, nr. 29, p. 119.

[7] Vezi, între alții, Ion Breazu, *Ioan Slavici,* în *Studii de literatură română și comparată,* I, Cluj, 1970, p. 484—524 și D. Vatamaniuc, *Ioan Slavici. Opera literară,* București, 1970, p. 142.

[8] Scrierile sale pot fi depistate în diferite biblioteci din secolul trecut și multe dintre ele au fost traduse și prelucrate. *Bibliografia relațiilor literaturii române cu literaturile străine în perioada (1859—1918),* I, București, 1980, înregistrează o poezie, două romane și 33 de nuvele (unele, reluări ale aceluiași titlu).

toare şi filantropice ca şi combativităţii învăţătorului improvizat Oswald, ajutat de soţia sa Elisabeth, cărora li se alăturară, după moartea bătrînului preot lipsit de vocaţie, succesorul acestuia, tînărul pastor Roderich, adînc pătruns de misiunea sa. În afara asemănării temei centrale a celor două nuvele, găsim similitudini şi la nivelul unor motive, cum ar fi tabloul satului mizer de la început şi al celui prosper de la sfîrşit, ambele adevărate locuri comune în literatura de acest gen. S-ar mai putea semnala, în aceeaşi ordine de idei, modul în care cele două personaje principale, asemănătoare prin voinţa de bine şi tenacitate în realizarea ţelului propus, se manifestă în momentul de criză care determină o cotitură în viaţa lor şi în evoluţia subiectului nuvelelor. Mai departe însă eroii vor acţiona spre acelaşi ţel pe căi diferite. Astfel, dacă materialul fabulativ al celor două nuvele diferă în mare măsură, la nivelul structurării sale artistice asemănările sînt ca şi inexistente. Aceasta ne determină să punem sub semnul întrebării calitatea de izvor a nuvelei lui Zschokke în raport cu cea a scriitorului român, în orice caz, să nu o considerăm ca avînd un rol hotărîtor în plăsmuirea acesteia din urmă.

*

Într-o recenzie la *Calindariul bunului econom pe anul 1877*, apărută în revista sibiană „Şcoala română“, nr. 4 din 8 octombrie 1876, găsim următoarele rînduri consacrate nuvelei lui Slavici, inclusă în sumar: „Începutul [î]lu face novela *Popa Tanda* de Slavici, o imitaţiune nimerită după scrierea germană *Der Pfarrer von Steinthal* (Oberlin), în carea se arată cum un preot brav poate face dintr-o comună prăpădită o comună avută“. Această notiţă, ignorată pînă acum de istoricii literari, a constituit imboldul încercării de faţă.

După cum se vede, autorul anonim al recenziei, văzînd în nuvela lui Slavici o imitaţie, nu excelează prin precizie în indicarea presupusului izvor şi de aceea identificarea lui nu a fost simplă. Necunoscînd autorul scrierii, ne-am îndreptat atenţia spre eroul ei. Din bogăţia datelor oferite de diferite lucrări enciclopedice, spicuim cîteva: Jean-Frédéric Oberlin, născut la 31 august 1740 la Strassbourg într-o familie de intelectuali, a fost, de la vîrsta de 27 de ani şi pînă la moarte, survenită în 1826, preot protestant la Waldbach, parohie situată într-un ţinut muntos din Alsacia, Steinthal sau Ban de la Roche. Aici a desfăşurat o amplă operă civilizatoare, constînd în transformarea profundă a înfăţişării locurilor ca şi a vieţii materiale şi spirituale a enoriaşilor săi, ceea ce i-a atras nu numai dragostea acestora, ci şi o deosebită faimă. Astfel, în 1794, Convenţia Naţională şi-a exprimat admiraţia faţă de el; mai tîrziu, ţarul Alexandru l-a asigurat de cele mai alese sentimente, iar Ludovic al XVIII-lea i-a conferit Legiunea de onoare. În aceste condiţii, în jurul lui Oberlin s-a creat o bogată literatură biografică, însumînd titluri în limbile franceză, engleză şi mai ales germană. Dintre lucrările în limba germană, înregistrate în bibliografiile Oberlin, două au un subtitlu asemănător celui menţionat în notiţa amintită:

(1) Burckhardt, W., *Johann Friedrich Oberlin's, Pfarrer im Steinthal, vollständige Lebensgeschichte und gesammelte Schriften...*, 4 Bände, Stuttgart, 1843;

(2) Bodemann, F. W., *Johann Friedrich Oberlin. Pfarrer im Steinthal.* Lucrarea a cunoscut trei ediţii: 1855, 1868 şi 1879, dintre care noi am consultat-o pe cea din urmă, însumînd 224 de pagini, apărută la Stuttgart şi aflată în biblioteca Institutului teologic protestant din Sibiu.

În afara acestora, am descoperit în fondul unitarian al Bibliotecii Academiei R.S.R., filiala Cluj-Napoca, o broşură nemenţionată în sursele de informare ce ne-au fost accesibile: *Der Pfarrer Oberlin. Das Steinthal. Eine wahre Geschichte oder das von der Wirklichkeit übertroffene Goldmacherdorf von Heinrich Zschokke*, Zweite Auflage, Leipzig, 1845, 32 p.

Care dintre aceste lucrări i-a putut servi lui Slavici drept izvor pentru nuvela sa? Răspunsul ni se pare deocamdată dificil şi, dealtfel, de însemnătate secundară. Aşa cum arătam, ultimele două, reprezentînd biografii ale pastorului alsacian, se păstrează în fondurile religioase reformate ale bibliotecilor noastre. Am menţionat mai sus mărturisirea lui Slavici cu privire la preocupările sale din perioada orădeană pentru problemele bisericeşti. Mai reţinem din aceeaşi lucrare o informaţie semnificativă despre strînsele legături dintre bisericile ortodoxă şi calvină din Oradea, determinate de nevoia de a se apăra împotriva presiunilor exercitate asupra lor de cele două puternice episcopii romano- şi greco-catolică. În aceste condiţii, ipoteza că Slavici a putut consulta într-o bibliotecă reformată din Oradea vreuna din lucrările menţionate mai sus, probabil pe a lui Bodemann, apărută într-o a doua ediţie doar cu cîţiva ani înainte, ni se pare absolut plauzibilă.

*

Ce material i-a putut oferi aceasta?

Atît broşura lui Zschokke, cît şi cartea lui Bodemann reprezintă expuneri obiective, la persoana a III-a, menite să pună în lumină dimensiunile personalităţii acestui pastor excepţional, care cumulează cele mai variate şi uneori contradictorii virtuţi: fervoare religioasă şi cunoştinţe enciclopedice, dragoste de oameni şi asprime faţă de manifestările păcatului, neînfricare şi blîndeţe, deplină stăpînire a cuvîntului şi deosebit spirit practic, voinţă şi perseverenţă care nu dezarmează niciodată, puse în slujba binelui colectiv. Profilul pastorului se împlineşte pe măsura relatării faptelor sale, a realizării operei ce i-a adus celebritatea. Ambele lucrări conţin în esenţă motivele ce ar fi putut reţine atenţia scriitorului român şi pe care le relatăm în continuare. Ele debutează cu descrieri ale Steinthalului înaintea sosirii omului providenţial care a fost Oberlin. Sînt menţionate în aceste tablouri condiţiile nefavorabile agriculturii, dat fiind că terenul era acoperit cu stînci, păduri sau mlaştini, solul, degradat, era spălat de revărsarea rîurilor, recoltele erau neînsemnate, ceea ce-i silea pe locuitori să se hrănească mai mult cu fructe de pădure şi puţini cartofi, lipsindu-i de

orice îndemn la muncă. „Locuinţele lor — spun ambii autori — erau cele mai sărăcăcioase colibe de paie pe care ţi le poţi închipui". În aceste colibe mizere trăia o populaţie săracă, aproape de înfometare, îmbrăcată în zdrenţe şi profund ignorantă. În rîndurile sătenilor, ne informează Bodemann, se instalase indiferentismul religios, prilejuit de starea tot atît de precară a bisericii ca şi cea a enoriaşilor: „Puţinele venituri ale preoţilor în Steinthal, poziţia izolată şi pustie, clima aspră, pe scurt, renunţările de tot felul care erau legate de acestea, făceau ca aceste locuri să apară ca locuri de pedeapsă, unde n-avea nimeni chef să vină, astfel că mulţi ani au fost trimişi acolo numai asemenea preoţi pe care nimeni nu-i voia sau care trebuia să ispăşească pedepse în acest loc de exil" (p. 10). Aşezările din Steinthal erau izolate de restul lumii, datorită drumurilor impracticabile în cea mai mare parte a anului. Cu privire la moravurile oamenilor, Bodemann notează: „Cum era patria lor, aşa erau şi obiceiurile lor, sălbatice şi crude", iar Zschokke observă că aceşti locuitori „nu voiau să-şi schimbe situaţia şi nici să şi-o îmbunătăţească" (p. 5).

În continuare, cei doi biografi simt nevoia să alăture acestui tablou dezolant un altul, contrastant, care măsoară dimensiunile operei pastorului reformator. Citām din primul capitol al lucrării lui Bodemann, intitulat *Steinthalul cum era odinioară şi cum este acum:* „Pustiul şi sălbăticia de altădată s-au transformat în grădini minunate. Unde ajunge ochiul se pot vedea case zidite din piatră, al căror exterior te duce cu gîndul la spiritul de ordine şi curăţenie din interior. Ele sînt grupate pitoresc, atît în văi încîntătoare, cît şi în munţi graţioşi, înconjurate de grădini cu pomi fructiferi, care formează o coroană în jurul curţilor şi în jurul diferitelor sate... Ogoare roditoare, fabrici şi manufacturi de tot felul înviorează valea din loc în loc, de la casă la casă. Drumuri potrivite leagă între ele cătunele, precum şi cu şoseaua principală" (p. 11—12). În aceeaşi măsură s-au îmbunătăţit şi moravurile oamenilor, caracterizate acum prin blîndeţe şi sociabilitate, încît ambii autori se simt îndreptăţiţi să vorbească despre instaurarea în Steinthal a unui paradis exterior şi interior.

Cea mai mare parte a lucrărilor în discuţie este consacrată prezentării vieţii şi activităţii preotului iluminist. Venit voluntar în Steinthal, tînărul pastor este pus în faţa unor mari dificultăţi. Mizeria materială şi spirituală a enoriaşilor îl impresionează puternic. Dar, scrie Bodemann, „Oberlin a adus cu sine o voinţă extraordinară şi cel mai aprins zel" (p. 40). De la început şi-a dat seama că sarcina sa este dublă: să se îngrijească de sănătatea sufletească a enoriaşilor săi şi totodată de cea trupească. „El ştia ca nimeni altul, notează acelaşi biograf, că un creştin trebuie să tînjească după împărăţia lui Dumnezeu şi dreptatea sa, dar în acelaşi timp că această tendinţă înaltă a spiritului are nevoie de o bază externă, că omul nu trăieşte numai cu pîine, dar că nu se poate lipsi de ea şi că nevoile trupeşti şi sărăcia atîrnă ca o greutate de plumb de aripile spiritului" (p. 41). Cu o energie nestăvilită, preotul şi-a început deîndată activitatea, pe de o parte prin predici înflăcărate, pline de evlavie şi învăţături, dar şi de ameninţări cu pedeapsa divină,

trezind admirație și în același timp contrarietate; pe de alta, inițiind tot felul de acțiuni pentru îndreptarea situației sătenilor, de la organizarea școlii la sfaturi agrotehnice, de la strîngerea de fonduri la Strassbourg, destinate unor acte filantropice, la măsuri pentru asigurarea prosperității gospodăriei proprii.

Zelul moralizator și reformator al preotului s-a izbit la început de indiferența enoriașilor, apoi de ostilitatea unora, care s-au înțeles să-i aplice chiar o corecție corporală. Avertizat, Oberlin a mers în mijlocul dușmanilor săi și i-a dezarmat prin curaj și tact pedagogic, făcîndu-și-i din adversari susținători și contribuind la prestigiul pe care și l-a cîștigat în parohie. Un alt factor care i-a atras stima enoriașilor, ne informează Bodemann, l-au constituit dovezile zilnice ale puterii de sacrificiu pentru binele lor. În sfîrșit, calea cea mai sigură spre succes s-a dovedit a fi exemplul personal, atît în comportamentul conform preceptelor predicate, cît mai ales în activitățile economice și gospodărești. „Oberlin, ne spune Bodemann, a recunoscut în curînd că la locuitorii Steinthalului, tari de ureche, cuvintele nu ajută și s-a hotărît să apeleze în loc de urechi la ochii lor și să predice prin faptă și prin exemplu personal“ (p. 62). Și-a ales deliberat cîteva terenuri pe lîngă care trecea un drum umblat și le-a cultivat în modul cel mai rațional, făcînd din ele un adevărat teatru al experimentărilor sale agricole. A cultivat aici soiuri noi de cartofi aduse din străinătate, diferite legume, care pînă atunci nu fuseseră cunoscute în Steinthal nici după nume, cereale indigene și străine și pomi fructiferi. A făcut o pepinieră, așteptînd ca enoriașii să-i urmeze exemplul și să-i ceară ajutorul. La început, aceștia au fost neîncrezători. Cîte unii, trecînd, dădeau din cap sau îl batjocoreau. Alții însă se opreau și nu se puteau mira îndeajuns de rodul extraordinar al cîmpurilor. „Dar mai ales, notează Bodemann, s-au luminat și și-au deschis inimile cînd au văzut pomii fructiferi în toată splendoarea lor și cînd bunul lor domn preot le dădea să guste și cu această ocazie aflau că rodul recoltei i-a adus și o sumă frumoasă de taleri sclipitori... Pe scurt, fără știrea și voința lor, au fost aduși acolo unde a vrut să-i aducă Oberlin“ (p. 64).

Sînt relatate, în continuare, etapele parcurse în procesul de ridicare economică, socială, culturală și morală a Steinthalului, pînă la starea de „paradis terestru“ descrisă la început, ambele lucrări încheindu-se cu înmormîntarea preotului, plîns de întregul ținut, indiferent de religia oamenilor ce-l locuiau, și cu îndemnul de a-i urma catehismul moral.

*

Este ușor de observat existența unor asemănări între materialul tematic al nuvelei *Popa Tanda* și cel oferit de biografia lui Oberlin, atît la nivelul întregului, cît și la acela al unor motive parțiale. În ambele cazuri este vorba de tema transformării aproape miraculoase a unei așezări umane situate într-un ținut vitregit de natură și decăzute, din pricina acestor condiții, pe treapta cea mai de jos a mizeriei, într-o alta înfloritoare, grație hărniciei oamenilor, stimulată de acțiunea ener-

gică şi de exemplul unui preot de excepţie. Apar, cum spuneam, şi unele motive comune, fie statice, fie dinamice, conform clasificării lui Tomaşevski. Semnalăm, mai întîi, descrierea, prin antiteză, a imaginii satului mizer de la început şi a celui prosper de la sfîrşit. Aceste motive, la rîndul lor, se pot descompune în unităţi tematice mai mici. Iată, de pildă, descrierea casei preotului la Bodemann: „Casa prohială părea mai degrabă o colibă sărăcăcioasă, abia păzită de vînt şi vreme rea"; şi la Slavici: „În apropierea bisericii se află o casă pustie, numai după nume casă... De cînd casa era a popii, prea multe îndreptări nu i se făcuseră, şi acum era tot hîrb, pereţii ciur şi acoperişul mreajă". Comună este şi imaginea satului-grădină cuprinsă în tabloul prosperităţii. Am citat mai sus pasajul respectiv din Bodemann şi iată acum corespondentul lui la Slavici: „De la acest loc şi satul se vede mai bine. Grădinile sînt însă prea îndesate cu pomi; numai printre crengi ori peste pomi vedem pe ici, pe colea, cîte o bucată din pereţii şi acoperemintele caselor". Un alt motiv asemănător este ciocnirea dintre bunele intenţii ale preotului şi indiferenţa sau chiar ostilitatea poporenilor. Rezolvarea conflictului se face, de asemenea, în mare parte, într-un mod asemănător, prin imitarea exemplului popii de către enoriaşi. Găsim, în sfîrşit, la ambele personaje, expresia unei concepţii asemănătoare despre misiunea preotului şi viaţa creştinească. Ideile citate mai sus după Bodemann le reîntîlnim expuse în prima predică a părintelui Trandafir în biserica din Sărăceni, puse de Slavici sub semnul ironiei: „Fiind omul în lume, Dumnezeu voieşte ca el să simtă toate plăcerile curate ale vieţii, pentru că numai aşa poate să o iubească şi să facă binele într-însa. Omul care din vina sa ori în urma altor întîmplări simte numai amar şi necazuri într-astă lume nu poate iubi viaţa şi neiubind-o dispreţuieşte în chip păcătos acest înalt dar dumnezeiesc". Şi, desigur, enumerarea unor motive comune nuvelei lui Slavici şi biografiei pastorului Oberlin ar mai putea continua.

Existenţa acestor asemănări, ca şi cunoaşterea împrejurărilor evocate mai sus ne îndreptăţesc, credem, să susţinem că *Popa Tanda* a fost elaborată într-o primă versiune la Oradea, în toamna anului 1873, sub o dublă impulsiune: a contactului cu „realitatea prezentă" (în terminologia lui Emil Ermatinger)[9], fapt mărturisit chiar de autor, şi a întîlnirii cu un „material istoric", biografia pastorului alsacian, în redactarea autorilor amintiţi, mai probabil a lui Bodemann. Se adaugă astfel factorilor genetici autohtoni un altul, extern.

*

În lucrarea sa *Conţinut şi formă în opera poetică*, Oskar Walzel consideră că scriitorul poate prelua un material preexistent, modelat sau nu literar, dar, „de la materialul luat ca atare, el purcede apoi mai departe la creaţie. Această creaţie priveşte fie conţinutul spiritual, fie

---

[9] Apud Oskar Walzel, *Conţinut şi formă în opera poetică*. În româneşte de Gherasim Pintea, Bucureşti, 1976, p. 63.

potrivirea aspectului exterior al operei de artă"[10]. Este, credem, şi cazul lui Slavici cu nuvela *Popa Tanda*. El a preluat dintr-o biografie un material tematic, modelîndu-l artistic într-o operă de ficţiune, în care expresia îi aparţine întru totul, iar viziunea implicată este şi ea profund personală.

Pentru a înţelege configuraţia şi sensurile dobîndite de acest material în nuvela lui Slavici, este nevoie să avem în vedere atmosfera literară în care aceasta a fost elaborată, instrumentele de care dispunea autorul şi concepţia sa despre literatură, pe atunci în formare, descifrabile în scrisorile adresate în acea perioadă lui Iacob Negruzzi. Aflăm astfel că scriitorul începător era preocupat în mod special de folclor, despre a cărui valoare avea cea mai înaltă idee şi pe care îl considera punctul de pornire al literaturii culte. Îl interesau mai ales basmul şi anecdota, din care se inspiră cu predilecţie la început. După cîţiva ani de activitate literară, prozatorul şirian se declară creatorul unei „şcoli" originale, „poporale" şi implicit naţionale. „Consistă poporalitatea în caractere, explică el. Te rog cată în viaţă şi te încredinţează dacă îţi poţi închipui altfel pe român între aceleaşi împrejurări. Bogdan, omul aşezat, care numai anevoie se hotărăşte la ceva, dar hotărît odată pune capul în pietri, e un popa Tanda, e un Petru Viteazul Greuruş, nu e bufon. E «Frecăţel», e în ultimă analiză Dănilă Prepeleac, omul care dă cu bota în baltă, e «hodorosc trosc, mazere de post», es ist der Mann, der Gutes übt und Böses stiftet, Böses übt und Gutes stiftet"[11]. Mai reţinem, în acelaşi sens, mărturisirea din *Amintiri* despre redusele cunoştinţe de literatură română cultă şi de limbă literară ale scriitorului începător: „Am ajuns dar la universitate fără ca să fiu în stare a gusta productele literare române, care-mi păreau afectate, lipsite de avînt şi scrise într-o limbă pocită... Bună şi frumoasă era pentru noi numai limba pe care o învăţaserăm fiecare în satul său"[12].

Dorind să scrie o nuvelă axată pe ideea rolului civilizator al preotului sătesc, atît de actuală în momentul şi mediul în care trăia, şi beneficiind de un model străin, care îi oferea un anumit material fabulativ, Slavici este aproape constrîns să modeleze acest material în funcţie de mijloacele puse la îndemînă de iniţierea sa în literatura şi limba populară, de concepţia ce şi-o crease, pe baza aceleiaşi literaturi şi a cunoaşterii vieţii populare, despre o anumită structură caracterologică specifică românului. Am numit astfel noi factori genetici autohtoni, mai subtili, ce vor influenţa opera în structura ei artistică, venind în ajutorul talentului scriitorului.

Slavici va renunţa deci la formula narativă obiectivă, alegîndu-şi un povestitor din interiorul lumii evocate, martor, participant şi beneficiar al evenimentelor. Îi ghicim identitatea din limbajul popular, cu pronunţate note de oralitate, din familiaritatea cu care numeşte oameni

---

[10] Oskar Walzel, *op. cit.*, p. 83.
[11] I. E. Torouţiu, *Studii şi documente literare*, II, Bucureşti, 1935, p. 277. p. 277.
[12] Ioan Slavici, *Opere*, IX, p. 82—83.

şi locuri, din culoarea emoţională a povestirii. Iată cu ce voioşie zeflemesitoare, explicabilă prin decalajul dintre timpul de fabulă şi cel al povestirii, vorbeşte despre mizeria sărăcenenilor: „Sărăcenii? Un sat cum Sărăcenii trebuie să fie. Ici o casă, colo o casă... tot una cîte una... Gardurile sunt de prisos, fiindcă n-au ce îngrădi; uliţă este satul întreg. Ar fi prost lucru un horn la casă: fumul află cale şi prin acoperiş. Nici muruiala pe pereţii de lemn n-are înţeles, fiindcă tot cade cu vremea de pe dînşii. Cîteva lemne clădite laolaltă, un acoperiş din paie amestecat cu fîn, un cuptor de imală cu prispa bătrînească, un pat alcătuit din patru ţapi bătuţi în pămînt, o uşă făcută din trei scînduri înţepenite c-un par cruciş şi cu altul curmeziş... lucru scurt, lucru bun. Cui nu-i place să-şi facă altul mai pe plac". Tot atît de caracteristic este tonul încărcat de satisfacţie în relatarea prosperităţii finale, dublat de zîmbetul uşor maliţios al autorului. Fără îndoială, cea mai mare calitate a nuvelei lui Slavici, secretul reuşitei ei rezidă în acest mod de expresie, în particularităţile stilistice conferite de adoptarea manierei povestitorului popular.

O altă calitate a nuvelei rezultă din capacitatea scriitorului de a selecta din multitudinea motivelor pe cele strict necesare şi a le organiza într-un subiect de maximă concentrare, în jurul unui moment de criză, cu o perfectă dozare a elementului descriptiv şi narativ şi cu o excelentă stăpînire a artei utilizării valorilor temporale, care-i permite să le dilate sau să le comprime după logica povestirii.

Continuînd evidenţierea originalităţii lui Slavici, trebuie să ne referim la însăşi structura eroului şi la semnificaţiile sale. „Pe părintele Trandafir să-l ţină Dumnezeu!", îşi începe scriitorul suita portretelor regresive ale acestuia: primul, integral pozitiv, al doilea, mixt, al treilea, în care se insistă asupra unor defecte reale sau de conjunctură, menite să-l pună în conflict cu lumea în care trăieşte şi să facă din el un opozant de vocaţie: „Minunat om ar fi părintele Trandafir dacă nu l-ar strica un lucru. Este cam greu la vorbă, cam aspru la judecată: prea de-a dreptul, prea verde-făţiş. El nu mai suceşte vorba, ci spune drept în faţă dacă i s-a pus ceva pe inimă. Nu e bine să fie omul aşa. Oamenii se prea supără cînd le luăm căciula din cap. Şi e bine să trăim bine cu lumea". Dealtfel, Slavici era preocupat să confere popii Tanda, aşa cum reiese şi din porecla sa, atributele unui erou anapoda, un fel de personaj de basm, care, cînd vrea binele, face răul şi invers. Din anumite puncte de vedere, personajul acţionează mereu inadecvat. În prima parte a nuvelei, el predică zelos sau utilizează alte mijloace verbale din ce în ce mai tari pentru a-i lumina cu orice preţ pe leneşii şi ignoranţii sărăceneni, neglijîndu-şi total propria gospodărie. Cu un asemenea material uman, metoda se dovedeşte, evident, falimentară. În partea a doua, preotul abdică de la misiunea de luminător, acţionînd deci inadecvat din punctul de vedere al profesiei sale, şi se consacră unui scop egoist, asigurarea bunăstării materiale a propriei familii. De data aceasta, reuşita e deplină: întorcînd spatele colectivităţii, el reuşeşte să o transforme, datorită spiritului mimetic al poporenilor şi puterii de convingere a exemplului său, care nu reprezintă însă, ca în

cazul lui Oberlin, un act deliberat. Tot spre deosebire de modelul său, părintele Trandafir nu este înarmat cu temeinice cunoștințe agrotehnice, industriale, financiare etc., pe care să le aplice experimental în văzul satului. Dimpotrivă, el este nevoit, datorită situației limită în care ajunsese, să descopere, în modul cel mai empiric cu putință, munca, refăcînd, în cîteva acțiuni simbolice, relatate memorabil de Slavici, drumul umanității de la cultivarea pămîntului, menită să-i astîmpere foamea, la practicarea meseriilor și a negoțului; de la închegarea unui adăpost împotriva intemperiilor, la apariția și satisfacerea nevoii de confort și frumos. Este prea cunoscută, pentru a o mai cita, scena în care popa și familia sa trăiesc uimirea primilor oameni în fața miracolului încolțirii semințelor. Dealtfel, simbolice sînt și alte elemente ale nuvelei, între care onomastica și toponimia.

Construindu-și personajul pe aceste coordonate, Slavici, după părerea noastră, nu numai că nu ne-a dat în *Popa Tanda* o expresie a ideologiei iluministe și în eroul său un „Aufklärer" tipic, cum se susține de obicei, ci, dimpotrivă, a creat, voit sau nu, o replică ironică la literatura emanată din această ideologie. „Luminile" s-au dovedit incapabile să exercite cea mai neînsemnată influență asupra vieții materiale într-o societate înapoiată. Dimpotrivă, bunăstarea economică, obținută prin muncă neobosită, constituie baza propășirii spirituale. În tabloul final, apare și școala, instituție inexistentă în vechiul Sărăceni. Din nuvela scriitorului șirian se desprinde deci o concepție materialist-empirică, izvorîtă din mentalitatea țărănească, așa cum și principalele mijloace de expresie le împrumutase artei poporului.

Pornind de la un model din iluminismul european, Slavici a creat o operă profund originală, purtînd amprenta specificului național și popular românesc. Prin aceasta, nuvela slaviciană nu este lipsită de atributele universalității, ea apărîndu-ne totodată ca o demonstrație a unor adevăruri generale despre viața omenească: prioritatea economicului, foloasele și satisfacțiile muncii, puterea exemplului, mecanismul psihologic al progresului și, desigur, și altele.

Pentru a încheia enumerarea factorilor care au contribuit la desăvîrșirea acestei nuvele, atît de echilibrată în construcție, de originală în concepție și de îngrijită în expresie, reamintim asistența critică a prietenilor săi, acordată cu generozitate de aceștia și consemnată cu recunoștință de autor.

EINE HYPOTHESE ÜBER DIE ENTSTEHUNGSGESCHICHTE DER NOVELLE *POPA TANDA* VON IOAN SLAVICI

(Zusammefassung)

Zur Klärung der Entstehungsgeschichte der Novelle „Popa Tanda" von Ioan Slavici ziehen die Autorinnen als mögliche Quelle die Biografie des aufklärenden protestantischen Pastors Johann Friedrich Oberlin heran, die entweder von H.

Zschokke oder, was noch wahrscheinlicher ist, von F. W. Bodemann herausgegeben wurde.

Die vorliegende Untersuchung hebt das Vorhandensein innerer genetischer Faktoren neben dem aus der erwähnten Biografie entnommenen Erzählstoff hervor. Dieser Stoff wurde künstlerisch so gestaltet, dass, was Konzeption, Konstruktion und Ausdruck anbelangt, ein originelles fiktionelles Werk entstand, das in seinem Aufbau die nationale und volkstümliche rumänische Spezifik widerspiegelt.

STUDIA UNIV. BABEŞ-BOLYAI, PHILOLOGIA, XXVI, 1, 1981

DIN PROBLEMATICA *ATLASULUI LINGVISTIC SLAV*

G. BENEDEK

Atlasul lingvistic slav, al cărui volum introductiv a apărut în 1978 (*Atlasul lingvistic general slav. Fascicula introductivă. Principii generale. Materiale informative*, Moscova), reprezintă investigaţia de cele mai mari proporţii din istoria slavisticii. Acest atlas este rezultatul colaborării strînse în ultimele două decenii între slaviştii din treisprezece ţări. ALS este atlasul unui grup de limbi înrudite, limbi slave, privite ca un întreg organic cu elemente comune şi distinctive. Din acest grup fac parte: bulgara, sîrbocroata, macedoneana, slovena, slovaca, ceha, poloneza, luzaciana superioară, luzaciana inferioară, ucraineana, rusa şi bielorusa.

Necesitatea elaborării acestui atlas, care se deosebeşte de atlasele naţionale slave, a fost determinată de mai multe cauze. Înainte de toate trebuie amintit că izoglosele dialectale, care adeseori trec prin tot teritoriul locuit de slavi, nu se suprapun cu graniţele politice sau chiar lingvistice. Aşa, de exemplu, izoglosa trecerii lui *g* la *h* (în cuvintele de tipul *gora* > *hora* „munte, pădure...") separă graiurile čakaviene ale limbii sîrbocroate, unele dialecte slovene, slovaca, ceha, o parte din luzaciană, unele dialecte ucrainene şi bieloruse de restul dialectelor şi limbilor slave. Asemenea izoglose sînt numeroase.

Ideea elaborării ALS a fost lansată încă în 1929 la Primul congres internaţional al slaviştilor de la Praga de lingviştii francezi A. Meillet şi L. Tesnière. Această idee a devenit, însă, realitate concretă numai după Cel de al IV-lea congres internaţional al slaviştilor de la Moscova din 1958, care a formulat principiile de bază şi a stabilit măsurile concrete în vederea elaborării atlasului.

Atlasul lingvistic slav include 850 de puncte, dintre care 35 de localităţi cu populaţie slavă veche sînt situate în ţări neslave: 1 în Albania, 6 în Austria, 8 în Grecia, 4 în Italia. 4 în R. D. Germană, 8 în R. P. Ungară, 1 în Turcia şi 3 în România, aşezate în Banat: Vinga cu grai bulgăresc, Clocotici şi Sviniţa cu grai sîrbesc. Distanţa între localităţile anchetate este în medie de 60 de km. Desigur, în regiunile unde dialectele sînt mai diversificate, reţeaua punctelor de anchetat este mai deasă şi, invers, mai rară în ţinuturile mai omogene dialectal. Atlasul va apărea într-o perioadă mai îndelungată în două serii: I. lexic, derivare, semantică; II. fonetică, fonologie, morfologie. Fiecare serie va avea mai multe fascicule.

Dintre ţările neslave, teritoriul României şi al Ungariei, pe care în trecut au trăit slavi, dar s-au asimilat, lăsînd urme în lexicul celor două limbi şi în toponimia celor două ţări, joacă un rol important în reconstituirea izogloselor slave vechi. Cu ajutorul unor toponime de origine slavă se pot stabili cu aproximaţie graniţele dialectelor slave me-

ridionale și de est pe teritoriul României și aria de răspîndire a dialectelor slave meridionale și de vest pe teritoriul Ungariei. Aceste date, avînd însă importanță pentru trecut, nu se trec pe hărțile atlasului care are caracter sincronic, în schimb, ele vor fi incluse în Comentariile atlasului.

În cele două decenii care au trecut de la Cel de al IV-lea congres internațional al slaviștilor, au fost larg dezbătute și clarificate problemele legate de elaborarea atlasului. O conferință a Comisiei internaționale a ALS a avut loc și la București în 1964. Din anul 1968 apare periodic organul atlasului *Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas*, Moscova *(Atlasul lingvistic general slav)*. Mult material cu privire la problematica ALS apare și în paginile revistelor slavistice din diferite țări.

ALS va avea o deosebită importanță pentru studiul comparativ-istoric al limbilor slave și va contribui la elucidarea unui șir întreg de probleme, legate de patria primitivă a slavilor, repartiția dialectală a limbii slave comune, dispersarea slavilor în diferite direcții și epoci, contactele slavilor cu alte popoare, procesul de formare a limbilor slave ș.a.m.d. Și din materialul strîns pentru atlas reiese că nu mai stă în picioare concepția simplistă, conform căreia limba slavă comună s-ar fi scindat inițial în ramura vestică și sud-estică, din cea din urmă formîndu-se ulterior limbile slave de sud și de est. Izoglosele demonstrează că limbile slave de vest în unele privințe se aseamănă cu limbile slave meridionale, iar în alte privințe cu cele de est. Prin urmare, formarea și interacțiunea în epoca veche a dialectelor și limbilor slave a fost un proces mai complex decît s-a presupus de către unii slaviști.

ALS va oferi material interesant și pentru analiza tipologică a limbilor slave contemporane și va permite tipologizarea unor particularități specifice, ca de exemplu: raportul între sistemul vocalic și consonantic, corelațiile fonologice, trăsăturile prozodice, modalitățile de exprimare a raporturilor dintre părțile de vorbire prin elemente flective, analitice etc., sistemul timpurilor verbale ș.a.m.d.

Însuși *Chestionarul* atlasului *(Voprosnik Oščeslavjanskogo lingvističeskogo atlasa*, Moscova, 1965, 270 pag.), rezultatul colaborării între slaviștii diferitelor țări, reprezintă o adevărată operă care cuprinde, printre altele: sistemele de transcriere pentru sunetele de vorbire posibile în toate graiurile slave, lista fenomenelor de cercetat din toate compartimentele limbilor slave și gruparea întrebărilor pe sfere semantice. În cursul anchetelor s-a lucrat cu două chestionare: cu un chestionar dezvoltat, compus din 3 454 de întrebări, care a fost utilizat într-o rețea mai rară de puncte și cu un chestionar redus, folosit în toate localitățile. Întrebările chestionarului redus fac parte din chestionarul dezvoltat. În majoritatea covîrșitoare a localităților s-a lucrat cu chestionarul redus. La elaborarea chestionarului s-a avut în vedere, în primul rînd, principiul diacronic, în sensul că s-au urmărit corespondentele formelor din slava comună tîrzie în limbile slave contemporane. Cuvintele-titlu ale chestionarului apar, de regulă, sub patru

forme: forma din slava comună şi formele din limbile literare rusă, sîrbocroată şi poloneză. Chestionarul ALS are, printre altele, două părţi mari: *Lista fenomenelor de limbă* (fenomene fonetice, prozodice, morfologice, de derivare, lexicale, semantice şi sintactice) şi chestionarul cu care s-a lucrat pe teren, *Lista întrebărilor*, compusă din partea tematică (cuvinte grupate pe sfere semantice), gramatică, semantică şi cuvintele referitoare la păstoritul montan.

În legătură cu fenomenele anchetate ne vom opri, pe scurt, asupra unor probleme fonetice, lexicale şi semantice. O parte însemnată a vocabularului limbilor slave nu este diversificată din punct de vedere lexical: există peste 1 900 de cuvinte comune limbilor slave, în sensul că ele sînt formate de la aceleaşi rădăcini moştenite din limba slavă comună. Aceste cuvinte sînt însă foarte diferenţiate sub aspect fonetic şi morfologic. Aşa, de exemplu, pentru denumirea *cucului* se folosesc în limbile slave două categorii de cuvinte: cuvintele derivate de la rădăcina *kuk-* au peste 70 variante fonetice şi morfologice, de exemplu.: *kuk, kukule, kukawa* etc., iar cuvintele formate de la *žegъz-*, cum ar fi *zozul'a, žežul'ka* etc., reprezintă mai mult de 30 de variante. Izoglosele acestor două cuvinte împart lumea slavilor în două arii mari: formele derivate de la *kuk-* sînt răspîndite în limbile slave de est, parţial în cele de vest şi în limbile slave din peninsula Balcanică.

Din cele 3 454 de întrebări ale chestionarului, 186 se referă la fenomene semantice. Includerea lor în chestionar a fost necesară, deoarece o parte din vocabularul limbii slave comune, moştenită de limbile slave contemporane, s-a diversificat nu numai din punct de vedere fonetic şi morfologic, ci şi semantic. Varietatea sensurilor numeroaselor cuvinte în limbile slave contemporane este surprinzătoare, ceea ce se explică prin evoluţie ulterioară. Pentru ilustrarea celor spuse aducem numai cîteva exemple, specificînd după forma slavă comună sensurile din limbile slave contemporane (fără a mai menţiona, din lipsă de spaţiu, care sens, în ce limbă slavă se întîlneşte): *bergъ* „mal, deal, munte, pantă, grămadă, rîpă, stîncă abruptă, limită, mejdină, albia rîului“, *brlogъ* „vizuină, bîrlog, aşternut pentru animale, timp ploios“, *čerda* „rînd, clasă, grup, cireadă“, *godina* „interval de timp, vreme, ploaie“, *gora* „munte, pădure, pod (între tavan şi acoperişul casei)“, *nevěsta* „fată logodită, mireasă, femeie tînără, căsătorită nu de mult, soţia fiului sau a fratelui, femeie în general“, *pastuxъ* „păstor, cioban, armăsar sau cal castrat“, *životъ* „viaţă, corp, trunchi, burtă, avere, vite“ etc.

Posibilităţile de evoluţie şi modificare ale sensurilor şi ale îmbogăţirii conţinutului semantic al lexemelor în general sînt nelimitate. În această privinţă materialul oferit de ALS este deosebit de ilustrativ. Hărţile atlasului vor crea perspective noi pentru studiul semanticii comparativ-istorice a limbilor slave, domeniul neglijat al slavisticii.

Transcrierea fonetică se bazează pe alfabetul latin, cu unele completări din alfabetele grecesc şi chirilic, precum şi cu numeroase semne diacritice. Numărul semnelor pentru redarea diferitelor nuanţe ale sunetelor vorbirii din dialectele celor treisprezece limbi slave este

foarte mare, în total 89. În slava comună tîrzie existau 11 foneme vocalice și 26 foneme consonantice, în schimb, în transcrierea fonetică a ALS au fost stabilite 17 semne pentru vocale și 72 pentru consoane (sunete, nu foneme). Chiar dacă admitem, pe bună dreptate, că fonemele din slava comună aveau variante poziționale și dialectale, numărul sunetelor vorbirii pe teritoriul întins, locuit astăzi de slavi, este mult mai ridicat decît a fost în slava comună. Aceasta scoate în evidență în mod pregnant procesul intens de diversificare a limbilor slave sub aspect fonetic.

La cartografierea fenomenelor de limbă pe hărțile atlasului se folosesc semne geometrice în alb-negru (cerc, triunghi, pătrat etc.) care se trec lîngă numărul localităților anchetate. În cazurile cînd un cuvînt ilustrează mai multe fenomene, se tipăresc și hărți colorate. Ariile de răspîndire geografică a particularităților dialectale sînt ilustrate prin suprafețe hașurate și sînt delimitate prin izoglose.

Datorită complexității problemelor schițate, ALS va avea o mare importanță nu numai pentru slavistică , ci și pentru geografia lingvistică, lingvistica comparativ-istorică și sincronică în general.

ИЗ ПРОБЛЕМАТИКИ ОБЩЕСЛАВЯНСКОГО ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО АТЛАСА

(Резюме)

В течение двадцатилетнего сотрудничества славистов разных стран были выяснены проблемы теоретического и методического характера и были достигнуты результаты, представляющие интерес не только для славистики, но и для лингвистической географии вообще и для других отраслей языкознания . В статье сжато излагаются коренные вопросы ОЛА: сетка населённых пунктов, место румынского и венгерского языкового материала славянского происхождения в комментариях атласа, вопросник, сравнительно-историческая семантика, транскрипция и картографирование.

RECENZII

Vasile Şerban, Ivan Evseev, **Vocabularul românesc contemporan — schiţă de sistem —**, Timişoara, Editura Facla, 1978, 299 p.

Seria „Studii de limbă şi stil“ a editurii timişorene Facla s-a îmbogăţit recent cu un titlu de mare interes *Vocabularul românesc contemporan — schiţă de sistem —*, lucrare semnată de Vasile Şerban şi Ivan Evseev.

Cartea se adresează „unui larg cerc de cititori“, oferind informaţii cu privire la organizarea actuală a lexicului limbii române“, iar prin „aspectele teoretice, de lingvistică generală şi de lexicologie, prezente în toate capitolele, se face utilă şi studenţilor şi cadrelor didactice“ (p. 5).

Cele trei capitole: I. Noţiuni introductive, II. Vocabularul românesc contemporan, III. Îmbogăţirea vocabularului, ocupă spaţii diferite în economia lucrării, celui de al doilea capitol rezervîndu-i-se ponderea, fapt explicabil prin însuşi titlul cărţii. Primul capitol este împărţit în următoarele patru părţi: 1. Limba ca sistem de sisteme, 2. Lingvistica, 3. Lexicologia, 4. Lexicografia. Sînt prezentate succint aici problemele limbajului ca fenomen social şi ca instrument al gîndirii şi viziunea saussuriană asupra limbii ca sistem de semne (pornind de la structura semnului lingvistic) precum şi relaţia limbă-vorbire. Lexicologia este definită ca „studiul ştiinţific al vocabularului (sau al lexicului“) (p. 13). Considerînd studiul vocabularului pe trei coordonate: materialitate, semnificaţie şi origine, autorii stabilesc trei ramuri ale lexicologiei: morfonemia, semantica şi etimologia. Subcapitolul destinat lexicografiei adaugă părţii teoretice un bogat material ilustrativ.

„Noţiunile introductive“ sînt exemplificate în continuare, pe larg, în capitolul II „Vocabularul românesc contemporan“. Stabilirea relaţiilor colectivitate-vocabular, individ-vocabular, precum şi descrierea vocabularului implică necesitatea definirii cuvîntului. În căutarea acestei „spinoase“ definiţii (neformulată definitiv în lucrare) se face identificarea cuvintelor, analiza lor, se indică relaţia sens-semnificaţie, sînt enumerate categoriile de cuvinte. Noţiunile de motivare, nemotivare, necesitate, convenţie, categoriile de motivare stabilite, împărţirea în cuvinte concrete şi abstracte contribuie la elucidarea esenţei noţiunii studiate. Tot pentru clarificarea problemelor ridicate de definirea cuvîntului se aduce în discuţie raportul gen-sex-număr şi gen-sens precum şi structura materială a cuvintelor. Fiecare aspect enumerat este bogat exemplificat, urmărindu-se realizarea unor mici monografii ale temelor expuse.

Considerînd lexicul un ansamblu bine organizat, bazat pe existenţa cuvintelor ca unităţi care au un corp fonetic autonom şi un conţinut, sînt stabilite părţile componente, subansamblurile valorice ale vocabularului: fond lexical de bază, lexic circulant şi masa vocabularului, primele două formînd fondul principal lexical. Din punct de vedere stilistic vocabularul se împarte în fond comun, expresiv şi savant, fondul comun fiind întrebuinţat în trei ipostaze: vorbire literară, familiară şi populară. Sînt discutate drept procese active neologizarea şi arhaizarea precum şi prezenţa tropilor în exprimarea familiară sau argotică. Este prezentată şi structura vocabularului după modelul Mariei Iliescu conţinut în articolul *Pentru un vocabular fundamental al limbii române contemporane*, publicat în „Limba română“, XXVI, 1977, nr. 3, p. 239—265.

„Structura semantică a vocabularului românesc“, parte redactată de Ivan Evseev, ocupă în lucrare o pondere însemnată. După colaborarea cu M. Bucă la redactarea a două capitole din *Probleme de semasiologie*, Ivan Evseev realizează aici un compendiu al problemelor esenţiale ale semanticii lexicale, considerînd obiectul de cercetare al acesteia „latura internă a cuvintelor, sensul lor“ (p. 129). Ca şi în lucrarea menţionată, şi aici se păstrează cele două denumiri, *semantică* şi *semasiologie*, titlul capitolului precum şi împărţirea în cele trei ramuri ale lexicologiei, dînd prioritate acum termenului *semantică*. Socotind pătrunderea intensă a terminologiei franceze în lingvistica românească, credem mai potrivită opţiunea pentru termenul *semantică*.

Definirea sensului lexical este cumulativă: după prezentarea în șase subcapitole a diferitelor accepțiuni ale noțiunii și afirmînd că „sensul lexical se precizează și se explicitează în context", concluzia este următoarea: „Se poate spune că multiplele interpretări ale sensului, deși aparent se opun una alteia, în realitate, se completează și se presupun" (p. 138). Denotația și conotația sînt definite pornind de la factorii stabiliți de Morris pentru desemnarea valorilor semnului: 1. factorul semantic (valoare denotativă); 2. factorul sintactic (valoare structurală); 3. factorul pragmatic (valoare conotativă).

Polisemia este tratată drept lege a funcționării sistemului lingvistic și „ea există la nivelul sistemului limbii și al normei, dar încetează să funcționeze în vorbire" (p. 151). Sînt expuse pe larg cauzele polisemiei, ale schimbării sensului, modalitățile de transformare a sensului, tropii ocupînd un loc central. Caracterul de sistem al polisemiei este susținut de iterativitatea ei ca și de modul organizării sensurilor din sfera unui cuvînt polisemantic.

În același stil monografic sînt prezentate omonimia, sinonimia, antonimia, ca și raporturile dintre aceste diferite categorii semantice. Onomasiologia este definită drept „ramură a semanticii care se ocupă cu studiul legilor nominației" (p. 221) și, mai departe, se precizează: „metoda onomasiologică corespunde punctului de vedere al vorbitorului, în timp ce semasiologia reprezintă punctul de vedere al auditoriului". O valoare practică a acestei metode o constituie alcătuirea dicționarelor numite de autori „ideologice", adică „dicționare de idei, dicționare tematice, dicționare analogice etc., în care cuvintele sînt așezate pe grupuri organizate în jurul unor concepte" (p. 225). Așezarea între ghilimele a termenului „ideologic" ca marcă a unui anumit tip de dicționare reflectă reținerea autorilor în privința folosirii lui în acest context. Considerăm că dată fiind accepțiunea bine cristalizată în care este folosită azi familia cuvîntului „ideologie", ar fi mai potrivită înlocuirea aici printr-un alt termen, eventual *onomasiologic*.

Capitolul dedicat structurii etimologice realizează, pornind de la lucrările de specialitate, caracterizarea din punct de vedere etimologic a vocabularului contemporan. Acesta este împărțit în patru mari clase de cuvinte: moștenite, împrumutate, create, cea de a patra clasă formînd-o cuvintele cu etimologie necunoscută. Și aici problemele teoretice sînt însoțite de largi repertorii de cuvinte, ca și în capitolul III, „Îmbogățirea vocabularului", care pornește de la caracterul mobil al lexicului și înregistrează căile, procedeele de formare a cuvintelor în limba română.

De un real folos sînt „Indicele de materii" și „Bibliografia selectivă". Ar fi fost utilă și o bibliografie mai largă, îndeosebi pentru cele mai recente teorii ale lingvisticii moderne. Surprinde absența din bibliografie a Dicționarului limbii române (DLR), serie nouă, Editura Academiei R.S.R., 1971—1975.

Desigur, unele dintre punctele de vedere privitoare la definirea semanticii, împărțirea lexicologiei în cele trei ramuri amintite, modul de funcționare a polisemiei în limbă și vorbire etc. pot primi și alte interpretări. Aceasta, însă, nu știrbește cu nimic valoarea lucrării — sinteză minuțioasă a unora dintre cele mai discutate probleme ale lingvisticii contemporane, imagine clar conturată a structurii vocabularului românesc contemporan.

ILEANA MUREȘANU

Cornel Săteanu, **Timp și temporalitate în limba română contemporană,** București, Editura științifică și enciclopedică, 1980 (261 pag. + 3 tablouri sinoptice).

După cum însuși autorul afirmă, lucrarea reprezintă o cercetare sistematică a exprimării ideii de timp în limba română contemporană" (p. 21), prin luarea în considerare a strînsei conexiuni a timpurilor verbale și a adverbelor de timp. Scopul cercetării este dublu: „pe de o parte descrierea sistemului temporal verbal și a celui adverbial, după reprezentarea quadridimensională a lumii (în care timpul este a patra dimensiune, unidirecțională și ireversibilă), pe de altă parte relevarea valorilor și funcțiilor elementelor acestui sistem" (p. 22).

Apropiată în privința concepției unor cercetări similare vizînd limbile franceză, spaniolă, germană și engleză, lucrarea în discuție — unica de acest fel, pînă acum, la noi — beneficiază de o bogată informație teoretică și practică, interpretată

adeseori critic, cuprinsă în cele peste 250 de izvoare de specialitate consultate. Materialul analizat, nu mai puțin bogat și variat, constă în peste 3 700 de exemple, extrase din 20 000 de pagini de proză românească contemporană.

Din punct de vedere metodologic, se cuvine a fi subliniată rigurozitatea aplicării unor concepte structuraliste și anume a criteriilor semantic, distribuțional, și statistic (ultimul, concretizat în formule matematice, ca cea a distribuției binominale, ca și în numeroase tabele și matrice, întîlnite la tot pasul).

Înainte de toate, lucrarea evidențiază strînsa interacțiune dintre sistemul temporal verbal și cel temporal adverbial al limbii române. Această interacțiune este de așa natură, încît unele valori temporale se degajă numai din sintagme verbo-adverbiale (cf., de ex., valoarea de viitor a prezentului realizată numai prin combinarea cu un adverb de viitor: *merg mîine)*.

Sistemul temporal românesc prezentat de C. Săteanu are două axe: axa primară (PP), cu centrul prezent, și axa secundară (PA), cu centrul imperfect. Adverbele de timp, grupate pe aceleași axe, cunosc trei sisteme: sistemul adverbelor datante, al verbelor duratice și al adverbelor iterative.

În acest fel, se poate observa că adverbele contribuie în mod substanțial la exprimarea ideii de timp, că „adverbul aduce precizări pe care timpurile verbale sînt incapabile să le facă" (p. 239). În același loc autorul constată că „dacă la verb temporalitatea este un cadru al acțiunii, la adverb este însuși conținutul semantic". Fără a contesta legitimitatea acestei afirmații, ne întrebăm dacă n-ar fi fost util să se ia în considerare și mijloacele concrete prin care verbele ajung să exprime temporalitatea înțeleasă la modul general (cf., de ex., desinențele, îmbinarea auxiliarelor cu participiile etc).

Raporturile funcționale între timpuri și adverbe au fost deduse din numeroase tablouri distribuționale. Pe această cale s-au putut contura și unele caracteristici definitorii ale sistemului de exprimare a ideii de timp în limba română prin timpurile verbale și adverbele de timp.

Se remarcă, astfel, că limba română preferă determinarea temporală adverbială în propoziții principale. Printre altele, explicația constă în aceea că, pe de o parte, în secundare sînt și alți determinanți temporali, iar, pe de altă parte, secundarele sînt ele însești determinante ale principalelor.

În ce privește topica (adverb-verb / verb-adverb) se observă că în limba română se pot utiliza ambele variante, realizîndu-se aceleași valori temporale. Ca o excepție, este interesant de reținut că cele mai frecvente adverbe ale limbii române (cf. *acum, atunci, apoi* etc.) prezintă mai multe ocurențe în topica adverb-verb decît în cea verb-adverb. S-ar putea pune însă aici, la rigoare, întrebarea în ce măsură necesitățile de ordin stilistic ar putea determina sau afecta realitatea menționată.

Dacă în limba română frecvența cea mai mare caracterizează timpul prezent, respectiv grupul structural adverbial *acum, azi*, în mod corespunzător dintre cele trei momente ale axelor temporale verbale și adverbiale (anterioritate, simultaneitate și posterioritate), cel mai des întîlnit este momentul simultaneității.

În sfîrșit, dintre cele trei sisteme ale adverbelor (datante, durative și iterative), cel mai frecvent este sistemul adverbelor datante, urmat în ordine de cele durative și iterative.

Deși sumară, prezentarea principalelor rezultate ale cercetării întreprinse de C. Săteanu ne permite, credem, să subliniem din nou, odată cu autorul, că „stabilirea timpului și exprimarea lui în limba română contemporană se face prin conexiunea semantică degajată din contexte adverbiale de timp, din relațiile sintagmatice verbo-adverbiale. Temporalitatea nedefinită, nelocalizată, devine măsurabilă în continuitate, discontinuitate sau în datare prin timpul ce este conținut și adus în sintagma verbo-adverbială de adverbul de timp".

În concluzie, considerăm că lucrarea discutată reprezintă o valoroasă cercetare monografică, ea înscriindu-se pe linia acelor lucrări, care, pe lîngă aplicarea consecventă a unor metode riguros științifice, aduc și un bogat și variat material interpretat.

Prin calitățile sale științifice și mai ales prin fina și nuanțata analiză a valorilor temporale ale sintagmelor verbo-adverbiale din româna contemporană, lucrarea realizată de C. Săteanu se prezintă ca un adevărat studiu de referință.

M. HOMORODEAN

CRONICĂ

Participări la manifestări ştiinţifice în ţară

● În zilele de 10—11 octombrie 1980 s-au desfăşurat lucrările *Simpozionului naţional de dialectologie română*, organizat de Institutul de lingvistică şi istorie literară în colaborare cu Catedra de limba română din cadrul Facultăţii de filologie. Au participat peste 80 de cercetători, cadre didactice şi studenţi din Cluj-Napoca, Bucureşti, Iaşi, Timişoara şi Baia-Mare. Din cele 27 de comunicări, 8 au fost prezentate de lingvişti clujeni.

● În cadrul Facultăţii de filologie a avut loc, în zilele de 19—21 septembrie 1980, *Simpozionul naţional „Predarea limbii române ca limbă străină"*. Au fost susţinute 49 de comunicări, în plen şi pe secţii, urmate de discuţii.

● Catedra de literatură română, comparată şi teorie literară a organizat, sub auspiciile Societăţii de ştiinţe filologice, filiala Cluj, *Simpozionul „Centenar Tudor Arghezi"* (16—17 mai, 1980; 6 comunicări) şi *Simpozionul „Centenar Mihail Sadoveanu"* (10 noiembrie 1980; 10 comunicări, participanţi — peste 100 de cadre didactice, cercetători şi studenţi).

● În cadrul *Sesiunii ştiinţifice a cadrelor didactice, cercetătorilor şi studenţilor din Universitate* (24—25 octombrie 1980), de la Facultatea de filologie au susţinut comunicări — repartizate pe 12 secţii — 111 cadre didactice şi 80 de studenţi. Lucrările a 38 de studenţi au fost premiate.

● Conf. dr. Maria Vodă-Căpuşan şi asist. Doina Modolea Prunea au luat parte la dezbaterile pe tema *Probleme actuale ale limbii şi literaturii române*, în cadrul colocviilor „Hercules", organizate de Societatea de ştiinţe filologice din R.S.R., la Băile Herculane, în zilele de 10—13 aprilie 1980.

● Conf. dr. Maria Vodă-Căpuşan a participat cu comunicare la sesiunea ştiinţifică organizată de Universitatea din Bucureşti (9—10 mai 1980) cu ocazia *Centenarului Flaubert*.

● La dezbaterea *Modernizarea predării limbii române şi a limbii materne în şcolile cu predare în limba maghiară* (Sf. Gheorghe, 30—31 mai 1980), din partea Facultăţii de filologie au fost prezentate 3 comunicări în plen (prof. univ. dr. Szábó Zoltan, lect. dr. Máté Gavril şi lect. dr. Kis Emese) şi 4 comunicări în cadrul secţiei Limba şi literatura maghiară (conf. univ. dr. Balogh Dezsô, conf. univ. dr. Kozma Dezsô, lect. dr. Láng Gusztáv şi lect. dr. Péntek János).

● Conf. dr. O. Vinţeler şi conf. dr. M. Croitoru au fost prezenţi cu comunicări la simpozionul *Simbolismul în literatura europeană*, organizat la Bucureşti, în zilele de 12—13 decembrie 1980.

● La *Simpozionul naţional al proiectelor de gramatică contrastivă* (Bucureşti, 14—16 noiembrie 1980) au luat parte de la Facultatea de filologie lect. dr. E. Viorel, lect. dr. M. Zdrenghea şi lect. M. Gruiţă.

● La *Cea de a 15-a conferinţă naţională a cercurilor ştiinţifice studenţeşti*, desfăşurată la Sibiu, în zilele de 8—9 noiembrie 1980, de la Facultatea de filologie au participat cu comunicări 68 de studenţi, din care 21 au fost distinşi cu premii sau menţiuni.

Participări la manifestări ştiinţifice în străinătate

● Prof. dr. doc. I. Pătruţ a ţinut la Universitatea din Cracovia (octombrie 1980) conferinţa *Formarea limbii române*.

● Asist. Georgeta Vancea a participat la *Congresul internaţional al profesorilor de limba germană*, Nürnberg (R.F.G.), 3—9 august 1980.

Vizite din străinătate

● Aflîndu-se din nou în România, în vizită la Cluj-Napoca, reputatul romanist Alf Lombard (Lund, Suedia), doctor honoris causa al Universităţii „Babeş-Bolyai", în ziua de 1 octombrie 1980 a ţinut în cadrul Facultăţii de filologie, sub auspiciile SRLR, filiala Cluj, o comunicare cu titlul *Ce este limba română.*

● În cursul anului 1980 au mai vizitat Facultatea de filologie: Antonio Ruberti, rectorul Universităţi din Roma şi prof. dr. Luigi de Nardis, decanul Facultăţii de filologie de la aceeaşi universitate; Jacques Bateaux din Franţa, membru al Asociaţiei internaţionale a universităţilor; prof. dr. Lennart Moberg, de la Universitatea din Uppsala, Suedia; prof. dr. Gerhardt Stickl, de la Institutul de limbi străine din Manheim, R.F.G.

Publicări de cărţi

● Limbă:

Homorodean, Mircea, *Vechea vatră a Sarmizegetusei în lumina toponimiei*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980.
Pătruţ, I., *Onomastică românească*, Bucureşti, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, 1980.
Péntek János, Teiszler Pál, *Idegen szavak szótára* (Dicţionar de neologisme), vol. I şi II, Bucureşti, Editura Kriterion, 1980.
Săteanu, Cornel, *Timp şi temporalitate în limba română contemporană. Exprimarea ideii de timp prin sintagme verbo-adverbiale*, Bucureşti, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, 1980.
Schweiger, Paul, *Limbă şi vorbire în afazie*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980.
Nyelvészeti tanulmányok (Studii de lingvistică). Redactor Teiszler Pál. Bucureşti, Editura Kriterion, 1980.

● Literatură:

Căpuşan-Vodă, Maria, *Dramatis Personae*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980.
Frăteanu, Vasile, *Critica gîndirii mitice*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980.
Kozma Dezső, *Magyar irodalom a XIX. század második felélében* (Literatura maghiară în a doua jumătate a secolului al XIX-lea), Bucureşti, Editura didactică şi pedagogică, 1980.
Papahagi, Marian, *Eros şi utopie*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1980.
Pop, Ion, *Nichita Stănescu — spaţiul şi măştile poeziei*, Bucureşti, Editura Albatros, 1980.
Tomuş, Silvia, *Ionel Teodoreanu sau bucuria metaforei*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980.
Poezia trubadurilor. Traducere de Boşca, Teodor. Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980.
Arghezi, Tudor, *Illo igék* (Cuvinte potrivite). Selecţie şi note de Máté Gavril. Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980.
Bezdechi, Ştefan, *Gînduri şi chipuri din lumea antică*. Ediţie îngrijită, prefaţă, note şi comentarii de Mocanu, Veronica. Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980.
Ciorănescu, Alexandru, *Barocul sau descoperirea dramei*. Traducere de Tureacu, Gabriela. Postfaţă de Radulian, Dumitru. Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980.

Cursuri universitare multiplicate

Analyses textuelles, de un colectiv de cadre didactice de la Catedra de filologie romanică.
Probleme de onomastică (studii şi articole), de un colectiv de cadre didactice de la Facultatea de filologie.
Benedek Grigore, *Gramatica istorică a limbii ruse*. Partea I.
Mişan, Andrei, *Tehnica şi metodologia cercetării ştiinţifice*.
Florea, Ligia Stela, Niculiţă, Ioan, *L'analyse syntaxique. Aperçu théorique et recueil d'exercises*.

Materiale (multiplicate) destinate însuşirii limbii române de către studenţii străini

Danciu, Alexandra, *12 paradigme insolite*.
Danciu, Alexandra, Poantă Irina, *Limba română pentru învăţămînt medical*.
Mureşanu, Ileana, Oşianu, Paula, *Manual de limba română de specialitate. Nivel II. Profil agronomic*, vol. I şi II.
Păltineanu, Viorel, *Dicţionar practic pentru studenţii străini. 1 000 de cuvinte româneşti*.
Stanciu, Alina, Uricaru, Lucia, Poantă, Irina, *Texte suplimentare pentru studenţii străini*.
Dicţionar tematic poliglot, elaborat de un colectiv condus de Vinţeler, Onufrie.

Cursuri de perfecţionare

● În luna august 1980, lect. Tiberiu Sinka de la Catedra de filologie germanică a efectuat o călătorie cu caracter documentar în R.F.G., cu bursă DAAD.

Lectori români în străinătate

● Lect. dr. M. Homorodean (Catedra de limba română) — Universitatea din Milano (Italia); lect. Gh. Haş (Catedra de filologie romanică) — Universitatea din Dijon (Franța).

Lectori străini la Facultatea de filologie

● La Catedra de filologie romanică: asist. dr. Elide Riccobon (Universitatea din Trieste, Italia) și dr. Gilles Bardy (Universitatea Aix-en-Provence, Franța).

● La Catedra de filologie germanică: prof. dr. John W. Rathbun (California State University, Los Angeles, S.U.A.), dr. Klaus-Dieter Schult, (Universitatea din Leipzig, R.D.G.) și prof. Jürgen Brandt (Institutul DAAD, R.F.G.).

● La Catedra de limba și literatura maghiară: Minna Savela, redactor la Editura „Otava" din Helsinki (Finlanda).

Teze de doctorat

● Susținute în cadrul Facultății de filologie:

Irina Poantă, *Proza lui Camil Petrescu* (29 mai 1980).

Eugen Janitsek, *Contribuții la studiul relațiilor lingvistice româno-ucrainiene (Onomastica din Maramureș)* (13 iunie) 1980).

Carmen Vlad, *Limbajul critic literar actual (Perspectivă semiotică)* (12 iulie 1980).

Livia Titieni, *Permanențe estetice ale poeziei secolului al XVI-lea* (13 septembrie 1980).

Ligia Stela Florea, *Sintaxa francezei vorbite* (26 septembrie 1980).

● Susținute în cadrul Institutului de lingvistică și istorie literară:

Dumitru Bejan, *Taxonimia terminologiei botanice populare în limba română* (12 mai 1980).

Viorel Păltineanu, *Probleme ale denominării ihtionimice* (14 iunie 1980).

● Susținute în cadrul Facultății de filologie de către persoane din afara Facultății de filologie:

Vasile Ioniță, *Toponimia Văii superioare a Timișului (Banat)* (10 iulie 1980).

Rădița Goia, *Cultivarea limbii române în școală (Cu privire specială asupra lexicului)* (12 iulie 1980).

I. P. Cluj, Municipiul Cluj-Napoca 3008/81

În cel de al XXVI-lea an (1981) *Studia Universitatis Babeş-Bolyai* apare în specialităţile:

matematică (4 fascicule)

fizică (2 fascicule)

chimie (2 fascicule)

geologie-geografie (2 fascicule)

biologie (2 fascicule)

filozofie (2 fascicule)

ştiinţe economice (2 fascicule)

ştiinţe juridice (2 fascicule)

istorie (2 fascicule)

filologie (2 fascicule)

На XXVI году издания (1981) *Studia Universitatis Babeş-Bolyai* выходит по следующим специальностям:

математика (4 выпуска)

физика (2 выпуска)

химия (2 выпуска)

геология-география (2 выпуска)

биология (2 выпуска)

философия (2 выпуска)

экономические науки (2 выпуска)

юридические науки (2 выпуска)

история (2 выпуска)

филология (2 выпуска)

Dans sa XXVI-e année (1981) *Studia Universitatis Babeş-Bolyai* paraît dans les spécialités:

mathématiques (4 fascicules)

physique (2 fascicules)

chimie (2 fascicules)

géologie-géographie (2 fascicules)

biologie (2 fascicules)

philosophie (2 fascicules)

sciences économiques (2 fascicules)

sciences juridiques (2 fascicules)

histoire (2 fascicules)

philologie (2 fascicules)